

Fejezetek
a Szegedi Fiatalok Közép- és Kelet-Európa-érdeklődése
történetéből

Lengyel András

Bölcsészdoktori értekezés

Szeged

1984

Tartalom

[Bevezetés]	2
I. Buday György és az Erdélyi Fiatalok	5
II. Buday György és Kós Károly	22
III. A szegedi fiatalok Erdélyi Kollégiuma	51
IV. A dudari falutanulmányozás	80
Jegyzetek	134

Az I. világháború elvesztése, majd az ezt jogilag is lezáró trianoni béke radikálisan átalakította a történeti Magyarország közjogi s nemzetközi politikai helyzetét. Az Osztrák-Magyar Monarchia, melyben Magyarország Ausztriával együtt "uralkodó nemzet" volt, darabjaira esett szét, helyén az új államalakulatok tarka csoportja jött létre. Magyarország nemcsak hatalmi súlyát, területének kétharmadát s lakosságának tekintélyes hányadát veszítette el, de nemzeti státusa is megváltozott. A magyar etnikum igen tekintélyes hányada az ország új határain kívülre került, az addigi egységes nemzet egy anyanemzetre s több nemzettöredékre szakadt szét. A nemzetiségek fölött diszponáló volt egységes nemzet egy hányada maga lett nemzetiséggé: a kor sok mindent kifejező szóhasználatára szerint kisebbséggé.

Ezzel párhuzamosan megtörttek a belső társadalmi átalakulás addigi tendenciái, időlegesen "befagytak" a demokratizálás lehetőségei, prolongálódtak a társadalmi problémák megoldásának kísérletei.

E helyzet szükségképpen kiélezetté tette az ország s az újjonnan megalakuló ún. utódállamok viszonyát. A hivatalos politika, mint ismeretes, az irredentizmus, a történelmi Magyarország maradéktalan visszaállításának jegyében fogant, s alapvetően konfliktusos formában rögzítette a szomszédos országokhoz való viszonyt.

A gyökeresen új helyzet azonban mindenképpen új s adekvátabb magatartást kívánt, s a magyar társadalom egyes rétegei és csoportjai, ha lassan és felemásan is, mégiscsak megkezdték alkalmazkodásukat az új helyzethez. Az átalakulás i-

génye s jele természetesen legkorábban s legtisztábban a föllépő új nemzedékekben mutatkozott meg, az 1919 után föllépő új értelmiségi nemzedékek ugyanis óhatatlanul szembe találták magukat az új helyzettudat kialakításának problémájával. A többség, természetesen, igazodva a magaspolitikához, a tragédiát érezte csak, s -- legalábbis érületi-politikai síkon -- a történelmi Magyarország visszaállításának ígérete alá került. Fő probléma a revízió lett. Ez sok szempontból érthető is volt, s politikailag képzetlen ifjúságról lévén szó, talán magyarázható is, reális alternatívát azonban nem nyitott, sőt egy önmagában is súlyos konfliktust szélsőséges és merev változatában rögzített meg. Egy fokozatosan szélesedő kisebbség azonban fölismerte az irredentizmus (s a régi politika) járhatatlanságát, s változtatni akart. Figyelme -- különböző indíttatásokon keresztül -- a magyar társadalom legnagyobb lélekszámú s talán leginkább kiszolgáltatott rétege, a parasztság felé fordult, s a parasztságban önmaga utánpótlásának forrását, a társadalom megújulásának lehetőségét látta. S ezzel párhuzamosan, a legjobbaknál, megjelent az "igazi értelmiség" tudata is, úgy vélvén ezek, hogy az értelmiségnek nem az "úri" osztályok részeként kell léteznie, hanem szakszerű értelmiségként, az értelmiségi funkciókat mintegy szolgálatként látva el. S gondolkodásuk peremén megnőtt az érdeklődés a magyarság közép-kelet-európai helyzete iránt is, majd, ha vékony szálakon is, de jelentkezett, sőt erősödött a szomszédos népek megismerésének igénye.

Ezek az 1919 után jelentkező elképzelések s törekvések, természetesen, sok illúziót, társadalomtörténetileg

irreálisat tartalmaztak, s eszmetörténeti szerepüket tekintve sem voltak ellentmondás-mentesek. Nem véletlen, hogy ez az orientációváltás egyike az 1919 utáni történetünket érintő nagy vitakérdéseknek; helyes értékelésük még sok munkát igényel. Már ma sem vitatható azonban, hogy így, felmás formájukban is hozzájárultak a magyar értelmiség (s részben talán a közgondolkozás) demokratizálásához, súlyos szociális problémáink tudatosításához.

Ennek az 1919 utáni nagy orientációváltásnak egyik leg-szinvonalasabb alakítója és kifejezője kétségtelenül a Szegedi Fiatalok mozgalma volt. Szerepükről, méltán, kismonográfia s tanulmányok sora szól, s a történeti szakaszt vizsgálva újra s újra "beléjük botlunk". Jelentőségük az idő múlásával talán csak nő.

Bemutatásukból azonban, sajátos mód, eddig kimaradt egy fontos összevető: a kelet-európai érdeklődés rajza, jól-lehet enélkül nem érthető meg igazán az egész mozgalom. S nem érthető meg e nemzedék "önrevíziójának" teljességigénye sem.

E dolgozat, a teljesség lehetősége nélkül, négy fontos problémakör rekonstruálásával e hiány eltüntetéséhez kíván hozzájárulni. Egyes pontokon csak jelzésszerűen, felhívva a figyelmet e kérdésekre, máshol részletezőbb rekonstrukcióval. A cél anyagföltárás, amely lehetővé teszi új, az eddigieknél adekvátabb szintézisek létrehozását.

I. Buday György és az Erdélyi Fiatalok

1

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának története, mint közismert, nagy és összetett problémája a magyar művelődés 20. századi történetének. Méltó bemutatásához, új -- Csaplár Ferenc kutatásait¹ lényegesen meghaladó -- eredmények fölmutatásához monografikus forma és terjedelem kellene. A mozgalom átfogó ismertetésére így ez az fejezet nem vállalkozhat. Amire vállalkozhat, az csupán egyetlen vonatkozás tisztázása: a Szegedi Fiatalok vezetőjének, Buday Györgynek és az Erdélyi Fiatalok kapcsolatának bemutatása. Előbb azonban még ide is kívánczik három megjegyzés. 1./ A Művészeti Kollégiumnak, jórészt éppen Buday György révén, kiterjedt kapcsolatai voltak.² Itthon, némi túlzással állíthatjuk, az új nemzedék szinte minden fontosabb irányával és emberével kapcsolatban állottak. Dokumentumok igazolják, hogy Buday -- s rajta keresztül a Művészeti Kollégium -- jó viszonyban volt a különböző egyetemi és diákmozgalomokkal éppúgy mint valamivel később a népi írók többségével, vagy akár a kommunista Gondolat körével, vagy Bálint Györggyel³ stb. Sőt kapcsolatkeresésük az ország határain is túljutott. A szlovenszói Sarlósokkal, az Erdélyi Fiatalokkal köztudottan jó viszonyban voltak.⁴ De akadtak barátaik, kik támogatták törekvéseiket, Cleveland-ben, Párizsban, Barcelonában s máshol is.⁵ Az Erdélyi Fiatalokkal való kapcsolat tehát csak egy, bár igen fontos kapcsolat volt a többi közt. 2./ Az Erdélyi Fiatalok⁶ nemcsak folyóirat volt,

nemcsak egy kisebbségi fiatalság nemzedéki orgánumának feladatait látta el. Igaz, 11 évig, 1930 és 40 közt sajátos szint jelentett a romániai magyar folyóiratkiadásban is, s a lap jelentős tétele a magyar sajtótörténetnek is. Jelentősége azonban jóval több volt, mint egy hagyományos ifjúságmozgalmi folyóiraté. Az Erdélyi Fiatalok csoportot is alkottak, s csoportszerűen is működtek. Flóadóesteket, irodalmi szemináriumokat, főiskolai konferenciákat, faluankétket rendeztek, falupályázatokat hirdettek, falumunkát végeztek s könyveket, az ún. Falufüzeteket adtak ki. A csoport különböző szakmájú tagjait nem pusztán a publikálási lehetőség kötötte össze: kohéziós erejük a közös föllépésben és törekvésekben volt. Az Erdélyi Fiatalok, mint csoport s mint folyóirat is tulajdonképpen valami hasonló szerepet töltött be Erdélyben, mint amelyet a szegediek Szegeden, ill. Magyarországon. Nekik is voltak író tagjaik (Dsida Jenő, Balázs Ferenc), de művészeik (Debreczeni László), irodalmárai (Jancsó Elemér) is. Valamennyiükre jellemző volt azonban az erős szociális érzékenység, a parasztság sorsának kiemelt kezelése. Olyan nemzedéki tömörülést alkottak tehát, amely egyben új orientációt is jelentett.⁷ Irányzatukat ugyan a régebbi vélekedések valamiféle felemás, irányzatok közt ingadozó harmadik utas elképzelésként tartották számon, azaz róluk szólva az ellentmondást hangsúlyozták. Ez a megítélés azonban, ma már jól tudjuk, ha nincs is igazság híján, mindenképpen szűkkeblű. Orientációjuk lényegét, esztörténeti funkcióját leghivebben a csoport egyik vezéregyéniségének, Jancsó Bélának (1903--1967) 1935-ös önjelmezése adja vissza, amely az Erdélyi Fiatalok törekvéseit,

nagyon helyesen, egy nagy orientáció-váltás folyamatába állította be s annak előrelendítőjeként fogta föl. "Az erdélyi irodalom -- vallotta Jancsó -- egy kisebbségi nép életakarátának és sorsvállalásának első folyamata. Az irodalmi öntudatot azonban nem követte hasonló mélységű tudományos, társadalmi, gazdasági és népi öntudat. És akkor az ifjúság a maga erejéből, a maga lábán állva, vállalta saját közvetlen kérdésein túl a hiányzó öntudatosodási folyamat megindítását."⁸ Ez a beállítottság, persze, az adott körülmények között óhatatlanul együttjárt a parasztság felé fordulással, hisz a parasztság volt a romániai magyar társadalom legnagyobb létszámú s legveszélyeztetettebb osztálya, s az egyetemről, főiskoláról kikerülő új értelmiség elsősorban velük találta magát szemben. Törekvéseikre azonban -- Szabó Dezső meg-megújuló hatása ellenére -- mégsem a romantikus és az irracionális volt a jellemző. Nem véletlen, hogy soraikban több marxista törekvésű fiatal is fölfedezhetünk, sőt magának Jancsó Bélának a testvére, Jancsó Felmér is a marxizmus felé tájékozódott.⁹ S ma már bizonyos is, minden el-
lentmondásuk ellenére az Erdélyi Fiatalok jelentősen hozzájárultak a romániai magyar kisebbség helyzettudatának tisztázásához, s mint írók, publicisták, sőt szervezők számos életrevaló kezdemény elindítói és fölvetői voltak. 3./ Buday és az Erdélyi Fiatalok kapcsolatát az egyszerűség kedvéért elsősorban mint Buday és Jancsó Béla kapcsolatát mutatom be.¹⁰ Ez nemcsak azért tehető meg, mert Buday elsősorban úgyis Jancsóval tartotta a kapcsolatot, de azért is, mert Jancsó Béla az Erdélyi Fiatalok egyik legjelentősebb,

nyugodtan mondhatjuk, meghatározó egyénisége volt. Olyannyira, hogy ezt 1941-ben maguk az Erdélyi Fiatalok is elismerték. Jancsó Béla volt az, írták, "aki a lap alakításának gondolatát felvetette, aki a lapért a legtöbb áldozatot hozta és ezért a legnagyobb szolgálatot végezte."¹¹

2

A tulajdonképpeni kapcsolat bemutatását messziről kell kezdenem. Buday György és Jancsó Béla barátsága, elvi rokonsága ugyanis közös kolozsvári diákkorukból, vagy még régebből datálódik. Már apáik, Buday Árpád és Jancsó Ödön is ismerték egymást; Nagyenyeden együtt diákoskodtak.¹² György és Béla Kolozsváron szintén együtt tanultak. Jancsó Béla volt az idősebb; ő már a református kollégium utolsó éves diákja volt, amikor Buday György még csak a középiskola 5. osztályát járta.¹³ Ekkor még -- akkori szokás szerint -- magázódtak is. Azonban mindketten a református kollégium ambiciózusabb és agilisabb tanulói közé tartoztak. Az érettségi előtt álló Jancsóék pl. Remény nagy hatású (s nagy vihart fölidéző) diákújságot csináltak;¹⁴ jelenlétük meghatározta az egész kollégiumi diákéletet és érdeklődést. Sőt, kihatott a fiatalabbakra, így Budayékra is. Aligha véletlen, hogy Jancsóék példáját később Budayék is követték s a 15-16 éves Buday György Haladjunk címen már diákújságot írt, szerkesztett és illusztrált, előadásokat tartott stb.¹⁵ Utóbb, de még jóval érettségije előtt, szerkesztette az Ifjú Erdély c. diákfolyóirat Somvirág rovatát is.¹⁶ Amikor pedig 1924 nyarán -- még 17 évesen -- megrendezte első ki-

állítását Kolozsváron, grafikái első nyilvános méltatója, aligha véletlenül, Jancsó Béla lett.¹⁷ (Kritikája ma is olvasható Irodalom és közélet című, 1973-ban megjelent gyűjteményes kötetében.)

3

A kolozsvári évek azonban barátságuknak inkább csak előtörténetét adták. Igazában és mélyen csak Szegeden barátkoztak össze s lettek azonos, illetve rokon törekvésűek. Előbb -- érdekes módon -- Jancsó érkezett Szegedre; ő ugyanis, mint orvostanhallgató, 1923-tól a szegedi egyetemen tanult.¹⁸ Buday csak egy évvel később követte, mivel apját, Buday Árpádot 1924 őszén kinevezték a Ferenc József Tudományegyetem professzorává. Családi emlékezet alapján tudjuk, hogy Jancsó Béla ekkortól kezdve rendszeresen vendég volt Budayéknál. Kezdetben látogatásai talán csak kedves tanárának, Buday Árpádnak szóltak, idővel azonban a mind érettebb Buday György-höz is közel került.¹⁹ 1926 körülre, Buday György egyetemi tanulmányainak kezdetére már nézeteik, törekvéseik hasonlóak lehettek. Jancsó akkor már egyik vezetője volt a református hallgatók Bethlen Gábor Körének és tapasztalt ifjúsági vezetőnek számított. Mint az új erdélyi nemzedék első tömörüléseinek, az ún. Tizenegyek csoportjának egyik vezéralakja, mint rendszeresen publikáló fiatal író és esszéista számottevő tekintéllyel birt. Nyilván hivatott vezetőnek ismerte el Buday György is, hisz tudjuk, véleményére adott. Egyetemi hallgatóként azonnal tagja lett a Jancsóék vezette Bethlen Gábor Körnek, sőt hamar észre is vettette magát. Olyannyira, hogy amikor 1927 végén Jancsó (s a kör másik vezetője,

Suba Károly és Csögör Lajos) elhatározta, hogy hazatér Erdélybe, utódjukat az akkor 20 éves Budayban találták meg. Buday egyik későbbi emlékezéséből tudjuk, hogy voltaképpen Jancsó Bélának "csináltak belőle" köri elnököt, s ezzel nemcsak az ő sorsába, de a Művészeti Kollégium genézisébe is beleszóltak.²⁰

Nincs most mód rá, hogy számbavegyük mindazt, ami a Buday vezette Körben a Jancsóék indíttatása volt, s arról sem sok szó eshet, amivel Buday meghaladta, továbbfejlesztette a Kör munkáját. Azt azonban le kell szögezni, hogy Buday a Jancsóék vágta ösvényen indult. Elképzeléseit, akárcsak a Jancsóéit, akkor még az Ady--Móricz--Szabó Dezső nevével jelezhető ideológiai forrongás határozta meg,²¹ s az ő elképzelései mélyén is az a demokratikus hagyomány munkált, amelyet a kolozsvári református kollégiumban szivott magába. Buday azonban céltudatosabb, a nagy realitásokat gyorsabban és következetesebben tudomásulvevő fő volt mint Jancsó. S a kínálkozó következtetéseket hamar le is vonta: átalakította a Bethlen Gábor Kört, s az egész köri munkát új alapokra helyezte. Változtatásait, köri elnökségének jelentős eredményeit itt nem részletezném; ismert is, meg amit különösen fontosnak véltem, azt a közelmúltban meg is írtam (Buday György és Szeged címmel)²². Hangsúlyozandó viszont, hogy munkájáról, fontos újításairól rendszeresen tájékoztatta Jancsó Bélát. S bár az agrársettlement gondolatával (s gyakorlatával) jócskán megelőzte idősebb barátját, újítása nagyon is beleillett közös útkeresésük irányába. Sőt, mint ma már jól megítélhető, éppen ez a gyakorlati

törekvés, amit mint agrársettlementet, mint tanyamunkát szokás megjelölni, lett későbbi együttműködésük alapja.

Buday ugyanis olyan kimerítően és érzékletesen tájékoztatta munkájáról Jancsó Bélát, hogy azzal óhatatlanul orientálta is. Leveléből, amelyek közt 15 oldalas nagy levelek is vannak, Jancsó nemcsak tájékozódhatott a Bethlen Gábor Kör életéről és az agrársettlement munka alakulásáról, de ötleteket is nyerhetett. Buday ugyanis mindenről beszámolt neki. Levelében személyes dolgai, élete gondjai és örömei mellett mindarról írt, amiről úgy vélte, érdekelheti Jancsót. 1929-ből például -- egyebek mellett -- ismerjük három nagy, tanulmány terjedelmű levelét, amelyekből szinte az agrársettlement teljes genézise fölrajzolható.²³ 1929. március 31-én elkezdett s április 1-én befejezett levelében terve még láthatóan kiforratlan. Beszámolt ugyan angliai útjáról, de az ott megismert settlement-munkáról már nem írt. Ugyanakkor azonban megadta Jancsónak Balogh Edgár címét, s beszámolt a magyarországi "prenépies" ifjúsági mozgolódásokról, a Bartha Miklós Társaság betiltott országos kongresszusáról stb. Jellemző módon még Szabó Dezső-cikkeket is ígért az erdélyieknek. 1929. augusztus 15-i, Ausztriából küldött levelében azonban már az agrársettlement első fontosabb tapasztalatairól is írt. Szempontunkból kevésbé fontos, hogy beszámolt az első támadásokról és denunciálásokról, hisz azt, hogy az ilyesféle munka támadásokat válthat ki, valószínűleg Jancsó is jól tudta. Fontosabb, hogy írt Hilscher Rezső szegedi előadásáról, hogy küldött Jancsóéknak a kör kiadványaiból (így többek közt Hilscher és saját előadásának publikációjából is.) S még ezeknél is fontosabb, hogy

beszámolt további terveiről, útkeresésének irányáról. "Az agrársettlementtel [...] azt hiszem sikerült végre egy végleges, komoly és veszélytelen formát találnom -- írta. -- A támadások hatására ugyanis elhatároztam, hogy az ősszel működésbe kezdő agrársettlementet a pesti egyetem szociálpolitikai intézete által vezetett újpesti szociális telep irányítása alá, helyesebben védelme alá helyezem. Ennek vezetője egy bár német származású, de teljesen friss, magyar ideológiától áthatott ember: Hilscher dr, akit ép azért hívtunk le előadónak, hogy diplomatikusan megnyerjük. Erődi pedig [...] minden erejével ellensúlyozni akarja szegedi ellenségeink aknamunkáját. Így azt hiszem olyan alapon, ahogy a Neked már megküldött 6. sz. kiadványban (a Hilscher előadása előtt tartott bevezetőmben) vázoltam, igen szépen meg lehet a dolgot csinálni s végre állandó bázisává tenni."²⁴ Ujabb, november 14-i levélben pedig az eredményekről is beszámolhatott, arról tudniillik, hogy megállapodott Erődi Harrach Béla professzorral mozgalmuk intézményesítéséről. "... beszélgetésünk rövid eredménye az -- írta Erődivel folytatott tárgyalásairól --, hogy felhatalmazott arra, hogy az Egyet. Szociálpolitikai Intézet nevében járjunk el ott, ahol a bürokráciát másként legyőzni nem lehet, -- megbízott egy 3 esztendőre való költségvetés tervezet elkészítésével. E tervezet kiterjed majd egy a tanyavilág központjában fölépítendő egyemeletes épület építésére is, mely az agrársettlement központja lesz. A földszintre tervezem a nagy gyűlés-olvasó-mozi és iskola-istentisztelet termen kívül az orvosi rendelőt s vele kapcsolatosan a kézi gyógyszerterárium (melyet

rendes gyógyszer tárrá akarunk fejleszteni) és a szövetkezeti helyiséget. Emeljen a lakásokat stb. A részletes tervzetten most dolgozom, minden kérdéshez szakember tanácsát is meghallgatom."²⁵ Ma már természetesen tudjuk, hogy e tervből semmi nem lett, hogy Erődiék jóindulata ellenére a settlement-központ terve a kormányzati közönyön szükségszerűen elúszott. Eszmetörténeti jelentősége azonban a tervnek így is óriási -- márcsak azért is, mert e tervet Jancsóék is megismerték, s mint bizonyítani lehetne, beépítették saját elképzeléseikbe. Sajnos, idő híján nem idézhetem Buday teljes levelét, pedig csak az érzékeltethetné hiven azokat a tapasztalatokat, ötleteket, alkalmazott s alkalmazandó munkamódszereket, amelyek -- Buday levele révén -- Jancsóék számára is hozzáférhetőkké, fölhasználhatókká lettek.

Tévednénk persze, ha e kapcsolatot teljesen egyoldalúnak vélnénk, s azt hinnénk, fordult a kocka s most már csak Buday hatott Jancsóra, ill. annak baráti körére. A hatás kétségtelen és letagadhatatlan; a november 14-i levéllel tételen is bizonyítani lehetne, hogy pl. Jancsóékat Buday látta el a settlement, sőt az agrársettlement irodalmával is.²⁶ Ő tájékoztatta erdélyi barátait a gyakorlati munka problémáiról, nehézségeiről, ő hívta föl a figyelmet a parasztságfelé-fordulás egynémely súlyos veszélyére stb. Sőt része volt abban is, hogy Jancsó Béláék -- még az Erdélyi Fiatalok formális megalakulása előtt -- kapcsolatot találtak a Sarlósokkal és a Bartha Miklós Társasággal. Budayban azonban, saját bevallása szerint is, ott munkáltak Jancsó korábbi elvi intenciói, törekvései. S tudjuk, még ekkor is

igényelte Jancsó véleményét, tanácsait, amikor pedig már ő volt lépéselőnyben, amikor már kidolgozta az agrársettlement tervét. Augusztus 15-i levelében például, aligha véletlenül, kétszer is megfogalmazta ezt. "... nagyon érdekel a véleményed" -- áll az egyik helyen, majd másfél oldallal arrébb újra: "Már régóta izgat [...] az a kérdés, hogy mi a jelenlegi álláspontod és tapasztalataid nem döntötték-e romba a koncepciókat, amelyekről Szegeden a Tisza-Maros partján stb. annyit beszéltünk. Ez tudniillik az én számomra is egy igen-igen fontos kérdés. Nagyon kérlek, erről is -- legalább röviden -- írd le legközelebb."²⁷

Sajnos, Jancsó 1932 előtti, Budayhoz írott levelei egyelőre nem kerültek elő,²⁸ reflexióit, pontos álláspontját tehát tételen nem ismerjük. Nem tudjuk pontosan, miben értett egyet szegedi barátjával, és miben nem. Túlzottan nagy véleménykülönbség azonban helyzetmegítélésük közt aligha lehetett, hisz alig másfél hónappal Buday november 14-i levele után, 1930 január elején megjelent az Erdélyi Fiatalok első száma -- lényegében rokon elképzelésekkel és tervekkel.

4

Buday és Jancsó kapcsolatában az Erdélyi Fiatalok létrejötte csak némi változást hozott s mozgalmi kapcsolatuk kb. 1933 nyaráig töretlennek tekinthető. A személyes, élőszavas eszmecserék hiányát persze megérezte barátságuk, hisz a levelezés nehezkesebb is, pontatlanabb is, mint a személyes véleménycsere s éppen a valóságos élet elevenése, változékonysága marad ki belőle könnyen. Nézeteik, törekvéseik

azonban a harmincas évek elején -- személyes találkozások hiján is -- már nagyjából azonos volt. A szegediek is, az erdélyiek is többé-kevésbé azonos módon szervezték meg munkájukat, ill. azonos munkaterületeket választottak. Érthető hát, hogy A Szegedi Bethlen Gábor Kör tanulmányútja címmel az Erdélyi Fiatalok 1930. évi 6. számában Jancsó cikket is irt Budayék munkájáról.²⁹ Írása az agrársettlement munka elvi megerősítése, igazolása, a törekvések rokonságának ki nyilvánítása. Minden sorából a cikknek kitetszik, Jancsó jól volt informálva; ismerte a Bethlen Gábor Kör tevékenységét, sőt a terveket is. Persze, elismerő, megerősítő szavait baráti gesztusnak is vélhetné valaki, de aki ismeri Jancsó Bélát, tudja, véleményének adott hangot s a tanyai ki szállásokat valóban "korszakosnak" tartotta. S elsők között irta le, hogy: "ezzel a munkájával, célkitűzéseivel a szegedi Bethlen Gábor Kör méltán sorakozik a haladó magyar ifjúság legkiválóbb csoportjai: a Bartha Miklós Társaság és a Sarlósok mellé".³⁰

Sajnos, azt nem tudjuk pontosan, hogy az Erdélyi Fiatalok mikor értesültek az agrársettlement munka újabb fontos stádiumáról, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának létrejöttéről. A Buday--Jancsó levélváltásokból az 1930. év levelei hiányoznak; elvesztek vagy megsemmisültek. Biztos azonban, hogy 1933 közepéig-őszéig a kapcsolat töretlen, a kiadványok kölcsönös megküldése, alkalmanként ismertetése folyamatos volt, így Jancsóék a Művészeti Kollégiumról is hamar tudomást szereztek. 1931. március 23-án az Erdélyi Fiatalok ún. Faluszemináriumában Mikó Imre a Bethlen Gábor Körről előadást is tartott³¹ s ekkoriból már levelek is ismét van-

nak. 1931. június 19-én pl. Buday terjedelmes levélben számolt be Jancsónak az agrársettlement munka alakulásáról, a helyi bürokráciával vívott harcaikról, szociális tapasztalataikról, sőt hangot adott legbizalmasabb terveinek, így a helyi munkásmozgalommal való tervezett együttműködésnek is. "Persze -- tette hozzá -- ez az egész dolog a legbizalmasabban kezelendő, amiképp mi is egész bizalmasan kezeljük, mert nagy véték volna nem a legalkalmasabb pillanatot találni meg a fellépésre. Ha azonban sikerülni fog a dolog, akkor meg vagyok győződve arról hogy igen-igen nagy tett lesz ez, mely gondolom egy komoly reménysugár lesz a mai besötétült magyar égen."³²

A Buday vezette mozgalom ekkorra egyébként már jókorát lépett előre; levele vége felé Buday joggal jelenthette ki, "mi is nagyon nagyon előrehaladtunk s ma minden valamirevaló szegedi írói-művészi érték köröttünk van: felekezeti és faji különbség nélkül. (Azért is hagyjuk el itt-ott a B. G. Kör nevet s helyette Agrársettlement, Művészeti Kollégium, Gazdaságpolitikai Kollégium stb. néven dolgozunk már.)"³³

Ez a fejlődés azonban át is alakította az agrársettlement mozgalmat. Pontosabban: mind Buday, mind az általa vezetett csoport munkájában előtérbe került a művészi munka s mind hátrébb szorultak a tanyai kiszállások, a szorosabb értelemben vett settlement gyakorlat. A munka belső arányainak ez átrendeződése természetesen Buday és Jancsó, ill. Buday és az Erdélyi Fiatalok kapcsolatában is megmutatkozott. Egy 1932. április 3. előtt, valószínűleg március elején írott terjedelmes Buday-levélben tételelesen is fölbukkant az "if-

jusági mozgalmaktól" való közeli visszavonulás lehetősége és terve.³⁴ Ez természetesen összefüggött azzal is, hogy közlekedett Buday egyetemi tanulmányainak végleges befejezése s így lassan esedékessé vált megválása a Bethlen Gábor Körtől; de összefüggött azzal is, hogy akkorra mind erősebb lett művészi ambíciója, s úgy érezte, művészként kell dolgoznia.

A szegediek mozgalmának ez a lassan megérő változása magyarázza, hogy 1932/33-ban megszáporodtak levélváltásaikban a művészi vonatkozású témák és információk. Az Erdélyi Fiatalok és a Művészeti Kollégium természetesen mindig előkerül ezekben a levelekben is. Sőt, 1932 nyarán Buday több levélben is megígérte, hogy "köri fölmentése" után cikket is ír majd az Erdélyi Fiatalokba. S művészi tervei is, legalább részben, kapcsolódtak Jancsóékhoz. Az Erdélyi Szépmíves Céh által jegyzett 1933-ban megjelent Arany-kötetet Buday először az Erdélyi Fiataloknak ajánlotta föl.³⁵ Tudjuk, az illusztrációkért, ha Jancsóék adták volna ki a kötetet, Buday nem is kért volna honoráriumot. Sajnos, ez a terv az Erdélyi Fiatalok pénztelensége miatt nem valósulhatott meg. Jellemző azonban, hogy a könyv megjelenésében az Erdélyi Fiatalok végül mégis szerepet játszottak; ők javasolták, sikerrel, az Erdélyi Szépmíves Céh vezetőségének, hogy adják ki a szép kötetet. Sőt a megjelent munkát 1933 nyarán Jancsó Béla az elsők között méltatta; ismertetése, tudjuk, előbb jelent meg az Erdélyi Fiatalokban, semmint a könyv Buday kezébe került.³⁶

A művészi problémák előtérbe kerülése ellenére 1933 elején két fontos kísérlet mégis történt a szegediek és az erdélyiek kapcsolatának bővítésére. 1933. január 25-én a Sze-

gedi Egyetemi és Főiskolai Ifjak Erdélyi Kollégiuma -- valószínűleg Buday ösztönzésére -- levélben kereste föl Jancsó Bélát.³⁷ Tervük az volt, hogy Jancsó révén szorosabb kapcsolatot építenek ki az Erdélyi Fiatalokkal, ill. rajtuk keresztül a román fiatalok azon csoportjával, amelyik hajlandó a közös munkára. Néhány nappal korábban, január 19-én pedig Baróti Dezső fordult Jancsóhoz (szintén Buday javaslatára), mert a Művészeti Kollégium magyar nyelvű antológiát akart kiadni "a dunai népek mai lírájából" s a román és szász költők verseit Baróti fordította volna, de nem ismerte eléggé a számbajöhető költőket.³⁸ Nem tudjuk, ezek a fontosabb próbálkozások kin vagy min akadtak el; sajnos, e kezdemények elvetéltek, kézzelfogható eredményük nem lett.

Sőt 1933 őszére az Erdélyi Fiatalokkal való, ekkor már szinte hagyományos kapcsolat is meglazult. Az ok valószínűleg az a válság volt, amely -- más-más módon s némileg más időpontban -- mindkét csoportot elérte. Ebben persze valószínűleg szerepe volt a szegediek mozgalmának mind inkább művészeti tömörüléssé válásának is.

5

A megszakadt kapcsolat újrafelvételére Jancsó Béla 1934 szeptemberében tett kísérletet. Persze, ekkor sem a nullpontról kellett kezdeményeznie, mert ha a levelezés meg is ritkult akkorra, közvetítők olykor vitték is, hozták is a híreket. 1934. január 29-én pl. (Buday megbízásából s üzenetével) Bódis Gábor kereste föl Kolozsváron Jancsót s egy Buday-kötetet, valamint 84 db "kiskalendáriumot" vitt magával az

Erdélyi Fiatalok részére.³⁹ Jancsó azonban keveselte a kapcsolattartás e módját s 1934. szeptember 20-án megkísérelte a kapcsolatfelvételt. "Szeretnénk -- írta Budaynak --, ha a Bethlen G. Körrel és a Szegedi Fiatalok művészeti kollégiumával helyreállana a szorosabb összeköttetés. Ez vonatkozna, 1. egymás kiadványainak megküldésére, 2. A ti szociográfiai munkátok, s a mi falumunkánk közötti kapcsolatok rendszerszerűsítésére, mely téren főleg tudományos szak-könyvek szerzésével ill. [...] ajánlásával lehettek segítségünkre, 3. cikkirásra. [...] És nagyon kellene már 1-2 összefoglaló cikk munkáitokról a mai távlatból, aztán pedig 1-2 módszertani tanulmányai szociogr. gyűjtésetek köréből. Előbbire már régen ígéretet tettetek. Légy jó ezt kézbe venni Gyurkám, az ígértet megírni, a többit megíratni és legalább egyet okt. végére nekünk elküldeni."⁴⁰

Jancsó kísérletére Buday nem mindjárt reagált; a Művészeti Kollégium, mint ismeretes, ekkor nagy átalakuláson ment keresztül. A tagok többsége már nem is volt Szegeden. Jancsó így 1934. december 31-én megismételte kérését. "Szeretném -- írta --, ha a régi szálak a Művészeti Kollégiummal nem szakdnának meg és ezt ti azzal is demonstrálnátok, hogy írnatok még egy cikket hozzám."⁴¹ A kért cikket s a részletes beszámolót -- több ok miatt -- Buday csak 1935. május 12-én küldte el Kolozsvárra. Hosszú levélben részben mentségeit adta elő, részben pedig a Művészeti Kollégium megváltoztatott helyzetét ismertette. "A Körtől és az egyház egészen szűkfejú (bár bőtorku) köreitől teljesen eltávolodtunk s a Kör ma bizony új emberekkel, aligha jobb, mint az akkori átlag-

diákegyesületek. Megint bibliaóráznak, szeretetvendégeskednek, templomi ünnepélyeskednek s élik a maguk látszat-történelmi kálvinizmusát. Az újjáéledő magyar katolicizmussal már sokkal jobb viszonyban vagyunk és sokkal többet is dolgozunk együtt. A magyar népi fronton (Móricz, Zilahy, Kodolányi, Németh Laci, Illyés, Féja, Szabó Pál stb.) pedig alig történik valami olyan, amibe be ne vonnának bennünket, meg ne hallgatnák szavunkat."⁴² Soraiból kiderül, a Bethlen Gábor Körtől eltávolodott Művészeti Kollégium országos jelentőségű csoportosulás lett, jelentősége a korábbihoz képest jócskán megnőtt, de munkája és jellege időközben meg is változott; az agrársettlement egykori aktivistáiból jólképzett szakemberek és neves művészek, írók lettek. Az addigi útjukat áttekintő cikket azért mégis megírta. Írása A Szegedi Fiatalokról címen az Erdélyi Fiatalok 1935. évi 3. számában meg is jelent.⁴³

6

Buday György és Jancsó Béla mozgalmi jellegű kapcsolata e cikk megjelenésével lényegében lezárult. Személyes kapcsolatukat levelezésük alapján 1938-ig még nyomon követhetjük; 1935 után azonban, ha az Erdélyi Fiatalok szóba is kerültek ezekben a levelekben, kapcsolatuk lényegében személyes, "privát" kapcsolat volt. Buday végérvényesen művész lett: számára a szorosabb értelemben vett mozgalmi munka mind hátrébb került. Barátságukat azonban mindvégig át meg átsziennezte az Erdélyi Fiatalok sorsa; Jancsó Budayhoz írott leveleiben egy mondat legalább mindig szólt a lapról is. 1936

februárjában pedig még Buday is kapott előfizetésgyűjtő ívet Balázs Ferencnek, az Erdélyi Fiatalok ekkor már haldokló főmunkatársának megjelenés előtt álló könyvéhez.⁴⁶ A kapcsolat intenzitása azonban már nem volt a régi; jellemző, Jancsó Béla utolsó levele -- noha Buday ekkor már Angliában élt -- még mindig Szegedre volt címezve.

7

Ha Buday György és az Erdélyi Fiatalok kapcsolatának történetéről összefoglalóan akarunk szólni, két dolgot kell kiemelnünk. Az egyik hangsúlyozandó összefüggés kétségtelenül az, hogy a Szegedi Fiatalok és az Erdélyi Fiatalok mozgalma igen szoros genetikus kapcsolatban állott egymással. A kezdeti időkben a két mozgalom át meg átszötte egymást, az erdélyiek hatottak a szegediekre, az erdélyi köldökzsinórról leváló szegediek pedig az erdélyiekre. A másik tény, amit hangsúlyozni kell, az: a kapcsolat -- legélénkebb, legvirágzóbb szakaszában is -- "csupán" eszmetörténeti érvényű lehetett. A mozgalmi jellegű, közös akcióprogramban is megnyilvánuló föllépésnek nem voltak meg a föltételei. Egy közös "falujárás" például, mely pedig mindkét csoport érdeklődésének középpontjában állott, messze fölötte volt lehetőségeiknek. Az értelmiségi ifjúság nagy orientációváltását azonban így is jelentősen elősegítette ez az együttműködés, s ez önmagában sem lebecsülendő eredmény.

II. Buday György és Kós Károly

"Az irodalom és a képzőművészet határán történt emlékezetes esemény volt még Erdélyben az építész, író, historikus, grafikus és politikus Kós Károllyal való szellemi megismerkedés, mely nem csökkent a személyes barátság óta sem. Egykor azonban minden tervemet és látomásomat reátukmálni igyekeztem s mindenemet belémagyaráztam."¹

/Buday György/

1

Buday György, mint közismert, közel negyedszázaddal fiatalabb Kós Károlynál. Amikor született (1907. április 7.), Kós már régen egyetemi hallgató volt, lényegében tehát felnőtt ember. S Buday középiskolai tanulmányait sem fejezte be, amikor a sztánai mester már a romániai magyar szellemi élet egyik kulcsfigurájának, vezéregyéniségének számított -- annak a négy-öt embernek az egyike volt, akiknek a kulturális élet megszervezésében, önmagára találásában korszakos szerep jutott.² Kettejük kapcsolata így, legalábbis kezdetben, két, merőben más karakterű és sorsú nemzedék inkább potenciális, mint valóságos kapcsolata lehetett csak. A romániai magyar kisebbség egyik vezéralakja és a 16-17 éves diák közt közvetlen, személyes érintkezés alig lehetett. De Kós tevékenysége, művelődéstörténeti szerepe a középiskolás Buday előtt már aligha volt ismeretlen, hisz 1924 nya-

ráig a kolozsvári református kollégiumban tanult, annak szabad szellemű, a "Remény osztályát" (Jancsó Béláékat is) föl-
röpitő légköre vette körül, annak tradícióiba nevelődött be-
le.³ S apja, Buday Árpád (1879--1937) is, mint régész-műve-
lődéstörténész, számottevő alakja volt az erdélyi szellemi
életnek. (Olyan alakja meghozzá, aki az 1919 utáni helyzet-
ben nemcsak mint tudós és tanár vett részt a közéletben, de
cikkeivel, előadásaival is.)⁴ A 16-17 éves Buday György így,
joggal állítható, olyan környezetben, olyan légkörben élt,
hogy óhatatlanul (s talán öntudatlanul is) föl kellett töl-
tekeznie az erdélyi magyarság új helyzetének tudatával, új
orientációjával.⁵ S ismernie kellett Kós szerepét, ill. sze-
repének fontosságát is. Sőt, ha valaki vonzó lehetett számá-
ra az akkori erdélyi szellemi életből, az elsősorban Kós
volt, aki -- akárcsak, vágyaiban, ő -- nemcsak a magyar ki-
sebbség sorsáért érzett felelősséget, de, mindemellet, mű-
veket is akart alkotni, művészként is akart dolgozni. Azaz,
intellektuális alkatával leginkább Kós alkata egyezett meg.
Mert a középiskolás Buday már nemcsak a református kollégium
diákközéletében vett részt, de komolyan dolgozott művésszé
válásán is. 1922-ből, 23-ból és 24-ből igen sok szén- és kré-
tarajza, festménye fön is maradt, s ezek egyenként is, ösz-
szességükben is szépen dokumentálják az önképzőkörinél na-
gyobb (s főleg indokoltabb) művészi ambíciót.⁶ Mindezt tud-
va, érthető, hogy 1924 tavaszán, hetedikesként, amikor művé-
szettörténeti előadásokat tartott diáktársai számára, egyik
legjobb előadását Kós Károlyról tartotta.^{6a} Ez az előadása
-- egy 17 éves diák előadása a köztisztelőben álló mester-
ről -- természetesen elsősorban mint tünet, mint gesztus

figyelemre méltó. Jelentősége azonban Buday fejlődésében már-már szimbolikus; a fiatal Buday, úgy látszik, Kósban, ill. Kós tevékenységében rátalált arra a szerepre, amely számára hosszú ideig például szolgált később s meghatározta szerepvállalásait: megtalálta a művészi munka és a közéleti feladatvállalás összehangolásának konkrét, megvalósult mintáját.

Valószínű tehát, hogy amikor 1924 nyarán a Buday-család Szegedre került,⁷ számára Kós Károly lényegében véve már aféle példakép: "fogalom" volt. Aligha véletlen, hogy Kós neve s személye ekkortól minduntalan föl-fölbukkant levelezésében. 1924-25-től, első szegedi évéből fennmaradt pl. egy füzet, melybe levelezésének adatait jegyezte.⁸ Ebben -- volt kolozsvári osztálytársai, barátai stb. neve mellett -- már, jellemző módon, Kós Károly neve is előfordul; a 18 éves "szegedi" fiatalember levelet írt Sztánára, kereste a kapcsolatot Kóssal. Sajnos, 1932 előtti levelezéséből egyelőre keveset ismerhetünk, így első szegedi évei, önállósulásának folyamata is jórészt homályban vannak. Nem tudjuk azt sem, hogy alakult kapcsolata Kóssal. De bizonyos: abban, ami "korai" levelezéséből fennmaradt, ismételten fölbukkan Kós iránt való tisztelete. S Kósra vonatkozó félmondatai mindig egyértelműek, egy irányba mutatnak. 1925. szeptember 3-án pl. jellemző módon arról írt jó barátjának, Jancsó Bélának, hogy a "Sz. Céh könyvei képzelem, szépek, hisz Kós csinálja" őket.⁹ S néhány héttel később megintcsak Kósról írt Jancsónak: "Pár hete a M[agyar]-ság hozta Kós Attila királ-ának részleteit. Tud róla?"¹⁰ S így tovább. Baráti levelezésében Kós tettei, dolgai, jól láthatólag eseményszám-

ba mentek; érdekes volt róluk írnia.

A Szegedre került Buday egyébként is nagyon tudatosan s szorgalmasan ápolta erdélyi kapcsolatait. Környezetében sok erdélyi fiú élt; tájékozottsága jó s friss volt.¹¹ Így nem lehetetlen, hogy 1925 és 1932 közt, ha csak alkalmanként is, mások mellett Kós Károllyal is levelezett. Sajnos, ennek a kapcsolatnak a dokumentumai, ha voltak, egyelőre ismeretlenek; elkallódtak, elvesztek vagy megsemmisültek. A Boldogasszony bucsuja című fametszetkönyve megjelenése (1931) idején azonban, bizonyíthatóan, már Kós is figyelt rá; azaz: az érdeklődés és a figyelem kölcsönössé lett.

A Boldogasszony bucsujá-t megismerve ugyanis Kós lelkes hangú cikket írt a könyvről s Budayról, majd levélben is gratulált.¹² A cikk az Erdélyi Helikon 1932. évi 1. számában jelent meg (68-69. lap), a Művészeti Szemle rovat első írásaként. A kis -- fölfedezésszámba menő -- portré külön érdekessége, hogy az Erdélyi Helikon első, Kós által szerkesztett számában látott napvilágot, így az új szerkesztő egyik első kritikai megnyilatkozásának tekinthető. E rövid portréból kiderül, hogy Kós már Buday első, 1924-es kolozsvári kiállítását is látta (bár az időpontra nem emlékezett pontosan), s Buday nyilvános jelentkezéseit utóbb is figyelemmel kísérte. Ismerte a Szegedi Kis Kalendárium 1930. és 1931. évi köteteit, a Berczeli Anzelm Károly verseskötetéhez készített illusztrációit s a legújabbat, a Boldogasszony bucsujá-t is. Cikke megírására Kóst éppen ez utóbbi készítette; ezt a könyvecskét tartotta Buday addigi legjobb munkájának. A kis kalendáriumok illusztrációit csak "apró, játékos és szinte a primitívségig leegyszerűsített, nagyon kedves

tollrajzocskáknak" minősítette, a Berczeli kötet illusztrációi pedig nem tetszettek neki. A Boldogasszony bucsuja azonban annál inkább. Buday -- írta -- a "Boldogasszony bucsuja lapjainak jórésztében nemcsak virtuóza a fehér-fekete kompozíciónak, de meglepő természetességgel anyagszerű."

"... minden egyes lapja Buday György lelkéből szakadt ki az igazi poéta közvetlenségével és az anyaggal dolgozó képzőművész tudatosságával. Amit mond: tiszta lira, amely ösztönösen árad, mint a madárdal, viszont ahogyan mondja: az az anyag és a szerkezet ismeretével szerkesztett epika. [...]

Stilusa van, pedig nem dolgozik semmiféle »izmus«-ban, vagy éppen azért van, hogy nem látszik a stiluskeresés izzadt gyötrődése munkája termésén."¹³ S egyértelmű a cikk végső kicsengése is; Kós szerint Buday "művész a javából" s addig megtett művészi útja nemcsak "nagy út" volt, de ugrásszerűen magasba lendülő" is. Mondandóját pedig a Budaynak oly jóleső mondattal zárta: "Es örömünk az is, hogy ezt a fiatal művészt Erdély adta a magyarságnak."¹⁴ Nyugodtan állítható, a cikk egészében művésszé avató írás; Kós e cikkel ismerte el művésznak Budayt.

Sajnos levelét, amely pedig majdnem olyan fontos lehetett, mint cikke, nem ismerjük. Hozzávetőleges tartalma (s hatása) azonban szerencsére fölmérhető Buday egyik, Jancsó Bélához írott (16 oldalas) leveléből.¹⁵ F keltezetlen, de bizonyíthatóan 1932 márciusában keletkezett levélben sok mindenről szó van, Kós cikke s levele azonban, jól láthatólag, az egyik legfontosabb az ujságok közt. Buday ugyanis miután elbűszkélkedett sikereivel, így írt Kós reagálásáról: "Több művésztársaság beválasztott, szintén az

év első napjaiban tagjai közé, stb. Azonban -- nem akarlak most részletesen untatni ezekkel, -- mégis nagyot dobant a szívem, mikor jan. elején Kós Károlytól egy lev. lapot kaptam, melyen azt írja, hogy gyönyörű a Boldogasszony és, hogy csak azt sajnálja, hogy nem ott és nem erdélyi témát jelentettem meg benne. Reméli azonban, hogy még hamarosan alkalom nyílik majd otthon is csinálni valamit. Nagyon boldog és büszke voltam s bár a többi után talán kissé gyerekes is volt az öröm. Dehát, bevallom így volt. A hónap vége felé pedig egyszer nagyon kedvetlenül, elhagyatott és pesszimista hangulatban a folyóiratok között turkáltam a Somogyi kvárban, mikor a kezembe akadt a Helikon épen akkornap érkezett száma, melyben a második oldalon mindjárt a Boldogasszony címlapjára bukkantam s utána több metszetemre és rajzra és végül Kós cikkére. [...] ami akkor végbement bennem, az más volt, mint a siker öröme, nem is keresek rá szót. Találkozott valami: az én hazavágyó nosztalgiám akaratom és a hazulról jött kézzsorítás. [...] ez a pár sor -- tulajdonképp egyszerű, komoly meleg sor, melyet Kós irt és amellyel engem boldoggá tett, -- sor és kép úgy és olyankor hullott reám, amikor épen annyira vágytam valami onnan jövő ilyesmire, de amikor nem is gondolhattam egy pillanatra sem reá."¹⁶

Budaynak ugyene, Jancsó Bélához írott leveléből tudjuk azt is, hogy nem sokkal később Kós újabb nemes gesztust tett: "irt egy levelet, melyben a Szépmíves Céh egy két-kötetes regényének illusztrálására kért föl"¹⁷ -- azaz Budayt bevonta az Erdélyi Szépmíves Céh munkatársai közé. A fölkerésre Buday, bár az illusztrálandó regény címét és szerzőjét nem ismerte, azonnal igent mondott. "Ugy állapotunk meg -- ir-

ta erről Jancsó Bélának --, hogy egy hét, 8-9 nap alatt elolvasom a kéziratot és 2-2 hét alatt fában megillusztrálom a 2 kötetet. A 8 illusztrációért á 300 lejt + (fametszet esetén) a cinkográfiai klisé árát ajánlotta fel Kós, ami nem nagy összeg, de ezért is, haza igazán szívesen-örömet csinálom."¹⁸

A látatlanba vállalt feladat, mint utóbb kiderült, Karácsony Benő Új élet kapujában c. regényének illusztrálása volt. E munkával Buday -- noha 1932 márciusában még nem ismerte a kéziratot, sőt a témát sem -- rendben el is készült. A Szépmíves Céh tagjai a könyvet 1932 augusztusának elején már megkapták. Az illusztrátori tiszteletpéldányok azonban valami miatt sokáig nem jutottak Szegedre, ezért 1932. augusztus 15-én Budaynak már Jancsó Béla közbenjárását kellett kérnie: "nagyon kérnélek -- írta --, hogy beszélj Kóssal vagy Kovács Lászlóval a Helikonnál és kérd meg őket, hogy a Karácsony Benő könyvéből legalább egy illusztrátori tp.-t adjanak, nemkülönben a külön mellékletként megjelent fametszeteimből egy néhány sorozatot."¹⁹ Ez a zökkenő azonban, úgy tetszik, nem zavarta meg az Erdélyi Szépmíves Céh-vel, ill. Kóssal való kapcsolatát; bizalma és ambíciója változatlan maradt. "Egyébként -- írta ekkor Jancsó Bélának -- Kósnak kérlek add át tiszteletemet és azt az üzenetemet, hogy máskor is állok rendelkezésükre úgy a lapnál, mint a Céh könyveinél."²⁰

Buday és Kós újabb közös munkájára mégis szinte véletlenül került sor. 1932 nyarán Buday belekezdett Arany János

balladáinak illusztrálásába. Már munka közben, az első metszet(ek) láttán jutott eszébe, hogy a metszetsorozatból esetleg kötetet is lehetne csinálni. Az ötletet először egy Jancsó Bélához írott levelében fogalmazta meg (1932 augusztus 1-én),²¹ de ugyanakkor mindjárt kész kiadási programot is vázolt. Van "egy konkrét és sürgős válaszra váró kérdezni valóm is -- írta Jancsónak --. Mégpedig [...] az, hogy nincs valami tervetek az őszi Arany évfordulóval kapcsolatban? A székely társaságnak, vagy az Erdélyi Fiataloknak, stb; Most csinálom ugyanis az Arany balladák egy sorozatának fametszetű illusztrációját. Persze a gyöngyszemeit a balladáknak, nem annyira a történetieket. Kiadóm még nincs, nem is szóltam még róla senkinek. Tekintve, hogy halálának 50 éves fordulója alkalmából a kiadói jog alól felszabadul Arany, azt hiszem elég olcsón ki lehetne hozni egy balladás kötetet tőle, gazdagon illusztrálva, fametszetekkel. Erdélyben ugyanis alig van közkézen s egy szép és olcsó kiadás jól elkélne az ifjuság, gimnazisták kezében is. Legkésőbb karácsonyra meg lehetne csinálni. [...] Az esetleges jövedelemből én csak a készkiadások megtérítését kérném (fa), ha a SZT vagy az EF adná ki. Mindenesetre sietek egész darabosan megírni neked a dolgot, beszéljétek meg és minél előbb részletezve írjátok, ill. írd meg Bélám döntéseket. Nagyon szeretném, ha lenne belőle valami."²²

Jancsó Bélának s az Erdélyi Fiataloknak tetszett az ötlet, úgy látszott, Buday terve megvalósítható. S maga Buday is tovább szötte terveit. "Eleg sok ducot szeretnék csinálni -- írta Jancsónak egy újabb, 1932 nyari (augusztus vége, szeptember eleje) levelében --, de meglehetősen olcsó

papíron nyomott, egészen népszerű, legkevésbé sem amatőrjellegű kiadványra gondolok. Népkönyvre, amely méltó Aranyhoz és ahhoz, akit mi Aranyban látunk. Formátuma a Falufüzetek formája lehetne, vagy a Boldogasszonyé. Nem egészoldalas duccokkal. Esetleg rövid bevezetőt kellene elé írnotok."²³

Terve végül is eredeti formájában nem valósulhatott meg; hiába volt munkakedve, számos jó kiadói ötlete, önzetlensége -- pénz híján az Erdélyi Fiatalok köre nem tudta vállalni a kiadást.

A kiadás azonban mégsem maradt el. Az Erdélyi Szépmíves Céh, amelynek élén Kós állott, vállalkozott a könyv megjelentetésére.

Nem tudjuk, a könyv ötletével Jancsó Béla fordult-e az Erdélyi Szépmíves Céhhez, vagy maga Buday. Amennyire Buday 1932. november 15-i, Jancsó Bélához írott leveléből az események rekonstruálhatók, az látszik a legvalószínűbbnek, hogy Buday ötletével, 1932 őszén az Erdélyi Fiatalok fordultak Kóshoz.²⁴ Erről s a Céh kiadói kedvéről, úgy tetszik, László Dezső értesítette Budayt, aki ezután maga is több levélben sürgette Kovács Lászlónál a végleges döntést (a levelek, sajnos, egyelőre ismeretlenek). Az Arany-balladák kiadását a Céh végül is november 10. körül határozta el; Kovács László legalábbis ekkortájt értesítette erről Budayt.²⁵

Kovács levelére Buday György 1932. november 15-én válaszolt, válaszában elképzeléseit is vázolta. Eszerint "az Arany balladák közül az Ágnes asszony, Árva fiu, Bor vitéz, Both bajnok özvegye, Hidavatás, Méh románca, Ünneprontók,

Szőke Panni, Tengerihántás és Vörös Rébék címűeket" egész oldalas, a "Tetemrehívás, Zách Klára, esetleg a Szondy két apródja, A walesi bárdok, Pázmány lovag, V. László, Mátyás anyja és Éjféli párbaj címűeket" kisebb méretben akarta "megillusztrálni".²⁶ A december 16-i (Céh által megjelölt) határidőt azonban nem vállalta, kérte Kovács Lászlót, adjanak neki haladékokat; "nem volna talán oly veszélyes az, ha könyvünk 1933. febr. első napjaira jelennék is meg". "Ennek eldöntése és megvitatása azonban -- írta -- természetesen igazán a Céhre tartozik s így kérem is, hogy megegyeszer méltóztassék Kós Károllyal s a többi illetékessel megtárgyalni a dolgot s engem pár sorban a végleges döntésről értesíteni. Egyben a materiális feltételekről is."²⁷

A döntést a Céh sokáig halogatta, s Budayt végül nem is Kovács, hanem maga Kós Károly értesítette egy hosszú levélben.²⁸ A két oldalas, sűrűn gépelt levél kelte 1932. december 9. Ebben (bár Kós már a szerződést is belefogalmazta), sajnos még mindig nem a kiadás végleges módozata szövegeződött meg. A könyvet Kós 1933 februárjában akarta "kihozni" a Céh "rendes kiadványsorozatának nagyságában és külső formájában", de a szokottnál jobb papíron. A címlapot, a könyv tipográfiai-könyvművészeti egységének érdekében, szintén Budayval akarta elkészíttetni. "Nem szeretném -- írta -- a könyv érdekében azt, hogy a kirakatba kerülő könyvtábla is már ne karakterizálja a kiadványt. Ugy gondoltam, hogy ezt saját belátása szerint tervezze meg: lehetőleg a betűkkel együtt, mert itt a nyomdában nem tudnók megegyeztetni a könyv belsejét a könyv külsejével [s] a nyomdai kész betűanyagra szorulnánk rá. De attól is félek, hogy én

rajzoljak valamit reá (bár ha muszáj, vállalni fogom)".²⁹

A kiadás föltételeit -- szerződés szerűen -- Kós így foglalta össze:

"1./ Az Erdélyi Szépmíves Céh egy kötetben, melynek formája és nagysága a Céh könyveinek mai formája és nagysága, kiadja Arany János következő balladáit:

1. Ágnes asszony	11. Tetemrehívás
2. Árva fiu	12. Zách Klára
3. Bor vitéz	13. Szondy két apródja
4. Both bajnok özvegye	14. A velsi [!] bárdok
5. Hidavatás	15. Pázmány lovag
6. A méh románca	16. V. László
7. Ünneprontók	17. Mátyás anyja
8. Szőke Panni	18. Éjféli párbaj
9. Tengerihántás	
10. Vörös Rébék	

E balladákhöz Buday György vállalja elkészíteni az illusztrációkat, illetve elkészíteni az illusztrációk fametszeti ducait is. És pedig az 1-10 balladához 1-1 egyforma nagyságut a már mutatványul beküldött Vörös Rébék ducsal egyenlő méretben és a 11-18 balladákhöz kisebb méretűeket, a Karácsony könyv illusztrációinak megfelelő nagyságukat. Kötelezi magát Buday György ur, hogy rendes kiadványai formájában megjelenő könyvünk fűzött példányai számára a külső borítékot is megtervezi, illetve megrajzolja és esetleg, ha úgy találja helyesnek, úgy a címlaphoz való fametszeti ducokat is elkészíti. Korlátozásunk a címlapra vonatkozóan csupán az, hogy az legfeljebb háromszinű nyomással előál-

litható legyen. A könyv címe: Arany János balladái, Buday György fametszeteivel Erdélyi Szépmíves Céh kiadása, 1933.

2./ Buday György ur kötelezi magát, hogy e rajzokat, ill. ducokat 1933. január 15-éig legkésőbbben készen, az Erdélyi Szépmíves Céh rendelkezésére bocsátja.

3./ Buday György ur tudomásul veszi, hogy az Erdélyi Szépmíves Céh az 1. pontban körülírt kiadványának egyetlen, első kiadása számára jogosult csupán a ducokat lenyomatni. Ez a kiadás összesen 1500 példányban jelenik meg, melyből 1000 darab a Céh tagjai és előfizetői számára lekötött, tehát könyvkereskedői szabadforgalomba nem kerül, a megmaradó ötszáz példány, Romániában, Magyarországon, Csehszlovákiában és Jugoszláviában az Erdélyi Szépmíves Céh által könyvkereskedők útján fog forgalomba hozatni. Az Erdélyi Szépmíves Céh és Buday György ur megállapodása tehát csupán erre az 1500 példányos első kiadásra vonatkozik. E kiadás kinyomatása után az illusztrációk ducai Buday György ur kizárólagos tulajdonát képezik és a Céh által rendelkezésére bocsátandók az esetleges újabb kiadás minden jogával együtt.

4./ Az Erdélyi Szépmíves Céh kötelezi magát, hogy Buday György urnak a fenti illusztrációk, ill. fametszeti ducoknak az egyszeri, 1500 példányos kiadásban való közléséért a ducok átvételekor 100 P. előleget fizet, a könyv megjelenése után három héttel újabb 150 P.öt fizet, tehát összesen 250 P.öt a kiadás 1000 darab tagilletményül szolgáló és előfizetett példánya után. Ezenkívül a könyvkereskedői forgalomba kerülő 500 példány után az egyes könyvek bolti árának 8 %-át köteles fizetni, a könyvkereskedőnek

a könyvről beérkező leszámolásainak időpontjaiban. A szerzőnek járó könyvilletéket (két darab kötött amatőr és 10 darab fűzött példányt) a megjelenéskor azonnal bérmentve köteles Buday György ur címére elküldeni az Erdélyi Szépmíves Céh."³⁰

E (levélbe foglalt) szerződést -- december 12-én irt válaszlevelében -- Buday elfogadta.³¹ "Mindössze két dologban" kért módosítást. Kérte a határidő kitolását "február legelejére", s kérte, hogy a ducokhoz szükséges fa árának felét térítsék meg neki. "Egyébként -- írta -- nagy örömmel látok a munkához: egyik legkedvesebb ügyem ez. A címlapra és egyéb tipográfiai dolgokra hézve, szíves engedelmével, még gondolkoznom kell, de minden bizonnyal fában csinálom meg a címlapot is, azonban úgy, hogy az ne üssön el azoktól a tipográfiai tradícióktól, melyek a Mester által tervezett eddigi kiadványokat jellemzik."³²

Kósnak a módosításokra adott válaszát nem ismerjük, lehet, hogy nem is irt, mivel úgy gondolta, válasz nem föltétlenül szükséges. Buday mindenesetre hozzáfogott a munkához -- ennek érdekében még esedékes egyetemi szigorlatát is elhalasztotta. Sőt, menet közben valamikor eredeti elképzelését is bővítette s valamennyi metszetet "egyforma nagyra", "a Vörös Rébék nagyságában" csinálta meg. Ez a méret ugyanis, vallotta, "sokkal nyugodtabbá és egyenletesebbé teszi a könyvet, mintha több, mint a fele kicsike".³³ A munkával viszonylag jól is haladt, január 21-ére hat metszet elkészült (a hetediken dolgozott, a fejében a többi is kész volt már). Ekkor úgy látta, hogy az "Arany-kötet [...] igen jó lesz".³⁴ Az eredeti, január 15-i határidőt

azonban már csak a méretek megváltoztatása miatt sem tudta betartani. A munkával 1933 február közepére készült el. A tizennyolc illusztráció mellett megcsinálta a "cím-lapmetszetet" is, de a címlapra "a betűrészt nem vészte fába" -- a szöveg kivésését (megrajzolását) Kósra bízta. Az elkészült ducokat Buday február 14-én személyesen vitte föl Pestre Bánffy Miklóshoz, aki azután elvitte azokat Kolozsvárra. Bánffy a Bor vitéz illusztrációjának ducát nem vihette magával; az eredeti duc egy bibliofil album elkészítéséhez kellett, helyette Buday "galvano-klisé" ígért.³⁵

Az elkészült ducokhoz Buday levelet is mellékel, ³⁶ melyben előadta a könyv előállításával kapcsolatos javaslatait. Figyelme kiterjedt a nyomdai munkára (festékezés, nyomás stb.), a címlap papírára, a címlap-betűk színére stb. Javasolta Kósnek, hogy a balladák elé írjanak vagy i-rassanak előszót (ő Makkai Sándorra vagy Tolnai Gáborra gondolt), a hátsó borítón pedig tüntessék föl korábbi munkáinak könyvészeti adatait. "Végül" arra kérte Kóst, "hogy néhány olyan helyre, ahová eddig a Céh nem szokott ismertetési példányokat küldeni, ez alkalommal küldjön. A könyv természete t. i. olyan, hogy olyan folyóiratokban is számíthat bírálatra, amelyekre az eddigi könyvek túlnyomó része alig."³⁷ Ezért javasolta, hogy küldjenek recenziós példányt Majovszky Pálnak (Magyar Művészet), Flek Arturnak, Dénes Tibornak (Képzőművészet), Rosner Károlynak (Magyar Grafika), Naményi Ernőnek (Könyvművészet), dr. Bockwitz-nak a lipcsei Archiv főszerkesztőjének, valamint barátai közül Joó Tibornak, Szalatnai Rezsőnek, Reiter Lászlónak, Ortutay Gyulának, Radnóti Miklósnak és Tolnai Gábornak. Az utóbbiak révén a szegedi lapok ismertetéseit ígérte.³⁸

A ducok és levonatok hiánytalan és sértetlen megérkezését Kós 1933. február 17-én nyugtázta.³⁹ Összbenyomása Buday munkájáról jó volt. "Mondhatom -- írta --, hogy nagyon hiszek most már abban, amit reméltem eddig, hogy egy Aranyhoz és hozzánk: Erdélyhez méltó balladás könyvet hozunk ki."⁴⁰ A körülményekhez mért legjobb nyomdai munkát ígérte: "a nyomdát magam veszem a kezem alá, és amit csak ki lehet itt Erdélyben hozni a mi nyomdagépeinkkel és nyomdászaikkal, azt bizonyára ki fogjuk hozni".⁴¹ Aggályait, gondjait sem hallgatta azonban el; jelezte, hogy jó minőségű nyomdafestékük még nincs, s beszerzése is nagyon nehéz, szinte lehetetlen lesz. Buday javaslatait (előszó, a már megjelent művek borítón való feltüntetése, többlet recenziós példányok szétosztása stb.) elfogadta. Egyben hirt adott terveikről is: "a könyv szedésének körülbelül a jövő héten fogunk neki, nyomásának márciusban. Most megfelelő papiros után járunk, mert erre a mi rendes papirunkat nem használhatjuk természetesen. Szeretnék vagy egy egészen puha, itatósszerű fehér papírt kapni, vastagocskát, vagy ha ez nem volna lehetséges, akkor egy fényezett papírost. És megfelelő betűt is keresek, mert ezt csak kézi szedéssel csinálhatjuk és az illusztrációk külön nyomásával."⁴²

A ducok közül azonban eggyel "nem tudott kibékülni". Ugy ítélte meg, hogy a "Tetemrehívás női feje sem léptékben, sem stilusbelileg nem illeszkedik szervesen a sorozatba, melynek szerintem egységesnek kell lennie."⁴³ Ezért arra kérte Budayt, gondolja végig a dolgot, s ha egyetért ítéletével, március 1-re csináljon egy új ducot, hogy az illusztráció-sorozat teljesen egységes legyen.

Kós javaslatára Buday február 26-án levelezőlapon válaszolt.⁴⁴ F lapját, sajnos, nem ismerjük, de március 2-i levelének indigós másolatából tudjuk, elfogadta Kós javaslatát s megígérte, újravési a Tetemrehívás illusztrációját.⁴⁵

Az újrametszés azonban nehezen ment; március 2-i levelében Buday kudarcáról volt kénytelen beszámolni: a ducot elrontotta. "A legnagyobb bajom -- írta Kósnek --, úgy érzem, az, hogy nem vált bennem is tényné, hogy az elküldött metszetben nem sikerült frappánsan összesűritenem a ballada tragédiáját s így most sem tudok egészen ennek a látásnak a hatása alól felszabadulni."⁴⁶ Ennek ellenére, ígérte, ha Kós még mindig ragaszkodik az újravéséshez, ő elkészíti az új illusztrációt.

Buday e levelére Kós szinte azonnal reagált, március 4-én már levelezőlapon fejtette ki álláspontját.⁴⁷

Kvár, 1933. III. 4.

Kedves Barátom! Tegnap küldöttem egy rövid levelet és most még rövidebben válaszolok ma érkezett levelére, melyet köszönök. Kérem, ne higgye, hogy a Kund Abigéllal én csupán bosszantani, sőt esetleg bántani akartam volna. Higgye el, hogy nagyon kevés igazi örömeim között az ön fejlődős [!?] magyar művészete egyik legzavartalanabb örömem. És nem is akarom erőszakolni a dolgot. De őszinteségemet ne vegye a karhatnámságnak, ha mégis kérem; próbálja meg még egyszer: hiszem, hogy ki kell jönnie annak, ami a többi illusztrációk léptékében az egész könyv egységének használ. Igaz barátsággal Kós Károly.

Buday elfogadta ezt az érvelést; nem tudjuk, azért-e, mert Kós meggyőzte, vagy azért, mert Kóst annyira tisztelte. Tény, hogy március 22-én kelt levelezőlapjában már az új duc elkészültéről számolt be.⁴⁸ Örömmel fogadta az új metszet hírét, s nyugtázta az addig még hiányzó galvanó-klisé megérkeztét (a klisé Bányffy Miklós vitte Kolozsvárra). Sajnos, mint a levélből kiderült, megfelelő papírt még mindig nem tudott szerezni. Így a könyv nyomását is csak a következő hétre ígérhette. Az elkészült, de még el nem küldött új ducot éppen ezért külön is sürgette, s javasolta, hogy ha másképpen nem megy, akkor Buday a hiányzó ducot Bányffy Miklós segítségével juttassa el Kolozsvárra.

Kós levele, sajnos, a postabélyegző tanúsága szerint, csak március 30-án érkezett meg Szegedre.⁵⁰ Lehet, hogy emiatt, lehet, hogy más miatt, de tény: a duc elküldése egyre késett. Buday -- Kós levelének borítékjára írott följegyzése szerint -- csak április "9/10"-én küldte azt el, -- a budapesti román követség munkatársa, dr. Balta Mózes révén.⁵¹ Április 12-én Buday levelezőlapot is küldött Kósnak; ennek ellenére a "klisé" (azaz duc) április 14-én még mindig nem volt Kolozsváron. Kós legalábbis ekkor újra sürgette azt egy levelezőlapon:⁵²

Kedves Bátorom!

A könyv szedése teljesen készen van, tördeljük és -- a klisé nincsen itt még. Nagyon kérem, tudja meg, ha lehet, hogy ha minket nem keresett meg a duc, de lejött Kolozsvárra, mi hol keressük Kolozsváron a ducot? Ha ezt megtudja,

még ünnep előtt írja meg. Ünnep után azonnal nyomnunk kell. Remélem szép könyv lesz.

Várva válaszát sürgősen vagyok

őszinte barátsággal Kós Károly

Kvár 933. IV. 14.

Sajnos, megint közbejöhettett valami, mert a levelezőlapot a kolozsvári posta csak egy hét múlva, azaz április 21-én bélyegezte le, s így Buday csak jókora késéssel kaphatta azt meg. Kós kérésének azonban ekkor valószínűleg elegendet akart tenni (vagy legalábbis bizonyítani akarta, hogy a ducot megcsinálta). Április 24-én ugyanis ajánlott levélben válaszolt, s ahogy Kós levelezőlapjára följegyezte, elküldte a "Kund Abigél (2) levonatát"-t is.⁵³ A levonatot azonban csak a duc helyett, mintegy annak pótlására küldhette (klisé-készítéshez). A duc május végén sem érkezett meg Kolozsvárra. Ez, a duc elkallódása, természetesen nagy mértékben hátráltatta a nyomdai munkákat s végül is azt eredményezte, hogy a könyvben az elsőként készült változat jelent meg. Május 25-én -- egy előttünk ismeretlen Buday-levélre válaszolva -- Kós meg is írta, hogy az új illusztráció helyett "mégiscsak Bárczi B. titkos arájának feje került a könyvbe", sőt az "első próbanyomást a könyvből" már el is készítették.⁵⁴

Hogy az első levonatoktól a tényleges megjelenésig mennyi idő telt el, nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, a könyv legkésőbb június 20. körül már készen állott. Az Erdélyi Fiatalok 1933. évi "nyári számában" Jancsó Béla ismertette

is,⁵⁵ július 7-én pedig Buday arról panaszkodott Jancsó Bélához címzett levelében, hogy "az összes szegedi Céh előfizetők több mint tíz napja megkapták példányaikat".⁵⁶

3

Az Arany-balledák "megillusztrálása" Budaynak jelentős sikert hozott; a könyv elnyerte "az 1933. év legszebb magyar könyve" címet s nagy mértékben gyarapította Buday művészi hírnevét.⁵⁷ A kiadás adminisztrációja körüli huzavona azonban megkeserítette szájaizét s majdnem megrontotta viszonyát a Szépmíves Céh-vel s Kós Károllyal. A közben komoly belső válságon átment, akadozó ügyvitelű Szépmíves Céh⁵⁸ ugyanis még hónapokkal a megjelenés után sem küldte meg neki honoráriumát s tiszteletpéldányait, s a ducok sem kerültek vissza Szegedre. E helyzet, bár a mulasztásért nyilvánvalóan nem Kós volt a felelős, alaposan befolyásolhatta Buday és Kós viszonyát is, hisz sérelmeit a fiatal művész, érthetően, Kósnál (és Kovács Lászlónál) próbálta orvosoltatni. Megismételt leveleire azonban sokáig nem kapott választ, ügyét, láthatólag, senki nem intézte.^{58a} A "szakításra" mindazonáltal csak 1933 szeptember elején szánta rá magát, amikor egy ultimátumszerű levelet írt Kós Károlynak. "Most utoljára és férfias egyenességgel fordulok Önhöz -- írta ekkor nem leplezett elkeseredettséggel -- és kérem, hogy a lehető legsürgősebben válaszoljon e levelemre és reparálja legalább azt, ami még reparálható. Legutóbbi lapja május 25-én kelt és a vállalt kötelezettségeket a következő napra igéri. Be kell látnia, Uram, hogy ezen a tarthatatlan

helyzetet változtatni kell és magyarázatot kell adni [...]. Nem egyeztethető össze elsősorban az Ön eddigi művészetpolitikai magatartásával és azokkal a tisztos eszmékkel, amelyeket a vezérlete alatt álló mozgalmak mindenkor hirdettek. Olyan ellentmondás van itt, melyet megérteni sem tudok és ép ezért most utoljára fordulok Önhöz közvetlenül, fölvilágosításért."⁵⁹

Buday elkeseredése, ma már úgy tetszik, némileg túlzott volt; a fiatal művész a kelletténél tragikusabban vette a Céh mulasztásait, ill. saját, ebből fakadó anyagi és erkölcsi kárát. Lényegében azonban, akárhogy nézzük, igaza volt, s ezt Kós Károly is jól tudta. Ezért az "ultimátumra" azonnal -- még szeptember 8-án -- válaszolt, s elismerte mulasztásait, egyben föltárta a Céh belső ügyeit is, amelyek belejátszottak az adminisztráció akadozásába. Hosszú levele több szempontból is dokumentumértékű:⁶⁰

Nagyságos

Buday György urnak

Szeged

Kedves Barátom

Levelét megkaptam. És felháborodását nemcsak értem, de méltánylom is. Az pedig Önt nem fogja vigasztalni, ha azt mondom, hogy a legutóbbi három-négy hónap alatt olyan válságon ment keresztül a Céh, amelynek a végét még most is nyögjük. Részben, sőt jórészt ennek tulajdonítható az a kifelé kétségkívül hanyagságnak, sőt talán még valami rosszabbnak minősíthető helyzet, melyben Ön a Céhet látja. Ehhez hozzájárult az, hogy az Ön könyvével olyan bajunk volt, melyről mi

nem tehetünk, mely azonban nekünk is, előreláthatatlanul nagy anyagi és erkölcsi kárt okozott. Ezt a bajt közvetlenül a Franklin-társulat, közvetve egy olyan újabb magyar törvényrendelet okozta, melyről nekünk nem volt tudomásunk. Ugyanis a magyar szerzői jogról szóló törvény világosan mondja, hogy az író halála után 50 esztendővel műve felszabadul a szerzői jog által a szerzőnek, ill. jogutódainak birtokából, tehát azokat bárki kiadhatja újból. Mi ezt tudva adtuk ki a mi Arany-Buday kötetünket. Mikor könyvünk már készen volt és mi a pesti propagandát akartuk beindítani, figyelmeztetett pesti bizományosunk, hogy ezt a magyar törvényt a háboru után kiegészítették úgy, hogy azoknak a műveknek szerzői joga, melyek szerzőinek halála utáni 50 évbe beleesik a háboru, ill. forradalom, ez az 50 éves korhatár kitolódik 5-7 évvel. Ez éppen Arany János esete, ill. a Frankliné. Ez a törvény-pótlás persze csak Magyarországra vonatkozik és így szerencsére Romániában akadálytalanul szétküldhettük a könyvet, de Magyarországon nem kerülhetnek könyvárusi forgalomba. Bánffy gróf urat kértük meg, hogy tárgyaljon a Franklinnal, de a Franklin érthetetlenül önző módon ragaszkodott jogához és nem engedte meg hogy beviessük a könyvet Magyarországra. Hogy Ön maga nem kapta meg az, ígért és kikötött szerzői példányait, annak viszont a Céh az oka. Én csak csudálkozni tudok, hogy adminisztráciánk ezt a szokványos dolgot éppen az Ön esetében elmulasztotta. A Franklin-esetet annak idején meg is irtam Önnek, csudálom, hogy nem kapta meg leveletem. Ugyanabban a levélben kértem Önt, hogy legyen türelemmel a pesti propagandára vonatkozóan, mert hátha valami megoldást találunk a Franklinnal, ami azonban hosszas

tárgyalások után sem sikerült. Ami a ducok viasszaszállítását illeti, annak idején erről is megírtam volt, hogy a "Pásztortűz" kért belőlük leközölni. Írt is akkor Önnök Császár szerkesztő, -- legalább mondta, hogy írt --, és azt hiszem, erről Ön tud is. Azóta úgy tudtam, hogy e ducokat elküldték, amiről most kiderül, hogy nem. Éppen így vagyok a honorárium kérdésével is és ezzel kapcsolatosan el kell mondanom Önnök a magam igazolására azt, amit eddig talán nem tud. Tudniillik én, egyéb elfoglaltságom miatt (és mert Sztánán lakom, nem Kolozsváron), másfél évvel ezelőtt, amikor az itteni bank-krachok és a magyarországi pénzáttalálások megnehezédése miatt a Céh, mint minden erdélyi más vállalat is, a maga belső adminisztrációját át kellett úgy alakítsa, hogy annak az embernek, aki a pénzügyeket közvetlenül intézi, állandóan az irodában kell lennie, hogy mindig, minden pillanatban kéznél lehessen, lemondtam a pénzügyi adminisztráció irányításáról és azt Kovács László vette át, aki Kolozsváron lakik. Tehát én, aki Sztánán lakom, és hetenként csak 3 napot töltök Kolozsváron, minden pénzzel összefüggő megkeresést, ami hozzám érkezik, átadok Kovács Lászlónak, ill. a pénztárosnak, végrehajtás céljából. Én pedig foglalkozom az én külön reszortomba tartozó ügyekkel, melyeket közvetlenül kell elintéznem. Így történt minden esetben, amikor Ön sürgette a pénzt, ill. a könyveket és a ducokat. És én minden egyes levele után abba a hitben voltam, hogy eleget teszek az Ön sürgető felszólításának. Valószínű, hogy a levelem elején jelzett különlegesen nehéz és hibákon kívül reánk szakadó váratlan bajok tették lehetetlenné a más esetben igazán furcsának feltűnő és nálunk elő nem igen

fordult elhanyagolást. Miután tudtam azt, hogy Kovács László Pesten beszél is Önnel, igazán levettem egész gondomat erről az ügyről.

Most szabadságon vagyok, de örvendek, hogy ide Sztánára irt. Azonnal irtam a Céhnek, hogy ha még nem szedték volna össze a ducokat, azonnal pakolják azokat össze és miután Bánffy gróf ur csütörtökön utazik Pestre, megkérem, vigye fel és juttassa el Önhöz. Egyszerűen postára nem merjük őket feltenni, nehogy elveszenek. És még egyszer nyomatékosan figyelmeztetem a pénztárt, hogy okvetlenül utaljon Önnek pénzt, valamint az expediciót személyesen utasítom, hogy küldje el Önnek a szerzői példányokat azonnal. Ezt vállalom és azt hiszem, hogy ebben az ígéletben nem fog csalódni.

Még egyszer kérem, nyugodjon meg és ne haragudjék tulajágosan reánk egészünkre és ne különösen egyenként, mert a legtöbbször nem rajtunk mulik valaminek a teljesítése, vagy nem teljesítése. Legfőképpen azért, mert a hátunk megett egy krajcár tőke sem áll.

Amit pedig megígértem, ezt feltétlenül teljesíteni fogom.

Öszinte igaz barátsággal

Sztána, 1933 szept. 8

Kós Károly

Kós válasza jókor érkezhetett s jól hathatott, mert helyrebillentette a már-már fölboruló kapcsolatot. Bár Buday még szeptember 23-án (tehát kb. két héttel Kós levele után) sem kapta meg honoráriumát, tisztelet- és recenziópéldányait,⁶¹ az érvelés szemmel láthatóan megnyugtatta. Bizalma ugyan

megrendült a Céh adminisztrációjában, de, úgy tetszik, Kósba vetett hite helyreállt. "Kedves jó Uram -- írta neki szeptember 23-án --, nagyon köszönöm levelét, mely részben megnyugtató: látom, hogy nem Ön s nem szándékkal okozta nekem azt az erkölcsi és anyagi kárt, melyet vallottam. Higyje meg, már ez is sokat jelent nekem, mert talán az objektív károsodásnál is tragikusabban fogtam fel azt, hogy az Ön tisztaságában és egyenességében kellett meginognom. Most úgy látom, másutt van a dolog gyökere." "... higgye el, hogy mult-kori levelem tényleg nagyon fájt magamnak is és sohasem hittem volna, hogy annak megírására sor kerül."⁶²

4

Az Arany-kötet körüli problémák mégis megváltoztatták Buday és Kós viszonyát; Budayt, úgy tetszik, a pillanatnyi csalódás "felnöttebbé", önállóbbá tette. A tisztelt Mesterből Kós többé-kevésbé egyenrangú partner lett számára. Ezt az "emancipálódási" folyamatot azután -- nyilván Kós jóvoltából is -- személyes találkozásuk csak erősítette. Néhány hónappal később, 1933 december közepén egyanis Kós -- az erdélyi írók egy csoportjával: Bánffy Miklóssal, Ligeti Ernővel, Kemény Jánossal és Tamási Áronnal -- Szegedre látogatott.⁶³ Az erdélyi iródelegáció december 15-én a Dugonics Társaságban lépett föl, 16-án pedig a már nagybeteg Móra Ferencet látogatta meg.⁶⁴ A szegedi föllépés egyik előkészítője, szervezője "természetesen" Buday György volt; ekkor egy estét -- valószínűleg 15-én -- együtt is töltöttek Kóssal. Sőt, nemcsak ő, de a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollé-

giumának több tagja is.⁶⁵ Hogy e találkozás hogyan zajlott le, sajnos nem tudjuk, s ma már azt sincs módunk kideríteni, miről folyt a beszélgetés. Az azonban bizonyos, hogy Kós ekkor Budayt mint a Szegedi Fiatalok vezéregyéniségét ismerte meg, s benne -- a művész mellett -- most már saját küzdelmeinek folytatóját és továbbvivőjét is fölfedezte. Érthető tehát, hogy a személyes találkozás (az Arany-balladák kiadása során fölmerült problémák ellenére) kapcsolatukat elmélyítette, sőt -- dacára a nagy korkülönbségnek -- kapcsolatukból barátság is lett. Az Arany kötet kiadói előszavában Kós már jelentős művésznak ítélte Budayt, személyesen megismerve pedig, úgy látszik, az emberhez is közelebb került. 1934. január 19-i -- erre a találkozásra reflektáló -- levele legalábbis erre vall.⁶⁶

Kedves jó Öcsém s barátom!

Rég illett volna, hogy irjak és megköszönjem Neked és általad a szegedi fiatal magyarok igazán kedves és megható viselkedését velem, a már öreg emberrel szemben. Jóle esett, mert hiszem, hogy őszinte volt az arcotok és azt tükrözte, ami a lelketekben volt. S jól esett, mert az az érzésem volt, hogy talán mégsem volt hiábavaló az a sok lemondás és néma türés, ami bizony-bizony megtört engem, mint embert, de leginkább megtapodott, mint művészt, mert elvette a levegőmet és a napsütést, meg az áldott esőt. És nem volt hiábavaló a munka és küzdelem sem, ami mind nem az egzisztenciáért való volt, hanem bizony érettetek, s magyar jövőért, mely sok-sok romot kell eltakaritson és sokat, nagyot kell újból, fundamentumból felépítsen.

Talán jól éreztem meg, hogy valamit megéreztetek bennem abból, ami legbensőmben van és a miből kifelé, a világba nem látszik és nem látszhatik sok. Hiszen amit dolgoztam: épület, rajz és írás, nehéz emberi életem ellopott óráinak, éjjeleinek lehetett csak csonka eredménye és nem lehetett az én fő munkám, az életem igazi munkája. Mert ezt a sors megtagadta tőlem és még sokunktól.

Valami effélet éreztem ott Szegeden ott köztetek és magammal kapcsolatban és ez jól esett, mert ember vagyok. Ember, akinek ma igazában nincsen kortárs-barátja s testvére, atyjafija és aki élete útján már lefelé ballag nagy nagy egyedülvalóságban.

Bocsáss meg nekem, édes jó Öcsém, ha szentimentális vagyok, de ígérem, nem leszek ezután. Nem szeretem, ha az emberek belém lássanak és nem szeretem, ha gyengének és esendőnek láthatnak. Nekem mindig a reális erő imponált és az igazi emberi bátorság és magabizás. Az egyedül álló és a maguk útját a maguk eszével és erejével taposó emberek imponáltak nekem mindig és máig napig. Talán ezért, ebből a hiúságból indulva csináltam annyi bolondot életemben és néhány -- eredeti dolgot, ami mégiscsak megérte a sok bolondságot.

Nem tudom, megkaptad-e a pénzt Szeged városától?

És azután még valami pénzt utaltunk ki Neked Bpsten? Ha valami baj volna, kérlek, írd és ha módunkban van, hidd el, hogy mindent elkövetek, hogy hozzájuss a pénzedhez.

Mi van a székely balladás illusztrációiddal.

Melyik balladákat illusztrálsz meg? Kiváncsi vagyok rá. Hát ha lehetne szép albumot csinálni belőle. De akárhogy

is lesz, itt mindenesetre propagandát csinálunk neki. Természetesen, szeretnők kiadni mi is, s ha jónak látod, lehet velünk beszélni erről.

Még egyszer szivemből köszönöm Neked és többi fiatal barátainak azt a meleg szeretetet, melyet Tőletek ott Szededen kaptam és amely nekem nemcsak akkor esett jól, de melegíteni fog, amig élek.

Az Isten áldjon, szeretettel ölel bátyád

Kós Károly

Kolozsvár 934. jan. 19.

E levél, szemmel láthatólag, már az idősebb barát levele a fiatalabbhoz. Buday és Kós kapcsolata kétségtelenül ekkor s ezzel lett két egyenrangú művész és közéleti ember kapcsolata; a majdnem negyedszázaddal fiatalabb Buday ekkor nőtt föl végleg mesteréhez.

5

Sajnos, a kapcsolat elmélyülése ellenére, a Kós fölvetette ötlet -- a "megillusztrált székely balladák albumban való kiadása a Szépmíves Céh jegyzésében -- nem, ill. másképpen valósult meg. Buday, bár az illusztrációkat elkészítette, kiadásukat nem a Céhre, hanem a budapesti Egyetemi Nyomdára bízta.⁶⁷ A kiváló műszaki adottságú, remekül felszerelt fővárosi nyomda -- Czakó Elemér aktív támogatásával -- 1935 nyarán ki is adta a székely balladák egy impozáns válogatását, s e gyűjtemény illusztrálóját, tipográfiai megtervezőjét: az egész könyv "elgondolója" Buday volt.

E szépen kivitelezett remek könyv Buday György egyik legismertebb, legnépszerűbb munkája lett; nevét ma is e könyv révén ismerik s tartják számon. Kós előzetes érdeklődése tehát indokolt volt, jó kiadói érzékre vallott.

Az elkészült műből, bár az nem a Szépmíves Céhnel jelent meg, természetesen Kós Károly is kapott tiszteletpéldányt. A könyvet az Erdélyi Helikon -- Vásárhelyi Z. Emil révén, de nyilván Kós tudtával, sőt jóváhagyásával -- még 1935 novemberében ismertette is.⁶⁸ Kós reflexiója azonban valami miatt elmaradt. Nem reagált Buday újabb könyvküldeményére, az Ilyéssel és Ortutayval közösen készített Magyar paraszttmesék című kötetre (1935) sem. Könyvének, a Buday Nagy Antal-nak a megjelenése (1936) után azonban eszébe jutott szegedi barátja, s munkájából küldött neki egy példányt. A küldeményhez levelet is mellékel, ⁶⁹ s ebben végre a balladáskötetre is reflektált. "Réges-régen szégyenlem -- írta Budaynak 1936. november 14-én --, hogy nem köszöntem meg máig napig azt az igaz szívbéli nagy örömet, amit a Székely balladák és a népmesék könyvével nekem szereztél. Nagyon-nagyon hálás vagyok Neked; ki sem tudom fejezni szóval, amit mindig érzek, amikor csak reá is pillantok ezekre a könyvekre. Nem tudnám már el se képzelni másképpen a Balladákat, mint ahogy azt Te megcsináltad nyomdailag, diszítésben, kötésben, papírral, betűvel: mai könyvformájában."⁷⁰ Ez a lehető legnagyobb dicséret volt, amit a kötet s megteremtője kaphatott. S a dicséret szubjektív értéke csak nő, ha tudjuk, hogy Kós mindig is mily fontosnak tartotta a székely balladákat, s mily nagy szerepet játszottak ezek életében: "... bizonyosan tudom --

irta levelében is --, hogy mint művész (ha és amiben talán az vagyok) kevés egyébnek köszönhetek annyit, mint éppen a székelly balladáknak."⁷¹

Sajnos, érdemi kapcsolatuk ezzel le is zárult. Buday György, mint ösztöndijas, ekkor már Olaszországban élt⁷² s bár időnként hazalátogatott még, élete ekkortól lényegében már külföldön -- Olaszországban, majd Angliában -- telt. Ösztöndija lejárt (1940) után sem tért haza. Kapcsolatai így jórészt elhaltak, vagy meglazultak -- a világháború éveiben még családjával sem tudta a kapcsolatot tartani. Sajnos, Kós elismerő levelét is már nem ő, hanem a Szegedi Főiskola Kollégiumának akkori titkára, Gáspár Zoltán vette először kézhez.⁷³ S Gáspár kezébe került először Kós 1936. november 20-i Budayhoz írott levele is. Sőt, ezt már nem is a Rómában élő s dolgozó Buday intézte el, ill. válaszolta meg, hanem maga Gáspár.⁷⁴ Szegeden élve ugyanis könnyen teljesíthette Kós kérését, s így a Szegedi Kis Kalendárium 1937. évi kötetének 10 példányát már ő küldte meg Kolozsvárra. Az 1936 karácsonyára hazalátogató Buday már csak megerősíthette helyettese döntését s ügyintézését. Utolsó -- jelenleg ismert -- gesztusa az volt, hogy a Gáspár Zoltán által elküldött kis kalendáriumokat ajándékképpen ajánlotta föl Kós Károlynak.⁷⁵

III. A szegedi fiatalok Erdélyi Kollégiuma

1

A Szegedi Fiatalok mozgalma, bár "kifelé" egységesnek látszik, sokágú, szervezetileg is szerteágazó mozgalom volt. Csaplár Ferenc, aki mindmáig a legtöbbet tette e mozgalom megismertetéséért, két szervezeti egységet tárgyalt: a Bethlen Gábor Kört mint előzményt, s magát az "élcsapatot", a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát, amely könyvének is címe lett.¹ A helyzet azonban, mint erre maga Csaplár is utal helyenként, ennél némileg komplikáltabb. A Bethlen Gábor Kör ugyanis nem pusztán előzmény volt -- a kör maga volt az a szervezeti keret, amelyben, legalábbis 1936-ig, lehetővé vált kisebb -- alapszabály nélkül működő, de határozott karakterű s viszonylag önálló -- csoportok szerveződése, külön élete.² A legismertebb ilyen csoport kétségkívül a kör agrársettlementjéből kinövő Művészeti Kollégium lett -- ez élt a legtovább, s ez jutott a legnagyobb jelentőségre is. Tagjainak egyéni jelentősége, közös föllépéseik jellege s tartalma efelé fordította a figyelmet is. Ez a kollégium azonban csak egyik, bár kétségkívül legjelentősebb (önállósult) "alapszervezete" volt a körnek; mellette még legalább három ilyen csoport, három kollégium működött. Konkréten tudunk a Gazdaságpolitikai Kollégiumról, az Erdélyi Kollégiumról s (már Buday kör elnökségről történt lemondása után, 1932 végétől) a Soli Deo Glória Kollégiumról. Ezek a szervezetek (pontosabban csak az első kettő) a "Művkoll" kiegészítő szervezetei voltak s némileg fedték is egymást; tagjaik részben azonosak voltak, ill. a Művészeti Kollégium

tagjai részben ezekben is föltűntek. Ráadásul e kiegészítő kollégiumok tevékenysége soha nem lett oly szerves és folyamatos mint a Művészeti Kollégiumé, amely -- összetételében éppúgy mint tevékenységében -- szétfeszítette a kör kereteit s messze túlnőtt azon, sőt, mint Radnóti írta róla, igazi "növelő közösség" tudott lenni.³ A Gazdaságpolitikai és Erdélyi Kollégium e szereptől kétségkívül elmaradt.

A "Művkoll" és társ-kollégiumai természetesen hozzávetőlegesen közös "plattformon" állottak; tulajdonképpen -- kvalitásbeli különbségeiket leszámítva -- csak ugyanazon alap-törekvések más-más munkaterületeit jelentették.⁴ A meghatározó, sőt jellegadó egyéniség mindegyikben kétségkívül Buday György lett; az ő -- Gáspár Zoltán szavaival élve -- "népies alapozású s szociális felelősségérzettől átítatott"⁵ ideológiai pozíciója adta meg a mozgalom alapvető eszmétörténeti helyét. De Buday mint mindenféle doktrinérségtől mentes kiváló szervező s remek taktikus, a legkülönbözőbb egyéniségeket és törekvéseket is a közös alapcél szolgálatába tudta állítani. Sőt, fölismerve társaiban az egyénítő kvalitást, tudatosan "engedte" is az egyéni törekvések kiélését. A mozgalom karakterét így éppen az adta meg, hogy e mozgalom -- különböző nemű, felekezeti és származású tagjai révén -- a demokratikus kibontakozás számos változatát foglalta magában, a posztliberális, szocialisztikus irányzatoktól a Gáspár Zoltán képviselte "előurbanusságig". Ezeknek a törekvéseknek a legtisztábban Buday által képviselt rugalmas "prenépiesség" csak laza összefoglalója, mintegy kerete volt. A mozgalom szervezete s az egyes részterületek viszonylagos autonómiája a "különtörekvések" harmónikus létezését is megengedték.

Az Erdélyi Kollégium így -- akárcsak a Gazdaságpolitikai Kollégium -- a tényleges élcsapatot jelentő Művészeti Kollégiumnak szükségképpen csak kiegészítője lehetett, de abban a munkamegosztási rendszerben, amely a szegedi fiatalok mozgalmát jellemezte, speciális szerepet tudott betölteni. Funkciója kevésbé lehetett gyakorlati mint az agrársettlementé vagy a Művészeti Kollégiumé -- ideológiatörténeti fontossága azonban igen nagy lett, hisz az Erdélyi Kollégium pusztá léte a mozgalom új orientációjának olyan elemét testesítette meg, amely az 1919 utáni évek egyik nagy (máig érő) alapkérdésére volt tudatos válasz. Arra tudniillik, hogy mi legyen a viszony az anyaországról levált magyar kisebbségekhez, s mi a létüket alapvetően determináló ún. befogadó államokhoz s nemzetekhez. S ezen kívül: e viszonyulásnak mi lehet s mi kell hogy legyen az optimális formája?

Ennek az alapproblémának -- mint Erdély-problémának -- az előtérbe kerülése, Szegeden érthető és természetes is volt. A kör (s az egyetem) tagjai közül számosan Erdélyből származtak, de, rokoni, baráti vagy legalább érzelmi kapcsolatok fűzték őket a szülőföldjükhöz, ifjúságuk világához.⁶ Maga Buday György is mindig erdélyinek vallotta és tudta magát; 1936-ban, Kóhalmi Béla körkérdésére válaszolva pl. így irt: "Erdélyben születtem s bárha Kolozsváron éltem, sokat jártam a Székelyföldön, Kalotaszegen, Mezőségben és a Barcaságban s nagyapámék gazdaságában, rokonok házában elevenből tanultam meg a székely meséket, balladákat, mondákat, melyeket később nyomtatásban is fölfedeztem. [...] bizonyos, hogy máig is a legdöntőbb, elhatározó és tápláló

élményt ez jelentette. Ez, s ennek a folytatása. Mert minden új vidék, minden új falu és minden új tanya, melyet azóta is megismerek, valamiképpen ezekhez az alapélményekhez, ezekhez az alapfalukhoz épül hozzá, minden új mese, és ballada, amit hallok, vagy olvasok, ezekhez kapcsolódik."⁷ Érthető, hogy sokáig legfőbb mestereként is Kós Károlyt tisztelte.⁸ S Szegeden élve sem szakadt el Kolozsvártól; mint grafikus és tudósító évekig dolgozott különböző erdélyi lapoknak, különböző minőségeiben több alkalommal is megszervezte erdélyi írók szegedi szerepléseit.⁹ Közülük többel rendszeres kapcsolatot tartott, így Kós Károllyal, Tamásival, Szentimrei Jenővel, Kacsó Sándorral, másokkal. Egyik legjobb barátja pedig, akitől 1927-ben a kört is "átvette", az a Jancsó Béla volt, aki az Erdélyi Fiatalok mozgalmában meghatározó szerepet játszott, s fontos új orientációt képviselt a romániai magyar szellemi életben.¹⁰ S nemcsak Buday kötődött sok szállal Erdélyhez, társai közül többen is onnan érkeztek Szegedre. Baróti Dezső, Gáspár Zoltán, Tomori Viola pl. ott járt iskolába, Radnóti Miklós féltestvére Nagyváradon élt stb. Aki pedig nem volt erdélyi, azt tudományos érdeklődése fordította e régió felé. Tolnai Gábor pl. az erdélyi magyar irodalom első monográfusa lett, Ortutay Gyula egyik legismertebb munkája pedig éppen a székely népballadákat dolgozta föl. Az "erdélyiség" problémája tehát valamiképpen benne volt mindennapjaikban.¹¹

A kör így, belső öntisztulása során, szinte automatikusan jutott el valamiféle erdélyi rész-szervezet megalakításához. De amennyire logikus volt a szervezeti fejlődésnek ez az útja, annyira nem volt magától értetődő, egyszerű automatizmus az új csoport jellege és eszmei pozíciója. A

trianoni trauma ugyanis, mint közismert, sokkolta a magyar társadalmat, s az első -- agresszív reagálás éppen a harcos irredentizmus meghirdetése lett. A sérelmi politikának e változata szinte áthatotta a hivatalos ideológiát, s hatása alá vonta az ifjúságot. Az irredentizmus tévútjáról nehéz volt bárkinek is letérni, nehéz volt egy történetileg adekvátabb magatartást kialakítani.

Budayék azonban nemcsak érzelmileg voltak "érdekelték"; tájékozottságuk is legalább akkora volt, amely már lehetővé tette számukra a helyzet mélyebb megismerését, ill. szükségessé tette e megismerési folyamat fönntartását.

Erzékeltek s tudatosították magukban, hogy mélyebb s tartósabb problémáról van szó, mint amelyet irredenta frázisok ismételtetésével meg lehet oldani. Ezért -- mintegy a Kolozsvárról Szegedre került kör sajátos tradíciójaként -- oly szervezeti kereteket igyekeztek létrehozni, amelyben ennek a tájékozódásnak s a rá épülő kapcsolatkeresésnek az intézményesítése megoldható volt. Ez a szervezet lett a -- Művészeti Kollégium analógiájára létrehozott, de attól feladatkörében részben eltérő -- Erdélyi Kollégium.¹²

2

Az Erdélyi Kollégium -- még mint a Szegedi Székely Fiatalok Erdélyi Kollégiuma -- valamikor 1931 nyarán alakult meg; akárcsak a Művészeti Kollégium, ez is rendezvények tartására.

Első említése Buday György egy Jancsó Bélához írt levelében¹³ történt. E jún. 19-i levél tudósítása azonban még meglehetősen amorf; belőle a kollégium mibenlétére nem le-

het következtetni, inkább csak a terv mozdulása érzékelhető.

Ligeti Ernő és Tamási Áron 1931. november 19-i szegedi irodalmi estje azonban már bizonyosan az Erdélyi Kollégiumhoz köthető. A kutatás ugyan ezt az esetet eddig a Bethlen Gábor Kör számlájára írta (nem teljesen alaptalanul), de a fönmaradt nyomtatott meghívó egyértelműen tanúsítja, a rendező szerv nem maga a kör volt, hanem az Erdélyi Kollégium.¹⁴

Az est dr. Szalay Józsefnek, a Dugonics Társaság elnökének üdvözlő beszédével kezdődött. Őt Tamási Áron követte Vallani és vállalni c. előadásával, majd a szegedi Városi Színház művésze, Székelyhidy Adrienne lépett föl, aki Ady Csókok átka, Egyedül a tengerrel és Értől sz Óceánig c. verseit szavalta. A verseket a másik vendég, Ligeti Ernő Darzsiling c. novellája követte, a szerző felolvasásában. Utána Ignác Rózsa lépett a pódiumra -- a későbbi író ekkor még a helyi színház művésze volt --, s Kriza János Vadrózsák c. népdalgyűjteményéből adott elő. A szünet után a műsor Ligeti Ernővel folytatódott, aki ekkor Az erdélyi irodalom eszménykereséséről adott elő. Előadását Táray Ferenc szavallata követte -- Bartalis János, Szentimrei Jenő, Szombati Szabó István és Bárd Oszkár verseiből. Az estet Tamási Rendes feltámadás c. nevezetes novellája zárta, magának Tamásinak a felolvasásában.¹⁵

Az est egészében még bizonyos -- mondjuk így -- hagyományos székely remineszenciák jegyében fogant. Nemcsak a rendező kollégium nevében volt ott a megszorító jelző, a székely, de a meghívó két grafikai illusztrációja (Buday két kopjafás rajza) s a hátlapra nyomtatott, korábban már az ún. Szegedi Székely Naptárban is lenyomatott Kriza-féle "vadrózsa"

is a székelységre -- s utóbbi a székelység sorsára -- utalt:

Flindula három árva
Hosszu utra, szolgálatra,
Kezibe visz három vesszőt,
Hogy csapja meg a temetőt.

Kejj fel, kejj fel, édes anyám,
Mert elszakadt a gyászruhám!
Én nem kelek, három árvám,
Mert elhervadt piros orcám:

Vagyon nektek mostohátok,
Ki fejért aggyon reátok,
Mikor fejért ad reátok,
Vérrel virágzik hátatok...¹⁶

"Székely" hangulatot ébreszthetett maga Tamási is; hisz tudjuk, akkoriban sokak számára ő jelentette "a" székely i-
rót. Maga az est azonban egyértelműen túllépett a "székely-
kedésen". Radnóti Miklósnak, aki ekkor már Buday környezeté-
hez, szűkebb baráti köréhez tartozott, fönmaradt menyasszo-
nyához írott aznapi, november 19-i beszámolója.¹⁷ E levél-
ből tudjuk, hogy a szegediek és az erdélyiek találkozása ez
irodalmi, sőt ideológiai helyzettisztázás jegyében zajlott
le. Tamási pl. mindjárt megérkezésük napján, még 18-án, szű-
kebb körben, a Bethlen Gábor Kör helyiségében nemcsak felol-
vasta "pompás izgató novelláját" (nyilván a Rendes feltáma-
dást), de -- Ligetivel együtt -- nagy eszmecserébe fogott a
vendéglátókkal. Beszélgetésükben, Radnóti leírása szerint,

éppen nem a konvencionális mozzanatok domináltak. Soraiból kiderül, alaposan megvitatatták a szellemi élet erdélyi (s magyarországi) fejleményeit, bontakozó tendenciáit. Jellemzőnek kell tartanunk, hogy azt is megemlítendőnek találta, hogy Tamásinak "Cimeresek című kommunista regénye jött".¹⁸

Tamási erjesztő hatásának indirekt bizonyítéka, hogy az esten felolvasott Rendes feltámadást a jobboldali Szegedi Új Nemzedék november 22-én heves bírálatra méltatta s Révai József piarista tanár cikke az est szervezőit s szereplőit is elmarasztalta.¹⁹

Az igazi, a meghatározó szerep azonban, legalábbis az Erdélyi Kollégium orientációjának alakulása szempontjából, az előzetes beszélgetéseknek, majd Tamási és Ligeti előadásának jutott. Ezek ugyanis az erdélyi viszonyok adekvátabb megismeréséhez s az új helyzethez való viszonyulás kialakításához járultak hozzá, erősítvén a kollégium helyzetismeretét s realitásérzékét. Tamási előadására ugyan csak következtetni tudunk, Ligetié azonban nyomtatásban is megjelent a helyi Délmagyarország 1931. december 25-i számában. Fbből a kinyomtatott előadásszövegből kiderül, Ligeti -- transzilvánizmusa jegyében -- félreérthetetlenül a tartós magyar-román együttéléssel számolt, s célként ennek optimalizálását tekintette. "A népek közötti gyűlölködést -- írta -- ezen a földön [ti. Erdélyben -- L. A.] mindig kívülről plántálták, az Erdélyben élő népeknek egy megváltoztathatatlan sorsközösségébe kényszerülve le kell vonniuk a tanulságokat, és ezeknek megfelelően kell berendezkedniök a tartós történelmi életre."²⁰ A transzilvanizmusnak -- s Ligetinek -- ez az elve pedig, mint a későbbiek bizonyítják, a szerveződő Erdélyi

Kollégium kollektívájának is alapelve lett; ezt fogadták el maguknak irányelvül.

Sajnos, az Erdélyi Kollégiumnak ez a zászlóbontása -- hasonlatosan a legelső időszak Művészeti Kollégiumához -- ekkor még csupán rendezvények tartásában kifejeződő laza szerveződést takart; szilárd -- a kör egészétől elkülönülő s viszonylag autonóm -- csoportosulás aligha állt mögötte. Tagjairól ekkoriból semmi adat -- tisztán és világosan csak Buday György szerepe ragadható meg, aki ezt az estet megszervezte, meghívóját megtervezte, Tamásiékat, mint házigazda, vendégül látta stb. Nyilván ez: a megszerveződésnek ez az alkalmi jellege, embrionális szervezettségi szintje magyarázza, hogy a Szegedi Új Nemzedék támadása nem maradt hatástalan. Az Erdélyi Kollégium a nyilvánosság elé lépés után szinte azonnal visszahúzódott a kör szilárdabb keretei közé.

3

Az Erdélyi Kollégium megszervezésének gondolata azonban, a visszahúzódás ellenére, nem pillanatnyi ötlet, szalmaláng lobbanás volt; tartósan foglalkoztatta Budayékat. 1931 novembere és 1932 novembere közt legalább egy, de valószínű, hogy több kísérlet is történt az újjáalakulásra. Bódis Gábor és Szócs Pál 1933. január 25-i, Jancsó Bélához írott levele legalábbis több reménytelen alakulási kísérletre utalt vissza.²¹

A megoldást végül a kör életének egy fontos fordulata hozta meg. 1932 októberében Buday, befejezván egyetemi tanulmányait, leköszönt a Bethlen Gábor Kör elnökségéről²² s ezt követően, mint örökös tb. elnök s intéző bizottsági tag,

fölszabaduló energiáit nem a körre, hanem a kör körül létrejött, de attól viszonylag független csoportosulások megszervezésére, a mozgalom új szervezeti formációjának kialakítására fordította. E működési területe természetesen a mind több fantáziát mutató Művészeti Kollégium lett; erejét jórészt ennek kifejlesztésére fordította. (A "Művkoll" sajátos helyzete, a körtől való gyakorlatilag teljes autonómiája ekkor jött létre.) De volt figyelme és türelme az egyéb -- kevésbé látványos -- törekvések szervezeti kereteinek kialakítására is. Az Erdélyi Kollégium -- mint egy viszonylag autonóm, de lazán mégis a körhöz tartozó részszervezet -- ekkor kapta meg formáját, ekkor alakult ki szervezeti felépítése.

A formális újjáalakulásra valamikor 1932 novemberében került sor.²³ Maga Buday formális tisztséget nem vállalt, csak mint "alapító elnök" folyt be a kollégium irányításába; a vezetést s a munkát a körülötte megszerveződők kezébe adta. Az újjáalakulás minőségileg mégis újat jelentett a korábbi kezdeményekhez képest. Az Erdélyi Kollégium nemcsak cégjelzés, valódi szervezet lett immár, elnökkel, főtitkárral, reszortfelelősökkel, tagokkal, saját -- nyomtatott fejlécű, szignettel ellátott -- levélpapírral, körbélyegzővel, iratkezelési renddel, irattárral.²⁴ S természetesen határozott ideológiai irányultsággal.

A kollégium hivatalos neve -- mint körbélyegzőjéből, leveleinek fejlécéből kiderül -- Szegedi Egyetemi és Főiskolai Ifjak Erdélyi Kollégiuma lett. Helyiségéül a Bethlen Gábor Kör Kárász u. 15. sz. alatti helyisége szolgált. Az új szervezet élén hat (Budayval együtt hét) tagú vezetőség állt. A-

alapító elnök: Buday György, elnök: dr. Virányi Felmér reáliskolai tanár; ügyvezető elnök: Szócs Pál szigorló orvos, a Bethlen Gábor Kör főtitkára; főtitkár: Bódis Gábor jogszigorló, a kör inézőbizottságának s agrársettlementjének tagja; művészeti ügyek felelőse: Baróti Dezső tanárjelölt, a Művészeti Kollégium tagja; titkár: Balázs Borbála bölcsészhallgató; jegyző: Barabás Mária bölcsészhallgató.²⁵

A tagságról pontos képünk nincs. Alapvetően valószínűleg a kör tagjaiból választódtak ki s bizonyos párhuzamosága volt a Művészeti Kollégiummal is. Utóbbiból, konkrétan tudjuk, Budayn kívül az Erdélyi Kollégiumhoz is kapcsolódott Baróti Dezső, Ortutay Gyula, Tomori Viola,²⁶ talán Tolnai Gábor, s lehet, hogy még mások is. Annyi bizonyos, a formálisan is tagok száma viszonylag nagy volt. Amikor a kollégium fölszámolt, az átadási-átvevési jegyzőkönyvben az átadott tárgyak listáján 63 db "felhasznált" (tehát kitöltött) "felvételi lap" s 35 db "felhasznált" igazolványlap szerepelt.²⁷ Ez minimálisan 35 tagot jelent, de -- mivel nem ismerjük adminisztrációjuk elvét -- lehet, hogy ennél többet. Nem lehetetlen, hogy a tényleges taglétszámot a 63 db felvételi lap jelzi. A tárgyi igazsághoz tartozik azonban, hogy az aktív mag ennél jóval kisebb lehetett, ez mindössze néhány emberre szűkölt.

A kollégium tényleges irányítója, munkájának kézben tartója és kezdeményezője Bódis Gábor (sz. 1908) volt.²⁸ E szerepére több minden determinálta. Maga is erdélyi volt, Erdélyben született s élete első két évtizedét ott töltötte. Egyetemi tanulmányait is nem Magyarországon, hanem még Romániában, a bukaresti egyetemen kezdte meg. Ottani

egyetemistaként tagja volt a magyar hallgatók Koós Ferenc Körének s e helyzetében közvetlenül ismerte mind a romániai magyarság, mind a román egyetemi fiatalság helyzetét, utóbbinak talán főbb törekvéseit is. Szegedre csak 1930. január 1-én érkezett, minden ismeretség, családi s intézményi háttér nélkül. Itt, mint számára egyetlen lehetséges közösségre, hamar rátalált a Bethlen Gábor Körre -- s szemléletének alakítója, noha csupán egy évvel volt nála idősebb, Buday lett. "... nevelésben, irányításban a legtöbbet egész életemben Buday Györgytől kaptam -- írta róla később ---. Szellemünkre, akik környezetébe jutottunk, fel nem mérhető termékeny hatást gyakorolt."²⁹ Tanulmányait -- egy román és egy magyar egyetemi félév kivételével -- önerőből, munka mellett végezte. Éveken át a Londoni körúti városi szegényház ebédjén élt. Érthető hát, hogy nagy volt szociális érzékenysége, s Buday közelébe kerülve hamar bekapcsolódott a kör munkájába, amelynek később titkára, majd intéző bizottsági tagja is volt. Részt vett az agrársettlemmentben is. Tevékenységének igazi területe azonban mégis az Erdélyi Kollégium lett, amely legsajátabb törekvéseinek fölvetését és szorgalmazását biztosította számára.³⁰

4

Bódis Gábor s az Erdélyi Kollégium törekvéseinek tengelyében három elv állott. Meg kell ismerni (s ismertetni) a romániai (elsősorban: erdélyi) politikai, társadalmi és kulturális viszonyokat, keresni kell a kapcsolatot a román értelmiség dialógusra kész rétegeivel s (a lehetőségekhez mérten) erkölcsi támogatást kell nyújtani a romániai magyar egyetemi fiatalságnak.³¹

Érthető hát, hogy az újjáalakuló kollégium egyik első lépése (a legelsőt nem ismerjük) a budapesti román követséggel való kapcsolatfelvétel lett. 1932. november 26-án, 2/1932. iktatószám alatt Bódis és Virányi, a főtitkár és az elnök levelet írt Balta M. Mariusnak, a román követség sajtóattaséjának. E román nyelvű levél, amelynek indigós másolata ránk maradt, több vonatkozásban félreérthetetlenül vall törekvéseikről.³²

Attasé Ur,

Alulírott szegedi egyetemi fiatalok, a Szegedi Egyetemi Fiatalok Erdélyi Kollégiuma nevében azzal a tiszteletteljes kéressel fordulunk Önhöz, hogy közbenjárni sziveskedjék érdekünkben a "Patria", "...iscarea", "Dreptatea", "Dimineata", "Adevarul", "Cuvintul" és a "Societatea de miine" szerkesztőségeinél, hogy lehetőségük szerint, ellenszolgálatmentesen küldjék meg nekünk a fentemlitett napilapok és folyóiratok példányait.

Kérésünket az alábiakkal támasztjuk alá:

Az Erdélyi Kollégium fő célja az, hogy hozzájáruljon a két ország közeledéséhez, az Ó-Regát és Erdély társadalmi kapcsolatainak tiszta tudományos tanulmányozásához, valamint a román irodalom megismerésének bővítéséhez. Mindezeket a fiataloknak tartott előadásokkal szeretnénk megvalósítani.

A szegedi Egyetemnek van román nyelv és irodalom tanára (lektor), ő viszont nem tud eleget tenni az összes kíváncsalmaknak, merthogy a szükséges anyagi háttér hiányában nincs egy szemináriumi kurzusa sem. Az Erdélyi Kollégium tagjai úgy gondolják, hogy eljött végre már az az idő, ami-

kor nemcsak elnevezésében illik ismerni a szomszédos országot, hanem annak szép és gazdag kincseit, valamint irodalmát is, annál is inkább, mert ennek bizonyos fokig hatása van az erdélyi magyar irodalomra is.

Azt reméljük, hogy erőfeszítésünk nemcsak a román, hanem a magyar irodalomnak is jó szolgálatot tesz, lassanként megszüntetve a mindkét oldalon még meglevő részrehajlást. A kölcsönös megismerés erős baráti és politikai kapcsolatokat fog eredményezni.

Az Erdélyi Kollégium, lévén fiatal tudományos társaság, nem rendelkezik anyagi eszközökkel és semmilyen támogatásban nem részesül.

Tagjaik, akik mentesek az egoizmustól és készek mindenfajta áldozatra, nem tudják vállalni azokat a terheket, melyek a fentemlitett napilapok és folyóiratok előfizetési díjaiból származnának. Pontosan ezért fordulunk éppen Ön-
höz, a román Sajtó magyarországi képviselőjéhez, hogy céljaink megvalósításához támogatást biztosítani sziveskedjen.

Flőre is megköszönve jó szándékú közbenjárását, kérjük, fogadja mély tiszteletünk kifejezését.

Bódis Gábor
főtitkár

Dr. Virányi Felmér
elnök

Balta a történeti Magyarországon született, egyetemi tanulmányait Budapesten folytatta, egész fejlődését az itteni viszonyok is meghatározták. Mint diplomata, a huszas évek elejétől már Magyarországon teljesített szolgálatot -- magyarul jól tudván, viszonylag széleskörű kapcsolatot épített ki magának. Ismeretes, hogy ő állott József Attila ro-

mán versfordításainak háttérében is, ő adta a költő kezébe a szükséges nyersfordításokat.³³ Valószínű tehát, hogy Bódisék román nyelven írt leveléből kiérezte a gesztust s fölbecsülte e mégoly szűkkörű kezdemény jelentőségét is. Konkrét adatunk nincs rá (az Erdélyi Kollégium irattárából csak kicsiny töredékek maradtak meg), de valószínű, hogy teljesítette a kérést, hisz egy későbbi -- 1933 nyari -- adat szerint a kollégium könyvtárában ekkorra már szépen gyűltek a román (s magyar) nyelvű könyvek, folyóiratok és napilapok.³⁴

A kollégium munkája mindenesetre beindult. 1933. január 19-én, a kollégium fejléces levélpapírján, Baróti Dezső levelet írt Jancsó Bélának.³⁵ Levelét ugyan -- az akkori, még sok mindent tisztázatlanul hagyó helyzetben -- a Művészeti Kollégium nevében írta, de mondanivalója már az Erdélyi Kollégium törekvései jegyében fogant. Jancsónak ugyanis arról számolt be, hogy a szegedi fiatalok antológiát akarnak kiadni a "dunai népek mai lirájából", egyebek mellett tehát a román s erdélyi szász költők verseiből. A levélből kiderül, hogy a román és szász költőket maga Baróti fordította volna -- ez, nyelvtudása mellett, nyilván az Erdélyi Kollégiumban betöltött szerepéből, művészeti reszortfelelős voltából fakadt.

Egy hét múlva, január 25-én a kollégium vezetősége is írt Jancsónak³⁶ -- e levelük a kollégium történetének egyik legfontosabb dokumentuma. Nemcsak azért, mert ez adja meg a kollégium vezetőségének "főllállítását", legfontosabb adatait. Azért is, mert kiderül belőle törekvéseiknek az az oldala, amely a Baltához írott levélben nem kapott hangsúlyt, s ér-

zékelhetővé válik, hogy az Erdélyi Fiatalok, főleg pedig Jancsó Béla segítségével akartak eljutni a román értelmiséghez.

Bódisek, e Jancsóhoz írott levél szerint, "elsősorban arra törekedtek", hogy a kollégium "a Szegedre származott erdélyi egyetemi hallgatóknak szülőföldjük iránti érdeklődését megtartsa és főleg mélyítse". A célt elsősorban "szemináriumi munkával" igyekeztek elérni, s "Erdély szociális, kisebbségi és művészeti problémáival" akartak megismerkedni. Ennek érdekében kapcsolatokat is igyekeztek kiépíteni -- a Jancsóékhoz írott levél már ezt célozta. Jancsónál elsősorban az Erdélyi Fiatalok csoportja és mozgalma felé tapogatóztak, de emellett -- mint tételenesen meg is fogalmazták -- Jancsó révén kapcsolatba akartak kerülni "a román fiatalok azon csoportjával [is], amely tudatában van annak velünk együtt, hogy a mai fiatalság problémái egymástól nemzetiség szerint [...] nem választhatók el. És a problémák megoldása csak baráti együttműködéssel lehetséges."²⁷

Jancsótól ezért az Erdélyi Fiatalok "részletes munkatervét", valamint a román diákmozgalommal való kapcsolatfelvétel lehetőségeinek ismertetését kérték. "Meglehetősen tájékozatlanok vagyunk a román diákmozgalmakat illetőleg [!] -- írták --, s ezért szíves tanácsodat kérjük, hogy mit tehetünk ez irányban?"³⁸ Valamikor ez idő tájt írtak az Erdélyi Fiatalok másik vezetőjének, László Dezsőnek is; erre azonban csak közvetett adatunk van, magát a levelet nem ismerjük.

Jancsó Béla -- mint Bódisnak egy későbbi, ugyancsak Jancsóhoz írott leveléből kiderül -- hamarosan válaszolt az Er-

délyi kollégium kéréseire s kérdéseire. Válasza tartalmát, sajnos, nem ismerjük, csak annyi bizonyos, Jancsó is viszonttájékoztatást kért tőlük.³⁹ Erre Bódis egyetemi elfoglaltságai miatt csak 1933 nyarán került sor.

Közben azonban Bódisék dolgoztak az Erdélyi Kollégium szervezeti életének rendszeressé tételén. Március 15-én, a nemzeti ünnepen, már nyilvánosság elé is léptek. Háziünnepélyükön a kör -- s nyilván a kollégium -- egyik tagja, Bocskay Kata szavalt.⁴⁰ Körvonalazódtak lassan szervezeti életük fő formái is. Május 10-én a kollégium megrendezte első (talán csak első ismert) ún. könyvismertető estjét -- ezen Ortutay Gyula beszélt Berde Mária Földindulás című regényéről.⁴¹ Április 20-án a Szegedi Új Nemzedék közölte Tolnai Gábor Reményi Sándorról írt cikkét -- ez, ha esetleg nem is kimondottan kollégiumi produkcióként született meg, a kollégium törekvéseibe illett bele. S ugyanez vonatkozik Tolnai május végén vagy június elején megjelent monográfiájára, az Erdély magyar irodalmi életére. Ez a könyv, bár nyilván célszerűségi és presztizsokokból a már "bejáródott" Művészeti Kollégium kiadásában jelent meg, teljesen az Erdélyi Kollégium törekvéseit reprezentálta. Sajnos, a lapok az Erdélyi Kollégiumról csak ritkán és véletlenszerűen írtak, így a szervezeti életet illetően is Bódis Jancsóhoz írott 1933. június 20-i levelére vagyunk utalva.⁴²

E levélből kiderül, hogy ekkor a kollégium a következő szervezeti formákban tevékenykedett. 1. Magyar és román nyelvű könyveket, folyóiratokat és újságokat gyűjtöttek, olvasták s olvastatták. 2. Román, francia és eszperantó nyelvtanfolyamokat rendeztek. (Tolnai Gábor, aki maga is részt vett

a román nyelvi tanfolyamon, előszóban később úgy emlékezett, hogy ekkor szinte hozzájuk tartozott a meggyőződés, tanulni kell románul.) 3. Szemináriumokat tartottak. 4. Könyvismertető előadásokat rendeztek. A levélből az is kiderül, hogy könyv-, folyóirat- és újsággyűjteményük ekkorra szépen felszaporodott, nyelvtanfolyamaik azonban "nem nagyon" sikerültek. Ez utóbbi okát nem ismerjük. Bódis ekkor utalt legközelebbi terveikre is. Soraiból kitetszik (nyilván a Művészeti Kollégium analógiájára) maguk is könyvsorozatot akartak indítani. Ekkor három könyvet terveztek. Lükő Gábor gondozásában egy csángómagyar és román anyagú erdélyi folklórgyűjteményt (elsősorban balladákat); egy Erdély-antológiát (nyilván a már Baróti is emlegette antológia egy szűkebb változatát), magyar, román és szász költők verseiből; valamint harmadikként Buday György történész (unoka)öccsének, Kálmánnak (1908--1936) egy Báthory Istvánról s az erdélyi fejedelemségek kialakulásáról írandó 4 ives kismonográfiáját. A könyv- (pontosabban: füzet-)sorozat megindítását 1933 második felére tervezték.

Akartak ekkor a román ifjúsági mozgalmakkal is foglalkozni. "Tudjuk, hogy nagyon nehéz feladatba kezdtünk -- írta Bódis Jancsónak --, amidőn a közeledés gondolatát felvettük, de talán a román fiatalok között is vannak, akik hozzánk hasonlóan gondolkoznak és így kölcsönösen segíthetünk egymásnak a fennálló korlátok ledöntésében, amely ma még nagyon távol tart egymástól bennünket. Egyelőre a haladó román ifjúsági mozgalmak munkájáról és célkitűzéseiről szeretnénk [kapni] ismertetést [...]. A Mefhosz kiadásában megjelenő Orsz. Egyetemi Híradó egy-egy száma negyedévenként rendel-

kezésünkre áll, az októberi számban a román és az erdélyi magyar mozgalmak ismertetését szeretnénk adni. Október elsején jelenik meg, tehát a közlemények és cikkek legkésőbb szeptember 16-án itt kéne legyenek. Az Erdélyi Fiataloktól László Dezsőn keresztül kértem anyagot, a románoktól csak a Te közvetítéssel kaphatunk, ennél fogva nagyon kérlek, ha részedről ennek akadálya nincs, lépj velük összeköttetésbe."⁴³

1933/34. évi munkaprogramjuk, mint Bódis megvallotta, ekkor még nem alakult ki. Még vártak a lezáruló szemináriumok tapasztalataira, talán a külkapcsolatok kialakulására is. Érdekes, hogy az újjáalakulástól 1933 nyaráig eltelt hónapokban Baróti Dezső és Tomori Viola személye némileg előtérbe került; a nyári szünetben Szegedtől távol lévő Bódis maga helyett rájuk, hozzájuk utalta Jancsót.

Sajnos terveik egy része -- s éppen a leglátványosabb s lehetséges propagandahatásában legerősebb -- nem valósulhatott meg. Pénztelenségük, s valószínűleg egyéb okok miatt kiadványsorozatuk nem jött létre. Lükő Gábor gyűjtése csak később (s föltehetően) módosult formában, más kiadónál jelent meg, az Erdély antológia s a Báthory kismonográfia meg talán kéziratban sem készült el. Pedig tudjuk, 1933 nyarán Buday Kálmán már csak pár hét türelmet kért Bódistól, s ígérete szerint a kézirattal hamarosan elkészült volna.⁴⁴

1933 őszi tevékenységükről -- az irattár elkallódása miatt -- egyébként sem tudunk sokat. Annyi bizonyos csak, hogy november 26-án újabb könyvismertető előadásra került sor, ekkor Tolnai Gábor adott elő -- ezúttal Nyirő József Kopjafák c. regényéről. 1934. február 17-én pedig ugyancsak Tolnai szerepelt könyvismertető estek keretében, előadása most

Áprily Lajos költészetéről szólt.⁴⁵

S közben (talán már 1933 őszén, de lehetséges, hogy csak 1934 januárjában) néhány lényeges változás is bekövetkezett. Ugy látszik, ekkorra nyilvánvalóvá vált, hogy az Erdélyi Kollégium nem tudja fölvenni a versenyt a Művészeti Kollégiummal; mint könyvkiadó nem tud föllépni. Törekvéseik e hatásos (s a tagságot is mozgósító s erősítő) propagandaformájára nincsenek meg anyagi eszközeik. Pontosabban: az a kollektíva, amely mindkét kollégium (s a kör) mögött állt, nem volt, nem lehetett képes két hatékony s könyvkiadással is foglalkozó szervezetet fönntartani. A Művészeti Kollégium kiadványainak megszületése önmagában is csoda (s Buday szervezőképességének nagy eredménye) volt! Nem tudjuk, e fölismeréssel egybekötve-e, vagy attól részben függetlenül, de ez időben részleges személyi s irányultságbeli módosulások is bekövetkeztek. Átalakult a kollégium vezetősége. Virányi Felmér helyett az elnök Bódis Gábor lett, az új főtitkár pedig Baróti Dezső, s a kollégium irányításában megnőtt Ortutay Gyula szerepe is.⁴⁶ Ez föltétlenül személyi erősödést jelentett. Talán ennek is eredménye, hogy 1934 első felében a kollégium román érdeklődése fölerősödött, s ekkori létük szinte minden fönmaradt dokumentuma a román értelmiséggel való kapcsolatteremtés jegyében fogant.

5

1934. január 4-én (126/1934. szám alatt) a kolozsvári Muzeul Limbei Romána igazgatójának irtak.⁴⁷ Mint a fönmaradt (febr. 10-i) válaszból, dr. St. Pasca leveléből kitetszik, kiadványokat szerettek volna kapni a kolozsvári nyelv-

vi múzeumtól. (S egyúttal errefelé is egy "élő" szálat teremteni.) Január 29-én két levelet is irtak;⁴⁸ egyiket Dimitrie Gustinak, a nemzetközi hírü román szociológus-professzornak, a román monografikus iskola megteremtőjének, a másikat pedig Sextil Puscariu professzornak, a neves nyelvésznek. Mindkét levél román nyelvű nyers kézírata megmaradt; e szövegeket -- nyilván taktikai okokból, az esetleges félremagyarázhatóság elkerülése végett -- Buday György is átnézte.

A két levél szövege -- mutatis mutandis -- nagyjából azonos. Mindkettő hangsúlyozza, hogy "teljesen objektíven és a politikai tendenciák és célok befolyásoltaságától távol tartva magukat" keresik a kapcsolatot. Céljuk az, hogy "megismerjék és propagálják a románok népi kultúráját", mert: "A két ország [ti. Magyarország és Románia -- L. A.] közti politikai jellegű disszonáns jegyekkel szemben mi teljes objektivitásunkkal a szellemi téren való kölcsönös közeledést tartjuk szem előtt." A közeledést szeretnék elősegíteni; "ez az a cél, amiért mi dolgozunk". Ugy látták, hogy e "kitűzött cél igazán objektív elérése megkívánja a román tudományos publikációk aprólékos megismerését".⁴⁹ Ezért Gustitól az általa szerkesztett Archiva pentru Stiinta si Reforma sociala 1932. évi kötetét, Puscariutól a szerkesztésében megjelenő Dacoromania c. folyóirat példányait kérték. Mindkét levelet az új főtitkár és az elnök, tehát Baróti Dezső és Bódis Gábor írta alá. A szövegezés azonban kétségek kívül a Bódisé, a kézírás is az övé.

Lehet, hogy e három levél mellett ekkortájt másoknak is irtak; erre vonatkozó adatunk azonban nincs.

A válaszok február folyamán érkeztek meg Szegedre. Előbb a kolozsvári Muzeul Limbei Romana válaszolt. "Intézetünk méltányolja azokat a bölcs szavakat -- írta február 10-én St. Pasca --, melyeket az említett [január 4-i -- L. A.] levélből kitetszenek és örülne, ha lehetősége nyílna kielégíteni az Önök kérését. Mint állami intézetnek viszont nincs módjában ingyen rendelkezésükre bocsátani kiadványait, csak más időszakos kiadványok cseréjével."⁵⁰ Ezért cserét ajánlott föl, illetve, ha a cserét a magyar fél nem tudná megoldani, ötven %-os vásárlási kedvezményt ígért. "A Dacoromania III., IV., V., VI. kötetének teljes összege 2800 lej, a megajánlott kedvezménnyel 1400 lej."⁵¹

Február 26-án a Gustinak címzett levélre is válasz íródott. A professzor ugyan, nyilván nagy elfoglaltsága miatt, nem maga válaszolt, hanem professzortársát, G. Vladescu-Racoasa-t kérte meg erre -- válaszuk azonban biztató volt.⁵²

Institutul Social Roman

No. 2146

Bukarest, 1934. febr. 26.

Egyetemi Ifjak Erdélyi Kollégiuma

Szeged

Elnök ur,

az önök Gusti professzorhoz küldött levelére van szerencsénk válaszolni.

Mélyen meg vagyunk hatva a pillanatnyi politikai szenvedélyektől és vajadásoktól mentes magyar fiatalság érdeklődésétől, melyet a román kultúra és azon kutatások iránt mutat, melyet az Institutul Social Roman és a Bukaresti Egyetem Szociológiai Szeminárium a végzett az ország külön-

böző részein, hogy tudományosan ismerje meg a társadalmi valóságot.

Nagy megelégedéssel töltenek el továbbá azok az erőfeszítések, melyeket a román nyelv elsajátításáért tesznek, megkönnyítve ezáltal a jövőbeni barátságosabb és bensőségebb megértést két független és önálló nemzet közt. Különösen a magyar fiatalság érzelmei, melyek nevében önök beszélnek, jogositanak fel arra, hogy egy eredményesebb és szorosabb együttműködésben reménykedjünk, elhárítva ezáltal azokat az okokat, melyek népeinket oktalanul elválasztották és elválasztják még ma is a kultúráért és haladásért történő erőfeszítéseikben.

Ugyanezzel a futárral küldjük meg az "Archiva pentru Stiinta si Reforma sociala" X. és XI. évfolyamát, valamint egy tájékoztató füzetet az Institutul Social Roman-ról, melyet [az intézet -- L. A.] működésének XV. évfordulójára adtak ki.

Fogadja elnök ur, mély tiszteletem kifejezését.

G. Vladescu-Racoasa professzor
igazgató

Nem tudjuk, ki volt a Vladescu-Racoasa említette futár, s pontosan mikor "kézbesítette" a küldött köteteket Bódis Gábornak. A küldemény azonban eljutott Szegedre, Bódis és Ortutay Gyula április 6-án köszönte azt meg. Levelük, melynek indigós másolata megmaradt, magyarra visszafordítva így szól:⁵³

Tekintetes

G. Vladescu-Racoasa professzor urnak

az Institutul Social Romana igazgatójának

Bukarest

[193]4. ápr. 6.

Kárász ucca 15.

Professzor Ur,

Az Ön által elküldött értékes anyagot, amelyért nagyon hálásak vagyunk Önnek, megkaptuk. Nemcsak társaságunk fiatal szociológus és ethnográfus tagjai tanulmányozták az Ön kiváló dolgozatát, hanem a mi egyetemünk néhány professzora is. Munkája további folytatásához, mellyel -- sajátos módszertanával és anyagával -- felbecsülhetetlen szolgálatokat tett és tesz nemcsak a román tudományos élet, hanem mindazok számára is, akik érdeklődnek a népi kultúra iránt, sok sikert kívánunk.

Az a célunk, hogy az Önök évkönyvét ismertté tegyük, megjelentetve [ismertetve? -- L. A.] azt több magyar tudományos folyóiratban, a szóban forgó számokat pedig megküldjük Önöknek is.

Kíváncos lenne -- legalább a két nép azonos érdeklődésű tudósai körében --, hogy kialakuljon egy őszinte vonzódás, ez lévén a szegedi fiatal értelmiség óhaja is, mely a minden területen létrehozandó objektivitásra törekedne. Ennek a fiatalságnak az egyik része (mindenfajta népi megnyilvánulás hívei, esztétikusok stb.) már évek óta a Bethlen Gábor Kör köré koncentrálódott, majd később a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma köré. A fiatalok többsége rendkívüli érdeklődést mutat a román ethnográfia és a román-magyar szellemi kapcsolatok iránt.

Flismerésünk jeléül és hogy Önök is közelebbről megismerhessenek bennünket, elküldünk néhány ethnográfiagyűjteményt is, remélve, hogy néhány közülük érdekelni fogja Önöket is. Levelük baráti hangvétele megerősítette azon meggyőződésünket, hogy szellemi kapcsolataink mélyítésével idővel lehetőség nyílik a politikai ellentétek várva várt kiküszöbölésére, mely nézetet mi a két szomszédos nép jobb jövőjének érdekében használunk fel; népeink arra hivatottak, hogy egy őszinte és baráti együttműködés keretében hozzájáruljanak a kölcsönös felvirágzáshoz és hogy ne folytassanak örökös harcot, mely megakadályozza őket a kulturális téren történő előrehaladásban.

Nagy örömünkre szolgálna, ha lehetnének kapcsolataink egy irodalmi (történelmi) társasággal, és ezért megkérjük Önt, hogy amennyiben lehetősége kínálkozik, lásson el pártfogói tanácsával.

Fogadja kérem mély köszönetünk kifejezését és őszinte tiszteletünket.

Az Ön hive:

Bódis Gábor, Ortutay Gyula

Sajnos, e szépen alakuló kapcsolatot nem követhetjük tovább -- az irattár elkallódása ezt lehetetlenné teszi. Bizonyos azonban, hogy volt folytatás; a kollégium irattárában, amikor a kollégium megszűnt, 150 irat volt, az idézett levél pedig, iktatószáma szerint, csak a 127. De további kapcsolattartásra utal az is, hogy 1934. június 12-én a Muzeul Limbei Romana egyik tanársegédje, Jon Breanu (?) -- neve nem jól olvasható -- Sextil Puscariu professzor megbízásából pl. olyan levélre válaszolt,⁵⁴ amely immár nem

ismert. Jon Breanu leveléből ugyanis kitetszik, Bódisek -- nyilván Puscariu korábbi válaszlevelére felelve -- csere-listát küldök kiadványaikból. E kiadványokból a Dacoromania VII. kötete fejében Puscariu három könyvet kért -- a megá-lapodás tehát létrejött közöttük. A három könyv a következő volt: Tolnai Gábor: A szabadvers és a lírai formák válsága; Hont Ferenc: A Szinjéték; Tolnai Gábor: Erdély magyar iro-dalmi élete. Ezen kívül Puscariu, ill. megbízottja olyan nyelvészeti műveket is kért, "amelyek kiváltkép érdekelhet-nek minket".⁵⁵

A cserelistából kiválasztott könyvek címe szervezet-történetileg is érdekes, kiderül ugyanis, ebből az Erdélyi Kollégium, saját kiadványai nem lévén, a Művészeti Kollégi-um kiadványait ajánlotta föl cserére. (Vladescu-Racoasanak szintén a "Művkoll" kiadványaiból küldtek.) A két kollégium tehát igencsak összetartozó szervezet volt még ekkor is; tulajdonképpen, úgy tetszik legalábbis, egy munkamegosztá-si rendszer két részét képezték.

Jon Breanu ajánlata azonban már késve érkezett. A Beth-len Gábor Kör Intézőbizottsága 1934. május 20-án határozatot hozott az Erdélyi Kollégium megszüntetéséről. Június 18-án -- Bódisek Gábor, ill. dr. Szabó Mihály akkori kör-i elnök és Sántha Gabriella pénztáros jelenlétében -- a kollégium ingó-ságainak átadása is megtörtént.⁵⁶

6

Sajnos, az Erdélyi Kollégium szükségképpen oszlott föl; feladatai nagysága s lehetőségei szűkössége miatt nem lehetett igazán tartós képződmény, s nem is válhatott oly

"szerencsés" kifejlődésű egyesületté, mint a Művészeti Kollégium. A "Művkollnak" ugyanis a tagok irodalmi, művészeti s tudományos ambíciója, valamint a közös "könyvcsinálás": a könyvkiadás eleve oly szilárd vázt adott, amelyen az akkori viszonyok közt -- az Erdélyi Kollégiumnak a maga különleges feladatai miatt nem volt, nem lehetett. Néhány tucat egyetemi hallgató ambíciója s teherbirása nem birhatott el egyszerre két ilyen, önmagában is intézménypótló csoportosulást. Az Erdélyi Kollégium saját könyvkiadásához sem a szükséges anyagi források, sem a méginkább szükséges mozgástér nem volt meg.

S mindez -- objektív akadály voltán túl -- a kollégium tagságában szükségképpen egyfajta passzivitást is eredményezett. Az "érdektelenség, az anyagiak hiánya miatt -- emlékezett később maga Bódis Gábor is -- a munkatársak lecsökkentek, a beígért segítségék ígéretnek maradtak. A profitálási kilátások távoliaknak tűntek, még az aktív tagokból is csupán Baróti és főleg Ortutay fejtett ki valamelyest munkát, de őket is már inkább a [...] Művészeti Kollégium foglalkoztatta."⁵⁷ 1934 nyarára lényegében a szélesebb bázis is megcsappant, sokan végeztek s elkerültek Szegedről. 1934 nyarára maga Bódis is befejezte egyetemi tanulmányait és -- pesti állás nyilván meg előtte -- eltávozott Szegedről. Így, kiesvén a mozgató ember, a kollégiumnak szükségképpen meg kellett szünnie.

Az Erdély elfoglaltságoktól mentes megismerése s a magyar-román kapcsolatok normalizálására tett -- mégoly szerény eredményű -- erőfeszítések, az együttműködés formáinak keresése azonban így is eléggé nem méltányolhatók. A kollé-

gium szerepe úttörő s majdnem egyedülálló volt. Jelen ismereteink szerint először az Erdélyi Kollégium kísérelte meg Magyarországon, hogy szervezett formában, intézményesítetten a kibontakozást keresve teremtsen kontaktust a román értelmiség bizonyos köreivel, s -- első lépésként -- legalább magát fölkészítse a román értelmiséggel folytatandó dialógusra. Már pusztá szándékuk eszmetörténeti jelentőségű, hisz a Bartha Miklós Társaság nevezetes Keleteurópa Szemináriuma,⁵⁸ mely pedig valamiképpen az Erdélyi Kollégium gondolatának is előképe, nem jutott el a román értelmiséggel való kapcsolatfelvételig. Bódisek azonban kapcsolatba kerültek több intézménnyel, köztük Gustiékkel, s az a hang, az az attitűd, amely G. Vladescu-Racoasa, ill. Bódisek és Ortutay leveléből kicsendül, a magyar-román viszony akkori szakaszában alighanem egyedülálló.

S a kollégium nem is múlt el nyomtalanul. A magyar-román viszony normalizálásának gondolata kitörölhetetlenül beleépült többük gondolkodásába. A Gusti-féle monografikus szociológia pedig belekerült szemhatárukba. "A Gusti-féle kapcsolatból Ortutay -- a köztudottan minden iránt érdeklődő -- hasznosította a legtöbbet."⁵⁹ Az "újabb" szociográfiai irodalomról készített Vigilia-beli áttekintésében Gusti professzor és munkatársai munkásságát első kézből származó értesülések alapján ismertette. De rajta kívül másoknál, a Művészeti Kollégium szociografizáló tagjainál: Erdei Ferencnél és Tomori Violánál is föltűnik a monografikus iskola ismerete, Reitzer Béla könyvtárában pedig francia nyelvű Gusti-könyv is maradt fenn; s írásaiban természetesen ő is

hivatkozott Gustira. S talán az sem véletlen, hogy az Or-
tutay Gyula szerkesztette Magyarságtudomány első számában
-- 1935-ben -- Baróti Dezső is éppen a "közép-európai iro-
dalomtörténet problémáival" foglalkozott. S hogy e román
kapcsolat emléke bűvópatakként kinél, hol, mikor bukkant
fől valami formában, meg sem állapítható.

IV. A dudari falutanulmányozás

1. Dudar -- a "kollégium hallgatólagos búcsúja"

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának rendezésében, több tagjának aktív közreműködésével, angol, német és magyar szociológusok részvételével 1937. szeptember 7. és 17. közt nemzetközi "falukutató" konferenciára, közös falutanulmányozásra került sor Dudaron, ebben az addig teljesen ismeretlen kis veszprém megyei faluban.¹ A találkozó megszervezésének gondolata nem volt idegen a Szegedi Fiataloktól, hisz kis csoportjuk, a szegedi egyetemi hallgatók e tömörülése, éppen a falukutató egyik speciális változatának, az agrársettlement-mozgalomnak megszervezésével kapcsolódott össze, s lett országosan ismert nemzedéki tömörülés.² A találkozó 1937-ben és Dudaron való megrendezése némileg mégis meglepő; az agrársettlement munka, az ún. tanyai kiszállások ugyanis akkorra már rég befejeződtek számukra, évek óta már "csak" a tapasztalatok "tudományos és művészi földolgozása" folyt, s addig is, amíg a kiszállások tartottak, elsősorban Szeged környékén, esetleg a szomszédos régióban dolgoztak. Legtávolabbi kiszállásuk addig alighanem az 1931. évi békési kiszállás volt.³

De ettől függetlenül is: 1937-ben a Művészeti Kollégium már az irányzati szétagulódás, a lassú szervezeti szétesés állapotában volt.⁴ Igaz, a kollégium -- a vezető, Buday György diplomáciai érzéke révén -- mindig is különböző törekvéseket fogott össze. "A Kollégium eszméletörténetét helyzetét -- írja erről még 1937-ben is az egyik tag, Gáspár Zoltán -- úgy lehet felfogni mint népies alapozású és társadalmi felelősségér-

zettel telített szintézisét azoknak a kulturtörekvéseknek, amelyek a világháború, az összeomlás és a háború utáni évek korszakaiban merültek fel s minde politikai változások felett időállóknak bizonyultak."⁵ Ugyanezt az összefoglaló, különböző résztendenciákat egyesítő s (részben) kiegyenlítő vonást hangsúlyozta a "kivülálló", a volt Sarlós, Balogh Edgár is: "Töletek akarunk most tanulni -- írta 1935. aug. 7-én Budaynak --, mert Szegeden öltött a mozgalom olyan demokratikus formát, amely a realizmus, a magyar valóság platformján szövetségre és munkaközösségre hozott össze a módszer és világnézet tekintetében különböző, de népi-magyar, demokratikusan haladó, antifasiszta elemeket."⁶ Azaz Balogh Edgár már-már valamiféle prenépfrontos szervezetnek látta a szegedieket. A Művészeti Kollégiumnak ez a "szintetizáló", résztendenciákat tömörítő vonása azonban automatikusan magában rejtette az irányzati szétfejlődés lehetőségét, s ahogy az ideológiai frontok erőteljesen átalakultak az országban, a kollégiumi tagok pedig mind inkább kiküzdöttek, megteremtették saját intellektuális arcukat s saját "pályára" kerültek, ez a lehetőség -- bár látványos viták nélkül -- valósággá is lett. Ráadásul 1934--35-re már szinte valamennyi tag befejezte egyetemi tanulmányait, egy részük el is került Szegedről, s új élethelyzetben próbálta megvalósítani terveit. Radnóti Miklós, Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Reitzer Béla, Hont Ferenc, Tolnai Gábor Szegedről való távozása után a mozgalom székhelyén csak egy szűk mag maradt, s ez a mag is -- a vezéregyéniség Buday kivételével -- lényegében már csak a kollégium második vonalát jelentette. A legjelentősebb tagok már nem voltak Szegeden. A bomlást gyorsította, hogy a mozgalom

organizátora, legfőbb mozgatója és összetartója, Buday György, aki mintegy saját személyében is képes volt megtestesíteni a mozgalmat, maga is mind inkább művészi -- fametszői -- munkájának élt, s 1936 őszétől, ösztöndíjasként, külföldön dolgozott.⁷

Igy, e helyzetet ismerve, óhatatlanul fölmerül a kérdés: miért és hogyan került sor Dudarra?

Csaplár Ferenc, aki a dudari találkozót több évtizedes feledettségéből kiemelte, úgy tudja, hogy a találkozót a londoni Institute of Sociology fölkérésére rendezték meg: "A Le Play nevét viselő londoni Társadalomtudományi Intézet, mely egyik központi problémájaként a kultúrák átalakulását vizsgálta, mégpedig elsősorban az európai parasztság körében, 1937-ben tanulmányutat tervezett anyaggyűjtés céljából Magyarországra is. A helyi előkészítés lebonyolítására Vajkai Rózsi szobrászművésznék, a Nemzetközi Vöröskereszt Londonban tartózkodó magyarországi megbízottjának javaslata nyomán a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát kérték fel. Nem véletlenül. A Szegedi Fiatalok már csaknem évtizede ország-szerte ismertté vált falukutató munkát végeztek, nagy gyakorlattal, kitűnő szakemberekkel rendelkeztek. Az éppen Olaszországban tartózkodó Buday György, a Kollégium elnöke Tomori Violát, a kollégium parasztságlélektani kutatásokkal foglalkozó tagját bízta meg a szervező munkával s a vállalkozás vezetésével."⁸

A "lényeg", a tanulmányút megtartásának kiindulópontja tényleg ez lehetett. A mélyebb ok a fölkérés elfogadására azonban mindenképpen ezen túl, a kollégium adott helyzetében

rejlett. A "dudari angol--középeurópai--magyar szociográfiai munka" ugyanis, ahogy Gáspár Zoltán írta, "a kollégium hallgatólagos búcsúja" volt, kimondatlanul is annak szánták.⁹ A megmaradtak, bevallatlanul, e nemzetközi vállalkozással akartak búcsúzni közös ténykedésüktől, múlttá vált életszakaszuiktól.

S természetesen dolgozott bennük a "csak azért is megmutatni" vágya is.

2. A Szegedi Fiatalok és a Le Play House; a Field Studies csoport

A dudari falutanulmányozás megszervezője természetesen, mint Csaplár Ferenc is megjegyezte, nem véletlenül lett a Művészeti Kollégium. A szegedieket, pontosabban elnöküket, Buday Györgyöt "régi" kapcsolat fűzte a Le Play House-hoz.

A III. Nemzetközi Szociális Kongresszust 1936. július 12. és 18. közt Londonban tartották.¹⁰ A kongresszuson, amelyen Magyarország is képviseltette magát, s amelyen az eredeti tervek szerint Buday György is részt vett volna, a Le Play House szervezte meg. A rendezvény német nyelvű nyomtatott programját, mint a "nemzetközi főtítkárság" vezetője az Institute of Sociology (La Play House) főtítkára, Alexander Farquharson állította össze s "írta alá"; a részt venni kívánóknak az ő címére kellett elküldeniük jelentkezésüket, előadástartási szándékukat stb. A kongresszus szervezésében magyar részről a Vöröskereszt egyik vezető aktivistája, Lukács Sarolta vett részt, Budaynak vele való levelezéséből tudjuk, hogy -- a magyar előkészítő bizottság kérésére -- a Szegedi Fiatalok, ill. képviselőtükbén Buday György is részt

vett volna, sőt előadást is tartott volna a kongresszuson.¹¹ Buday ugyan ekkor nem jutott el Londonba (édesapját váratlanul meg kellett operálni, őt pedig az operáció már Budapest-ről szólitotta haza)¹², Alexander Farquharson horizontjába azonban alighanem Buday is, a Szegedi Fiatalok is bekerültek.

Ez, a későbbiek szempontjából, fontos momentumnak bizonyult, mert Farquharson az Institute of Sociology főtitkáráként vezetője volt az intézet ún. Field Studies csoportjának is.

A Field Studies csoport az Institute of Sociology keretein belül -- szociológia iránt érdeklődőkből -- szerveződött meg, s alapvetően a helyszini terepmunkán, ill. annak elsajátításán alapult. Az intézet kibocsátotta programismertetőben (1937) Farquharsonék -- nem sokkal a dudari út előtt -- így jellemezték e csoportot:¹³

"A »Field Studies in Sociology« -t [hozzávetőlegesen: a helyi, helyszini szociológiai kutatásokat -- L. A.] a Le Play House megnyitásától, 1920-tól szervezi, ennek előtte olyan testületek gondozták, mint a Cities Committee of the Sociological Society [= a Szociológiai Társaság Városi Bizottság], a Regional Association [= Területi Szövetség] és a Civic Education League [= kb. Közművelődési Egyesület], amelyek később az Institute of Sociology-ban egyesültek.

A néhai Mr. és Mrs. Victor Brandford, akik a Le Play House létrehozására az anyagi alapot előteremtették, nagy figyelmet fordítottak a helyszini kutatásokra, amely tevékenységet a szociológia tudományának fejlesztéséhez alapvetőnek tartottak. Az új központ számára ők választották a Le Play House nevet, Frédéric Le Play (1806--1882), a nagy

francia tudós, társadalomkutató és reformer emlékének adózva, akinek a családi élettel kapcsolatos, több országra is kiterjedő alapvető tanulmányai kiemelkedő szociológiai jelentőséggel bírtak. 1920 óta a helyi, helyszini kutatásokat a brit szigetek sok városában és vidéki területén, s majdnem minden európai városban is művelik. A helyszini kutatások eredményeit, dokumentumait a Le Play House könyvtárában gyűjtik. A Le Play House több tanulmányt a Sociological Review-ban, az Observation-ban jelentetett meg és vannak könyv, ill. röpirat formában is kiadásaik, amelyet a Le Play House Kiadó adott ki.

A módszerek, amelyeket e kutatások használnak, folyamatosan fejlődnek, s a különböző városokban és területeken végzett szinte minden kísérlet új felismerésekhez vezet. A modellnek tekinthető alpmódszereket Victor Brandford dolgoztatta ki 1920-ban a néhai Sir Patric Geddes által megalapozott Regional Survey vonalán, s hasonló módszereket követtek a Regional Association által szervezett kutatások is. Az így kialakult modellnek fő elve, hogy az adott város vagy terület életét vizsgáló szociológiai kutatásnak a természeti, történeti és a jelen adott feltételek és hatások szintetikus tanulmányozásán kell alapulnia. E koncepció máig központi jelentőségű maradt, alkalmazásának részletkérdéseit gondosan kidolgozták, de még széles terület áll rendelkezésre a további fejlesztésre.

A Le Play House helyi kutatásait egy szervező munkatárs (Organiser) tartja kézben, akit a Council of the Institute of Sociology [= A Szociológiai Intézet Tanácsa] által kije-

lőtt speciális bizottság segíti munkájában. A Field Studies találkozókat itthon és külföldön minden nyári szünet alatt, alkalmanként más időpontokban szervezik. Az iskolák és a felsőoktatásban részt vevő csoportok számára kutatási sémákat dolgoztak ki, a helyi kutatások módszereiről előadásokat tartottak, s tanácsot és segítséget adtak az ilyen jellegű kutatásokat végző egyének és csoportok (hazai és külföldi egyéni kutatók és csoportok) számára.

Az Institute of Sociology feladata, hogy előmozdítsa:

1. a szociológia tanulmányozását és tanítását, az emberi közösségek szociológiai tanulmányozását; 2. a szociológiai kutatások felhasználását az oktatásban, nevelésben; 3. a szociológiai tudományok alkalmazását a városi és vidéki fejlődésben. Az Intézet története a Sociological Society [Szociológiai Társaság] megalapításával kezdődik, 1904-ben. Ez a Társaság a szociológiai problémák megvitatására alapított és ehhez nagyszámú egyetemi és más hallgatók támogatását nyerte el. Feladata realizálásához segítette a Sociological Papers és a Sociological Review megalapítása is.

A Le Play House a Sociological Society "főhadiszállása" lett 1920-ban. Az 1907-ben alapított Cities Committee of the Society, az 1914-ben Regional Survey Committee nével alapított későbbi Regional Association, és a különböző testületek tagjai által 1919-ben létrehozott Civic Education League egyesültek a Le Play House-zal. Az e testületek és a Le Play House együttműködése végül is egy, az Institute of Sociology-ban való egyesüléshez vezetett, amely 1930-ra lett teljes mértékű. Az Institute of Sociology-t hivatalosan 1932 végén jegyezték be."

1937 nyarán--őszén e csoport, mint a fönti programismertetésből is kiderül, egyebek mellett Magyarországra is el akart jutni.

Ennek a magyarországi tanulmányútnak az adminisztratív előkészítője Farquharson felesége, Dorothea Farquharson volt. Nyomtatott programismertetőjüknek azon példányán, amely Buday fiatalkori iratanyagában maradt fön, neve mellett ott van Buday ceruzás pro domo megjegyzése: ez irt febr. 1-én. E megjegyzés minden valószínűség szerint azt jelenti, hogy Dorothea Farquharson volt az, aki az Institute of Sociology, ill. a Field Studies csoport kérését Budayékhoz közvetítette, aki föl kérte őket a tanulmányút megszervezésére. Sajnos, levele nem maradt meg, vagy legalábbis egyelőre lappang, s így azt sem lehet eldönteni, a föl kérés pontosan mikor történt meg: 1937. február 1-én, vagy később?

A konkrét szervezőmunkára mindenesetre csak hónapokkal később került sor.

3. A falutanolmányozás tényleges előkészítése és mozgatója

Az angolok magyarországi tanulmányútjának megszervezésére a Szegedi Fiatalok legjobb, legtapasztaltabb szervezője, Buday György nem vállalkozhatott; az előkészületeket Rómából, ahol akkor dolgozott, nem irányíthatta. A szervező a kollégium egyik tehetséges fiatal tagja, Tomori Viola lett.

A szervező szerepére -- Buday távolléte mellett -- őt több minden predesztinálta. Az egyik ok az volt, hogy 1937-ben tudományos igényű "falukutatással" a Művészeti Kollégiumnak már csak két tagja, Erdei Ferenc és Tomori Viola fog-

lalkozott (Ortutay mind inkább folklórlista lett),¹⁴ s közülük is Erdei -- alkata, kenyérkereső elfoglaltsága s más személyes vonatkozások miatt -- mint szervező eleve nem jöhetett szóba. Szervezőnek így automatikusan Tomori maradt. De az is mellett szólt, hogy éppen ezekben a hónapokban volt pályája legaktívabb szakaszában, igen nagy ambícióval dolgozott, lipcsei és berlini ösztöndíjasként nemzetközi kapcsolatokra is szert tett, s egy ilyen, általa szervezendő falutanulmányozás -- érthető okokból -- személyes ambíciója lett. Maga is úgy látta, egy ilyen munka tudományos kapcsolatainak is használna.¹⁵ Remélni lehetett tehát, hogy a rá váró feladatot teljesíteni is tudja majd.

1937 őszén egyébként még csak 26 éves volt.¹⁶ 1911. június 17-én született Kolozsváron, kistisztviselő családban. Az elemi iskolát s a középiskola első osztályát még Erdélyben, Aradon végezte, a család azonban 1922-ben Szegedre került, így középiskoláit lényegében már Szegeden végezte. Érettségit is itt tett, majd 1929 őszén az egyetem matematika--fizika szakos hallgatója lett. Tanári alapvizsgáját 1931 májusában, tanári szakvizsgáját 1933 májusában tette le, kitűnő eredményekkel. 1932-ben Ausztriában, 1933-ban az USA-ban volt tanulmányúton (ahogy önéletrajzában írja, "az 1933. év I. félévében az Ohio State University hallgatója"). Pedagógiai vizsgát 1934. decemberében tett. Pedagógiai--lélektani érdeklődését, amely idővel mind erősebb lett, még Imre Sándor professzor órái ébresztették föl, de hamarosan Várkonyi Hildebrand tanítványa lett. Nála is doktorált 1935-ben A parasztság szemléletének alakulása c. disszertációjával.

A szegedi egyetemisták Buday György vezette tanyamunkájában, az ún. agrársettlementben szinte a kezdetektől részt vett, 1931-ben, a megalakuláskor tagja lett a Művészeti Kollégiumnak is. Az agrársettlementnek, még a hőskorban -- mint Budaynak egy későbbi leveléből kiderül -- titkára is volt. Rendszeresen részt vett a "kiszállásokban", aktív tagja volt a Művészeti Kollégium belső életének, eszmecseréinek. Amerikai tanulmányútja tapasztalatairól 1934-ben előadást is tartott.¹⁷

Doktorálása után (1935) a szegedi egyetem lélektani intézetének gyakornoka lett, Várkonyi Hildebrand mellett. Az 1936/37. tanévban a Humboldt alapítvány ösztöndijasaként Lipcsében, majd Berlinben tanult.¹⁸ 1937. január 4-én (tehát nem sokkal Dudar előtt) a Magyar Sociographiai Intézet titkárának, Kertész Jánosnak kérésére, a Művészeti Kollégium titkára, Gáspár Zoltán így jellemezte: "közösséglélektani és ezen belül túlnyomórészt parasztlélektani kutatásokkal foglalkozik. Önállóan megjelent műve: A parasztság szemléletének alakulása. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma 23. sz. kiadványa, Szeged, 1935, 8, 122 oldal. Egyéb fontosabb publikációi: Néplélektani kutatás beregi falvakban. Társadalomtudomány, 1936. 1-3. sz. A parasztcselekvés lelki dinamikája. Magyar Psychológiai Szemle, 1936. Faluművelődés és néplélektan. Magyar Szemle, 1936. december. Hollókő, egy palócfalu lélekrajza című tanulmányával díjat nyert a Magyar Társaság falumonográfia-pályázatán. Az elmúlt másfél év folyamán [tehát 1935 nyarától 1936 végéig -- L. A.] több tanulmányutat tett az ország különböző vidékein, amelyek során a vizsgált

parasztközösségek területét gyalog járta be és közvetlenül a parasztság életmódjához alkalmazkodva folytatta tanulmányait. Így vizsgálódásai módszerükben és anyagukban is a lélektani elem mellett szociográfiai szempontból is jelentősek."¹⁹

Nagy szakmai élménye, Richard C. Thurnwald (1869--1954) berlini etnológus-professzor megismerése, amely a dudari találkozó megszervezésének is egyik fontos szubjektív lendítője lett, éppen ekkortájt érte. Erről egy 1937 elejéről való (sajnos, keltezetlen) berlini levelében maga is beszámolt Budaynak: "György, bevágódtam Thurnwaldhoz -- írta --! Két hét múlva előadást tartok a szemináriumában! [...] Thurnwald évek óta ma tartott először órát és utána rögtön összebarátkoztam vele. Nagyon szimpatikus, csendes, okos öreg bácsi. Képzeld: »Volksforschung in der Heimat« címen tart előadást és pont azokat az »életközeli«, »valóság-hű« stb. szempontokat hangsúlyozza, amikkel mi (helyesebben először még csak ti) annakidején nekiindultunk. Usztam a boldogságban és a büszkeségben, amikor ő az emberek, a munkások és a parasztok közé küldte az embereket, hogy tudományosan, objektíve megfigyeljék őket, mert mindezt sokkal inkább félve és az újdonság ízével »merte« elmondani, mint ahogy mi már évekkal ezelőtt csináltuk. Most arra kért meg (persze elmeséltem neki a mi »Arbeitsgemeinschaft« -unkat), hogy az előadásommal példát állítsak a hallgatóságnak. Ő most, ahogy mondta a német »elrendezettség« akarja lerombolni."²⁰

Nem tudjuk, megtartotta-e előadását Thurnwald szemináriumában, s ha igen (ami valószínű), miről s hogyan beszélt. Az azonban bizonyos: Thurnwalddal határozottan jó emberi és

szakmai viszonyt sikerült rövid idő alatt kialakítani, s az előtte, mármint Thurnwald előtt való bizonyítási vágy az egyik döntő motívum lett abban, hogy elvállalta az Institute of Sociology magyarországi tanulmányútjának -- nehéz és fáradságos -- megszervezését. Ugy látszik, Thurnwaldnak a gyakorlatban akarta megmutatni, hogyan dolgoztak a szegediek, milyen munkának volt ő is részese.

4. A tanulmányút előkészítése

Az angol szociológusok magyarországi tanulmányútjára utaló első, ekkor még szükségképpen bizonytalan adatok -- eddigi tudásunk szerint -- 1937 júniusából valók. Gáspár Zoltán, a Művészeti Kollégium ügyvivő titkára ugyanis ekkor, egészen pontosan 1937. június 7-én számolt be Thurnwaldnak az Institute of Sociology tervezett magyarországi útjáról, s ekkor hívta meg a német professzort a tervezett falutanulmányozásra:

Szeged, 1937, június [7].

Prof. dr. Richard Thurnwald urnak

Berlin

Tisztelt Professzor Ur!

A Szegedi Népkutató Kollégium [valójában: a Szegedi Főiskola Művészeti Kollégiuma -- L. A.] nevében tisztelettel meghívom a Professzor Urat az ősszel, kb. két hétig tartandó gyakorlati kutatómunkára, és a kongresszusra, amelynek célja az elért első eredmények feldolgozása.

Ezt a kutatómunkát kollégiumunk a londoni Institute of Sociology felkérésére szervezi meg. Nevezett társaság 12 tag-

ja fog egy később meghatározandó Szeged-környéki faluban tartózkodni, és tartózkodásuk alatt a falu életét az angol társadalomtudomány módszereivel feldolgozni. Meg vagyunk győződve, hogy az angol descriptiv szociológia módszerének összekapcsolása azokkal a módszerekkel, amelyeket a mi kollégiumunk elsősorban a német népkutatás alapján alakított ki, gyümölcsözőnek bizonyul és értékes eredményekhez fog vezetni.

Kollégiumunk tagjai művészek, írók, ethnológusok, szociográfusok, akik egyetemi éveik alatt a középkori septem artes liberális ideálját követik, és akik a Fiatalok Művészeti Kollégiumába szerveződtek.

Különböző szakirányú tanulmányaik mindig a magyar népet egységes ábrázolását szolgálták. E munkák eredményeit, melyek már ma is a magyar szellemi élet elismert részét képezik, a Népkutató Kollégium keretében dolgozzuk fel. A Professor Ur egyik munkatársunk közvetítése révén, ki jelenleg a Humboldt-alapítvány ösztöndíjával szintén Németországban tartózkodik, bizonyára közvetlen ismeretekkel rendelkezik arról a hatásról, amelyet a német népkutatás és kiváltképp elsősorban a Professor Ur tevékenysége törekvéseinkre gyakorolt.

Már eleve biztosíthatom a Professor Urat, hogy nemcsak a mi Népkutató Kollégiumunk és az értelmiségi ifjúság, hanem Szeged város egész művelt rétege is rendkívüli mértékben értékeli azt a megtiszteltetést, amit a magyar tudomány számára a körünkben való időzése jelent.

Várva beleegyező válaszát, maradok kiváló tisztelettel:

[Gáspár Zoltán]

titkár²¹

Érdekes, hogy a falutanolmányozás és a konferencia tervezett színhelye ekkor még Szeged, ill. környéke volt. Ide akart eljönni Thurnwald is. Gáspár levelére legalábbis gyorsan, szinte azonnal válaszolt; június 14-én kelt sorai tanúsítják, komolyan vette a meghívást, sőt feleségét (egyben munkatársát is) magával akarta hozni.

Drakestr. 50

Lichterfelde

Berlin

1937. június 14.

Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma

Egyetemi Bölcsészeti Kar III. 22.

Dr. Gáspár Zoltán urnak

Tisztelt Doktor Ur!

Hálás köszönet a június 7-én kelt leveléért és a "Szegedi Népkutató Kollégiumtól" kapott meghívásért, melyről Dr. Tomori kisasszonytól már hallottam.

Nagyon örülök, hogy a gyakorlati kutatómunkában és a rákövetkező kongresszuson részt vehetek. A résztvevők sokoldalúsága és szakmai specializálódása számomra különösen érdekesnek és reményteljesnek tűnik. Munkairányultságuk egy általam régóta követett ideált valósít meg, és biztos vagyok, hogy az együttműködés eredménye minden résztvevő számára gyümölcsöző lesz.

Megfelelne-e Önöknek, ha feleségem az ülészekon és a tervbe vett munkálatokban részt venne. Ez nagyon érdekelné őt. Ő a munkatársnőm, aki utolsó afrikai és dél-tengeri kutatóútjaink során speciálisan a nő- és családkérdéssel foglalkozott. Publikációi mellékelve vannak.

Szabadna érdeklődnöm végezetül, hogy az ülésszak keretén belül hogyan oldják meg az elhelyezést és ellátást, illetve az ebből származó költségeket.

Hálás lennék a rendezvény időpontjainak közléséért is.

Legszívélyesebb üdvözléssel:

Richard C. Thurnwald²²

Thurnwald levelét Gáspár hamarosan, még júniusban nyugtázta; természetesen nem volt kifogása Hilde Thurnwald részvétele ellen, sőt "nagy örömmel értesült" részvételi szándékáról. A "pontos időpontokról és a tervezett találkozó egyéb részleteiről" azonban semmi közelebbit nem tudott írni, mivel -- mint írta -- "a szervezőmunkát Dr. Tomori Viola irányítja, aki csak július elején tér vissza Szegedre. Angol vendégeinkkel ő van közvetlen kapcsolatban. Ezen okok miatt a szállásról és ellátásról csak később tudok felvilágosítást adni, mert Tomori kisasszony kifejezett óhaja, hogy a Professzor Ur és a Professzorné látogatásával kapcsolatos tudnivalókba (ügyekbe) ideiglenesen se vonjunk be harmadik személyt; [...]. Ami a lakást illeti, annyit már közölhetek, hogy az egyetem és a város vendégei tartós használatra szállást találhatnak az egész, modern egyetemi internátus vendégszobáiban. Természetesen efelől minél korábban, még időben fogok Önnek részletesebben beszámolni."²³

A szervezőmunka ekkor már, mint Gáspár leveléből is kitetszik, Tomori Viola kezében volt. Ő tartotta a kapcsolatot Thurnwalddal is, az angolokkal is -- Gáspárnak, a titkárnak csak a protokoll jutott. Figyelemreméltó azonban, hogy Gáspár mindkét leveléből még egy szegedi konferencia terve bontako-

zik ki -- 1937 júniusában tehát az angolokat még Szegedre akarták elhozni, s csak később változott meg a színhely. A változás okát s időpontját nem tudjuk.

Sajnos, Tomori Viola ez ügyben folytatott levelezése megsemmisült (vagy lappang), előkészítő tárgyalásainak részletes menetrendjét így nem ismerjük. Július 18-án (hazatérte után kb. két héttel) azonban hosszú levelet írt az akkor Rómában dolgozó Budaynak, s ebből több fontos mozzanata az előkészületeknek kiderül. Megtudjuk leveléből, hogy ekkorra presztízse jelentékenyen megnövekedett Thurnwaldéknál, Hilde Thurnwaldtól megkapta annak új könyvét, tanulmányokat, kritikákat "rendeltek tőle", sőt decemberig egy 300 oldalas "német könyvvel" is el kell készülnie. Stb. Ugy látta, hogy -- Thurnwaldék miatt is -- tudományos pályáján "most sokmindent veszthet és sokmindent nyerhet".²⁴

Ekkor már bizonyos, hogy a falutanulmányozás színhelye -- talán az angolok kérésére, vagy egyéb, egyelőre téstáztathatatlan okok miatt -- nem Szeged lesz. "Az első és leglényegesebb konkrétum" mégis az, írja, hogy "az angolok jönnek, csatlakozik hozzájuk még két más professzor (egyik Karl Mannheim!!!), továbbá részemről [mármint Tomori részéről -- L. A.] Thurnwald, feleségestül." Ekkorra nagyjából tisztázódott a falutanulmányozás tervezett időpontja is. "György, ha valaha segíteni akartál nekem [...] -- írja --, akkor most nem hagysz cserben és szept. 6.-ától kb. 25.-éig állandóan velünk leszel. Tudom, hogy ez milyen nagy kérés, de nagyon kérlek, ha lehet, még áldozatok árán is tedd meg. [...] Főként Hilde Thurnwald mellett várnak lovagi szolgálatok, mert rajta keresztül vezet az út sokfelé. És különben ő maga is

az utolsó könyvéből (melyből a legelső elkészült példányt én kaptam) csaknem Thurnwald mellé emelkedett. A nyelvtudás nem számít tenálád, egészen más nyelven kell velük beszélj. És különben is Mannheim magyar és ő sem kutya. És a társaság ilyen összetételben [angol plusz német kutatók együtt -- L. A.] bal és jobboldal felé is sokmindent jóvá fog tenni, szóval kifelé sem érdektelen az ügy. És különben is imádkozz értem, vagy valami ennek megfelelőt cselekedj, mert én a jövő héten fogom még a nevét is megtudni annak a falunak, ahová az angolokat viszem, holott ők már azt is megírták, hogy hány órákor, melyik vonattal érkeznek."²⁵

Tomori arról is beszámolt Budaynak, hogy fölmerült Thurnwaldék Kalocsára és Szegedre való meghívásának terve is. Kalocsára Tomori ösztöndíjas társa, Eckert Irma hívta meg, Szegedre pedig ő. "Thurnwaldékat Szegeden Hildi [= Várkonyi Hildebrand professzor -- L. A.] útján az egyetem vendégeül tekintem -- írta -- és Thurnwalddal előadást tartatok az egyetemen."²⁶

Ugyanebből a július 18-i levélből derül ki az is, hogy Tomori Viola az angolok útját két részben tervezte előkészíteni. Előbb egy helyszini előkészítő (helyszinmegválasztó) utat, majd egy pesti -- nyilván adminisztratív kérdéseket tisztázó -- "szervező utat" akart lebonyolítani.

"Helyszini szemléljére", amennyire különböző utalásokból kikövetkeztethető, a július 19-ével kezdődő héten, talán 22. és 25. közt került sor. Ekkor talált rá Dudarra; ekkor dőlt el, hogy a falutanulmányozásra Dudaron kerül sor. Július 28-án, már Szegedről kelt, Budayhoz írott újabb levelében erről így számolt be:

"Igen kimerülten a németországi és az itthoni élményektől, tömve problémákkal és egyetlen szó megkönnyebbülés nélkül indultam neki, hogy egy előttem teljesen ismeretlen vidéken a képviselőtől a falu előljáróságán keresztül megnyerjek egy falut, egyelőre még azt sem tudtam melyiket. És a Bakony igen nagy, sok sváb és tót falu van benne és a magyar falvak közül sok fürdőhellyé alakult át. Azt sem tudtam, hogy kapok-e megfelelő falut egyáltalán. Senkit sem ismertem, Hildivel [Várkonyi Hildebranddal -- L. A.] irattam magamnak egy igazoló levelet, ez volt minden segítségem. És hétfő reggelig el kellett mindent intéznem, mert az angolok július 29.-éig meg kellett kapják a falu részletes leírását, tájékoztatót az elhelyezésükről, stb., mert 29.-én Finnországba indulnak. [...] most nem írhatom le a részleteket, hogy bukkantam rá Dudarra, a képviselőre, aki minden mást ajánlott, mint Dudart s akinek be kellett bizonyítanom, hogy jószándékkal jöttem hozzá s ugyanezt a falu jegyzőjének, papjának, tanítójának stb, meg kellett magyaráznom, hogy mért pont Dudar, s ez igazán nehéz volt, a magam számára is és végül egy meglehetősen önérzetes és valóban némi keleti vonásokat eláruló ellenzéki protestáns falu lakóit, akik egy eldugott völgykatlanban laknak, állomás nélkül [...] rá kellett bírnom, hogy 20 vadidegen számára adjanak ki szobát, akik közül a legtöbbel még beszélni sem tudnak. Persze senki sem akarta először. A képviselőtől a parasztokig mindenki lebeszélte és végül mégis sikerült, több lakás került, mint kell és a parasztok, akikhez az út nem a legkönnyebben vezet az előljáróságon keresztül (de most nem volt más választásom) alig akartak elengedni, bucsudélután rendeztek nekem

és olyan köszöntőket mondtak, hogy majdnem elbőgtem magam. Szóval eddig sikerült. Egész éjjel utaztam visszafelé [valószínűleg a júl. 25-ről 26-ra virradó éjjel -- L. A.] és alig néhány órai alvás után nekiálltam angol faluleírást és kísérőlevelet írni. És három perccel a vonatindulás' előtt sikerült légiposta-expressz elküldeni ezt a levelet. És utána tegnap [júl. 27-én -- L. A.] Thurnwaldnak és a feleségének (külön nyaralnak) és Bellmannak (vsz szintén eljön néhány napra) németül leírni ugyanezt."²⁷

"A falu -- folytatja Tomori -- tipikus képe a magyar parasztproblémának, sőt a magyar problémának is. És tipikus képviselője az én minden problémámnak is. Magyar falu, olyan, ahogy én ismerem és képzelem és szeretem és egy csomó külföldi tudóssal fogunk odamenni, akiknek a véleménye az egyedül mérvadó és vigasztaló számomra ebben a rettenetes kis országban." Dudar megválasztásában tehát nála személyes és kutatástechnikai, tehát egyáltalán nem személyes okok kapcsolódtak össze.

Ekkor, július 28-án egyébként Tomori Viola fejében már szinte teljesen kész volt a dudari falutanulmányozás programja. Budaynak, akitől véleményt, megerősítést és némi gyakorlati segítséget is kért, ezt rendszeresen meg is írta:

"Az angolok [szeptember] 6-án d. u. 2 órakor érkeznek Pestre. Aznap d. u. a Műv. Koll. teát kéne adjon nekik, valami szép helyen, estére pedig valami más egyesülettel vagy gazdag emberrel meg kéne hívni őket vacsorára. Esetleg az Egyetemet Végzett Nőkkel. Ez nem konkurrens cég. Hivatalos emberek nem igen jönnek szóba, azt hiszem a te véleményed szerint is. Viszont a tea és vacsora fontos, dialektikai o-

kokból is. A teán kapnának személyenként egy-egy mappát tőlünk ajándékba, amelyikbe a Dudaron tartandó előadásokat (minden előadást minden hallgató megkap) rakhatnák, úgy, hogy mire hazamennek egy egész okos kis könyvük lenne tőlünk. Ennél szebb ajándékot nem adhatnánk. A mappát Knernél kéne nyomtatni, mondjuk 25 pl.-ban, hogy nekünk is maradjon egy-egy. Azt hiszem érdemes lesz. A mappát (ivpapir nagyságban) légy szives tervezd meg. Én úgy gondoltam, hogy valami kevés felirás jöjjön a tetejére egy szignettel vagy metszettel. Belül az első fedőlapon az az angol ex libris lenne, amelyiket az Erdélyi Férfiaknak csináltál. Így legalább név szerint tudnánk dedikálni a mappákat. A hátsó borító lapon a falu térképének fényképpel sokszorosított másolata volna és esetleg a falunak egy távlati szép nagy fényképe. A mappában pedig, esetleg bekötve, azt hiszem jobb volna szabadon a Pieta egy-egy levonata. Ez a metszet a legtökéletesebben kifejezi azt, amit ők tanulmányozni akarnak és azt, amit mi nekik mutatni akarunk. Hacsak technikailag nem tartod a magad számára tulságosan túlhaladottnak. Ebben az esetben valamelyik másik metszetedet légy szives kiválasztani. Én nagyon szeretném, ha mégiscsak a Pieta maradna. Azt hiszem, ez éppen az ő számára termett alkalom. A falu térképére vonatkozólag: én a jegyzői irodában, mely végülis ezekben a napokban csak nekem dolgozott, összeállítottam régi kataszteri térképek alapján a falu térképét. Ezen a térképen az iskola, a templom, a községháza, és mindazok a házak külön meg vannak jelölve, amelyekbe angolokat helyeznénk. Ugy, hogy a valóban elég tekervényes faluban tájékozódást nyújtana. A házakat sorba számoztam s alatta egy lista lesz a lakásadó parasztok és a lakó idegenek nevével.

[...] Mindenesetre a térkép szinte sir azután, hogy olyan térképet csináljanak belőle, mint amelyet te szoktál és amelyet én annyira szeretek. György, gyönyörű anyag ez a térkép. Ha tudsz időt szakítani és nem sajnálsz a fáradságot, nagyon kérlek csináld meg. Így a mappa művészi egysége sem bomlana meg egy sachlich, fényképezett térképpel. De akkor nagyon kérlek, hamar csináld meg, mert a térképet is csak rövid időre tudom elküldeni, mert aszerint kell beoszzam az embereket. Most várom a végleges listát az angoloktól. Ha megcsinálnád a térképet, ahogy megkapom a választ, azonnal elküldöm."²⁸

A külsőségek, az olyan sokat jelentő apró részletek e gondos kidolgozása jól mutatja Tomori Viola alaposágát, körültekintő pontosságát. S bár a dolog természete szerint, hisz Budayhoz írta levelét, azokat a mozzanatokat hangsúlyozza bennük, ami Budayra vonatkozott, vagy őt is közvetlenül érintette, föltételezhetjük, hogy az egyéb részleteket is így tervezte meg, ill. készítette elő. Amit a dudari konkrét programról írt Budaynak, ezt támasztja alá:

"Szept. 7.-én reggel mennénk az angolokkal és Thurnwaldékkal tovább Dudarra, Győr felé, a Zuha völgyén keresztül -- írta tovább levelében --. Gyönyörű ut és a Zuha völgyében sinautón mennénk. Az egész ut Pesttől Dudarig 15 P. volna, a Zirc-dudari kocsis vagy autótutat is beleszámítva. Ezt is még ki kell járjam, u. i. társasutazási kedvezményt és nyaraló kedvezményt kérek. A Bakonyban ez lehetséges. A faluban az idegenek kizárólag parasztházakban lesznek elszállásolva és ha szükséges mi vesszük igénybe a vendéglő és a falusi intelligencia szobáit. Ennek több oka

van, nem részletezem, ugysis rájössz. Reggelit mindenki annál a családnál kap, ahol lakik (tej, vajaskenyér, két tojás) s fizet a lakésért és reggeliért 25 P-t a két hétre. Ebédet és vacsorát két csoportra osztva kapnak a falu két keresztény vendéglőjében, naponta két pengőért. Tehát a faluban összesen 53 P-t fizetnek teljes ellátás fejében. Ezt hosszas tárgyalások után állapítottuk meg a parasztokkal együtt, akiket egyenként felkerestem és azután a községházára is összehivattam. A szobák nagy része földes, de akkorra bizonyosan tiszta lesz, a szobák sarkában ügyes sarkos lócák vannak, köztük asztal, az asztal és ágyak háziszóttos lepedőkkel lesznek letakarva. A legtöbb szobában igen szép szemes kályha van. (Ez a babos dunántuli változata, fazekaskorongon készült tányérformájú zöld kerámia szemekkel kirakott kemence.) Jelenleg a falu jegyzőjén keresztül tárgyalok a városlódi kerámiásokkal (az ott van a közelben), hogy ingyen reklám fejében adjanak minden angolnak egy virágos, hasas parasztbögrét s abban állandóan virág állna az asztalukon s végül magukkal vihetnék. Az előadásokat a pap egyik igen nagy szobájában lehetne megtartani. Kb. 8-9 előadásról volna szó, de azokon a napokon is, amikor előadás nem volna, d. u. 5-kor összejönnénk teára s az előadások is tea keretében lennének. A tea fontos, de nem mertem a vendéglősökre bízni, mert az angolok valószínűleg nem ismernének rá, hogy ez tea. Ígyhát erről nem is irtam nekik és meglepetésként fog szolgálni, hogy mégis megkapják a maguk teáját. A teán tehát mindig a mi vendégeink s erre be kell szerezni nagy mennyiségű teát és kekszet. A teát a papné, tanítóné stb. meg mi, leányok fogjuk elkészíteni. [...] Az előadások tehát

kedélyes légkörben folynának le és a következők lennének: (persze csak kb., attól függ, kik tudnak angolul és kik lesznek most itthon) Telepítés: Kerék Mihály, a paraszttársadalom szociális képe: Reitzer Béla, tárgyi néprajz: Gunda vagy valaki más, szellemi néprajz: [Ortutay] Gyula, település: Erdei Feri (még nem szóltam neki), földosztási mozgalmak vagy valami hasonló: Gáspár Zoli, népzene: Lajta, esetleg.

Te meg én pedig az elején és a végén kéne beszéljünk, mégpedig te a legelején a mi mozgalmunk kialakulásáról és a parasztproblematikáról általában. Ezt az egy előadást kérték egyedül az angolok, fontos tehát, hogy erre komoly választ kapjanak. És különben is te vagy a vendéglátó gazda. Az enyém azt hiszem a végére hagyom, több okból, melyeket szintén kitalálhatsz és néplélektani előadást fogok tartani. Az előadásokat előre meg kell mindannyian írjuk, hogy angolul jól beszélő emberekkel átnézzessük vagy lefordíttassuk és anynyi példányban legépeljük, ahány résztvevő lesz. Az előadások nem szabad félóránál hosszabbak legyenek.

Mivel Dudar környéke igen szép, közben kirándulásokat teszünk s ezekre az alkalmakra a tápéiakkal csináltatok kicsi szatyrokat, a népi háziipar további illusztrálására. Egyszer a mészégetést is megnézzük az erdőben. [...] Holicserral (ez a képviselő és a szomszéd faluban lakik [...]) is meghívatom őket egy napra, hogy nagybirtokot is lássanak. Nádasdyval is meghivassam vajjon őket?, mit gondolsz, Holicsér birtoka t. i. csak kétezer hold."²⁹

Budaytól, a kollégium pénzügyeinek legfőbb kezelőjétől Tomori ekkor pénzt is kért. Mindez az előkészület ugyanis szinte pénztelenül ment végbe. Jellemző anyagi viszonyaikra

(s működési kereteikre!), hogy a szervezés kiadásaira stb. Tomori Viola csupán azzal az összeggel akart rendelkezni (nem lévén több), ami a könyveikre "befolyt az Egyetemi Nyomdánál". "Jelenleg 5 P körül áll portókölttség rendelkezésre a Koll. pénztárában [Gáspár] Zoltánnál, ezt én -- írta Tomori --, ha így megy hamarosan ellevelezem és akkor nem marad semmi. Tehát ha úgy látod jónak, utald ki címemre a koll. ezen bevételét, hogy legyen valami rendelkezési alap."³⁰

Tomori Viola e beszámolóval kombinált programtervezetére Buday szinte azonnal válaszolt; levelét és intencióit Tomori augusztus 3-án nyugtázta is. Sajnos, Buday e levelét nem ismerjük, de -- Tomori válaszából kikövetkeztethetően -- elfogadta a terveket, tanácsokat adott s megígérte, hogy a konferencia idejére hazatér, a mappát megcsinálja stb. "Nagyon boldog vagyok -- válaszolta levelére Tomori --, hogy tetszik az egész ügy", "leveled idejében megérkezett és most annak értelmében intézkedem."³¹

Augusztus 2-án -- tervei szerint 4-5 napra -- Pestre utazott. Pontos menetrendjét, ügyintéző munkájának eseménytörténetét nem ismerjük. Annyi biztos, harmadikán már innen nyugtázta Buday "elnöki jóváhagyását", s még aznap Ortutayval is találkozott. Aznap, Budayhoz írott levelében erről Ortutay maga számolt be: "Violkával ma találkoztam, igen rendesen csinál mindent. Ma este lesz egy megbeszélés is az egész társasággal."³² Ez valószínűleg azt jelenti, hogy Tomori Viola ekkor találkozott a Művészeti Kollégium Pesten élő tagjaival, Radnóttival, Tolnaival, Reitzerrel is. Nyilván tájékoztatta is őket az addigi fejleményekről, ill. a tervekről. Fő programja azonban semmiképpen nem ez volt;

ekkor, ezekben a napokban még tolmácsokat kellett toboroznia, kekszet--dzsemet kellett "fölhajtania" s főleg: legalizálnia kellett vállalkozásukat. Tudjuk is, ezekben a napokban jelentette be tervezett konferenciájukat a Belügyminisztériumban. Augusztus 5-én expresz levelezőlapon írt Gáspárnak, kérve, hogy Gáspár azonnal küldjön neki 6-7 db "kollégiumi levélpapírt", hogy a minisztériumi "bejelentést személyesen intézhesse el", s még "pénzt is kérhessen". "Mindkettő meglesz!!!" -- írta ekkor, de jelezte, kérvényüket legkésőbb "szombat", azaz 7-én délelőttig be kell adnia.³⁴

Akciója sikerrel járt; bejelentését tudomásul vették; a dudari konferenciát nemcsak engedélyezték, de 500 pengővel támogatták is. (A pénzt akkor mindjárt még nem kapta meg.) Az engedély megszerzése, a falutanulmányozás legalizálása mégsem lehetett könnyű, mert -- mint különböző utalásokból kihámozható -- Tomori Violának ekkor valamiféle "hivatalos beavatkozást" is el kellett hárítania.³⁴ Sajnos, e beavatkozási kísérletről közelebbit nem tudunk; nem tudjuk, ki vagy milyen szervezet akarta megfúrni a dudari vállalkozást.

Ezekben a napokban (2. és 7-8. közt valamikor) Tomori Viola Hatvany Bertalannal, Vágó Mártával és, valószínűleg az ő társaságukban, Mannheim Károllyal is találkozott. Tudjuk, Mannheimnek ekkor tetszett a terv, dicsérte a szegedi fiatalokat. "Pesten -- írta erről később Tomori Viola -- találkoztam Mannheimmel is, aki egészen meghatódott, hogy így küzd a magyar fiatalság." ³⁵ Lehet, hogy a neves szociológussal ekkor más Szegedi Fiatalok is találkoztak. Lehetséges, hogy Mannheim pl. ekkor adta Reitzer Bélának két tanulmányát (Das Problem der Generation, Az ismeretelmélet szerkezeti e-

lemzése), s lehet, hogy Ortutayval való -- Ortutay által később emlegetett -- találkozására is ekkor került sor.³⁶

Augusztus 9-én Tomori Viola mindenesetre már ismét Szegeden volt. Ekkor, nagyon röviden, beszámolt Budaynak pesti útjáról, s ismét kérte, csinálja meg a megígért mappát. A szükséges "vázlatot és távlati képet", amelyet dudari útja alkalmával maga készített, ekkor küldte el Budaynak. "Téged több kéréssel nem foglak nyuzni -- írta --, csak azt írd meg, hogy a mappát megtervezed-e vagy bizzuk Knerre, továbbá, hogy milyen metszetekre gondolsz, az általam említettek jók-e és hol kapom meg a duókat. Ha ezt sürgősen megírod (mert addig nem tárgyalhatok Knerrel) és elküldöd a térképet, akkor nem zaklatlak több kéréssel, hanem buzgón csinálom tovább magam s azt hiszem, mire hazajössz, nagyon fogsz örülni a szép programnak. Semmivel sem siettetek, csak azt kérem, hogy legalább szept. 5.-én este légy Pesten, hogy mindenről referálhassak, és szept. 6-án két órától, két, sőt Thurnwaldék további néhány napos maradását beleszámítva három hétig, szept. 25-éig állandóan velünk légy. Amikor jössz, az előadásod készen angolul, 20 példányban sokszorozva vagy legépelve hozd magaddal."³⁷

Az egész szervezéshez képest a mappák dolga kétségtelenül kis ügy volt, a körülmények szerencsétlen összejátéka miatt, érdekes mód, mégis ez okozott némi ijedelmet a szépen alakult szervezésben. A hatáírdő ugyanis, amit Buday kapott, igen rövid volt, Róma pedig igen távol Szegedtől, s ráadásul Buday akkor más munkákon dolgozott. Római egy éve számos fontos műve megszületését, jelentős nemzetközi sikereket eredményezett neki³⁸ -- így, belemerülve munkájába, a mappákkal

"eluszott". Augusztus 20-án még nem készítette el a rajzokat, ezért aznap a kétségbeesett Tomori Viola táviratot küldött neki: "Rajzaidig mappát nem rendelhet szegény Violád."³⁹ Buday azonban, ha a rajzokkal nem is készült el akkorra, nem feledkezett meg Dudarról; éppen ezekben a napokban kérhette meg Ortutay Gyulát, hogy segítse az előkészületeket. Augusztus 22-én ugyanis Ortutay megírta neki, hogy: "Természetes, hogy a dudari dologban mindent megteszek én is, de bizony nem hiszem, hogy leutazhatom [...]. A tanulmányt [= előadást -- L. A.] mindenesetre megírom s ha lehet pár napra le is utazom, most többet nem tehetek; viszont minden egyebet annál buzgóbban s tán sikerül is már egynémely dologban Viola segítségére lennem".⁴⁰ Itt valószínűleg arra utalt (kár, hogy nem részletezte), hogy Bartók Béla, akivel ekkor szoros munkatársi kapcsolatban állott, az ő közbenjárására adta oda Tomoriéknak a magyar népzénéről írott (később Dudaron fölolvastott) előadását.⁴¹

Augusztus 23-án Gáspár Zoltán is megsürgette Budaynál a rajzokat. "Viola kétségbe van esve a rajzok miatt, melyeknek elindítását hétfőre [23-ára] jelezted, tehát számításunk szerint szerdán [25-én] fogod őket utnak indítani -- írta Gáspár --. [...] Tény azonban, hogy most szombaton [28-án] (legkésőbb!) Pestre kell mennie, kiverelkednie a vendégeknek járó tea, keksz, dzsem, kerámiák [megajánlását], emléktárgyakat stb., amiket kedvezményes vagy ingyenes juttatásként akar megszerezni, tehát képzelheted, mennyi utánajárás árán, továbbá biztatni az előadókat, noszogatni a tolmácsokat, tusázni a minisztériummal és egyebekkel és így tovább. Közvetlen közeli-ről látom, hogy mit vett magára és mennyi erőfeszí-

tésébe kerül a dolog. Pestről már nem is jön vissza, mert Thurnwaldné már jóelőre megjön, valószínűleg Th. maga is a hölgygel együtt. A rajzokat így már nem is tudjuk Knernél csináltatni, marad a VNy [= Városi Nyomda], ha még idején kapod ezt a lapot, nekem cimezd őket, amugy is nekem kell átvenni."⁴²

Augusztus 27-én Gáspár újabbnak levelet írt Budaynak:

"Mondhatom, egy perc nyugtunk sincs a kolégium hallgatólagos bucsuja, a dudari angol--középeurópai--magyar szociográfiai munka miatt. A gépezet most már nagyjában kész, Viola holnap reggel megy fel Pestre. Csak éppen néhány igen-igen lényeges alkatrész hiányzik, melyeknek Te vagy a műszerésze, valamint a fűtőanyag. Ezuttal az utóbbi miatt zaklatunk.

György, légy szives azt a kétszázötven pengőt, amiben Violával már korábban megállapodtatok, most már kiutalni hozzám. A dolog ugyanis úgy áll, hogy Viola éppen csak Pestig tud elevickélni, magam meg el sem tudok moccanni enélkül. Én szeptember 5-én megyek fel, amikor is Viola lázas nyugtalansággal fog várni [...]. Nekem kell ugyanis utána vinni a térképeket, mappákat, tudom is én még mit is a PÉNZT. Előbbiek utolsó pillanatra készülnek majd el a VNy-ban, ha igaz, s ha elküldöd a hozzájuk való rajzokat. Szerencse, hogy itt van pár napja [Árvay] Erzsike⁴³ is, éppen tegnap találkoztunk vele, ezeket a dolgokat ő intézi csütörtökig [szeptember 2-ig -- L. A.], ameddig Szegeden marad."⁴⁴

Gáspár e levelének írásakor már útban volt Szegedre és Pestre Budaynak Gáspárhoz és Tomorihoz írott expressz levele. Gáspár ezt 29-én, Tomori augusztus legvégén, vagy szeptember legelején, már Pesten nyugtázta is. Nem tudjuk, hogy

már ugyanezzel a levéllel, vagy csak egy-két nap múlva, de Buday valamikor e napokban megküldte a régen várt "rajzokat" is -- azokat a metszeteket (köztük a hiressé lett, Dudar térképét földolgozó címlapmetszetet is), amelyeket az elkészült mappákról ismerünk. A metszetek legkésőbb aug. 29-én Tomori Viola kezében voltak. A Városi Nyomda tehát nyomhatta a mappákat. A pénzt ezt követően, valószínűleg már Budapestre küldte el.⁴⁵

Augusztus 28-tól, a terveknek megfelelően, Tomori Viola már Budapesten tartózkodott. A mappát s tartalmát, a sokszorosított előadásszövegeket így nem ő, hanem Árvay Erzsébet és Gáspár Zoltán csináltathatta meg. Pesten Tomori Viola ezekben a napokban kapta meg a Belügyminisztérium ígérete 500 Pengőt is -- az utolsó pillanatban tehát anyagi helyzetük is rendeződött. Még elintéznivalói is voltak; szeptember elején még "sok más posta, folytonos telefon, üzenetek" miatt panaszkodott.⁴⁶ Fogadnia kellett a Thurnwald-házaspárt is, akik bizonyos mértékig személyes vendégei is voltak.

Fölutazásáig, tehát augusztus végéig, úgy volt, a konferenciára Buday is hazajön, s bár Pesten "meg sem áll", a dudari programot már ő irányítja. Személyes dolgai -- chicagói kiállítása sikere, londoni ösztöndíjas munkájának előkészítése stb. -- miatt azonban végül mégis úgy határozott, Rómában marad. Szeptember 1-én, a dudari konferencia majdani résztvevőihöz címzett üdvözlőlevelében már kimentette magát; ekkor már tudta, hogy nem jön haza.⁴⁷ Maga s előadása helyett azonban megírta s megküldte Tomori Violának "előadáspótló" levelét, amelyben szubjektív hangon, To-

mori kérdésének megfelelően, beszámolt a szegedi fiatalok törekvéseiről s falukutató útjaikról. A "parasztp probléma" e vázlatával "megütötte" a konferencia alaphangját s a tudományos kutatás kérdéseit a szociális problémák irányába terelte.

5. A falutanulmányozás előzetes sajtóhírvérése

A "szegedi fiatalok" s barátaik kicsiny dudari delegációja szeptember 5. körül gyűlhetett össze Budapesten -- Gáspár Zoltán legalábbis ekkor utazott föl. Ekkor történhetek meg az utolsó intézkedések; ekkor lehettek azok a "derekas huzavonák és a hivatalnak nem egy rendbeli packázásai" is, amelyekre később -- sajnos nagyon szűkszavúan -- Gáspár utalt egy Budaynak írott levelében.⁴⁸ De ekkor kezdődött meg az előzetes sajtóhírvérés is, ekkor kezdtek írni a lapok a dudari falutanulmányozásról.

Szeptember 5-én a Budapesti Hírlapban megjelent Tomori Viola beharangozó cikke (Dudar, egy kicsi dunántuli falu), amely Dudar ismertetése kapcsán tervezett útjukról, munkájukról is hirt adott. Ugyanakkor több más lap is szólt a tervről; a Magyarország Világhírű tudósok tanulmányoznak egy kis dunántuli falut, a Pesti Napló Világhírű tudósok egy kis dunántuli magyar faluban, a Magyarság pedig Angol tudósok tanulmányozzák a magyar falut címmel irt a tervezett tanulmányútról. Érdekes tény, hogy a konferenciáról a szegedi lapok egyöntetűen hallgattak, a dudari falutanulmányozásról egy szót sem irtak le.

Szeptember 7-én, a konferencia első napján, Eckert Irma irt cikket a tanulmányútról (Angol tudósok tanulmányútja egy magyar faluban. Két hetet töltenek Dudar községben. Pesti Hírlap, 1937. szept. 7. 3.), 8-án pedig a Budapesti Hírlap és a Magyarország arról is beszámolt, hogy a "falukutató tudósok" időközben megérkeztek Dudarra.

A cikkek, hírek mögött, láthatóan, Tomori Viola információi állottak, ám -- érdekes mód -- mégis a néhány nappal korábbi állapotot tükrözték vissza. E közlemények még csak a várható fejleményekről szóltak, s bizonyosságuk szerint még a legutolsó pillanatban -- szeptember elején -- sem dőlt el véglegesen, kik vesznek részt a falutanulmányozásban. Több lap még tervezett előadóként emlegette Bartók Bélát is, tudtak Mannheim Károly esetleges részvételéről is. Ez a tény, ha belekalkuláljuk, hogy "konzervhírekről" volt szó, Tomori már napokkal előbb leadhatta őket, annyit mindenképpen bizonyít: augusztus végén, szeptember elején Bartók Béla szereplése, ill. Mannheim Károly részvétele még komoly realitásnak látszott.

A Dudarral foglalkozó közlemények egyébként egyöntetűen várakozással néztek a "falutanulmányozás" elé, s valamennyi lap jelentős eseményként kommentálta a tervet.

6. A konferencia résztvevői

Az angol és német falukutatók -- a már korábban megérkezett Thurnwald-házaspár kivételével -- szeptember 7-én reggel érkeztek meg Budapestre. "Kedden reggel tíz órakor a nyugati pályaudvarra megérkeztek az angol és a német tudósok -- számolt be erről a Budapesti Hírlap --. Valamennyi-

őjük ruháján kerek bronzplakett fénylett a következő felirással: Meeting in Dudar--Hungary 1937. A megérkezés után az angol és német vendégek azonnal tovább utaztak Dudarra."⁴⁹ A delegáció, Tomori Violáékkal együtt, késő délután érhetette el Dudart.

Hogy a tiznapos falukutatásban pontosan kik vettek részt, nem tudjuk. Az előzetes tervek és a beszámolók, ill. az egyes beszámolók közt külön is ellentmondások vannak, s némely résztvevőket név szerint egyetlen forrásunk sem említ.

Annyi mégis biztos: a tervezett 12 angol kutató helyett csak hat vagy hét érkezett meg Dudarra,⁵⁰ a többi lemondta az utat. A kis csoportot Alexander Farquharson, az Institute of Sociology főtitkára vezette. Ő 1937-ben már idős, ahogy a lapok írták, "hófehér haju öregúr" volt, több karitatív egyesület elnöke. A lapok neves, több fontos könyvet publikáló tudósként emlegették (konkrétan csak An Introduction to Regional Surveys c. könyvéről tudok), de amennyire meg lehetett állapítani, inkább menedzser, tudományszervező volt, s csak másodszorban tudós. A nagy társadalomtudományi összefoglaló művek, lexikonok ma már nem jegyzik, nevét nem emlegettik.⁵¹ Vele jött felesége, Dorothea Farquharson is, aki az intézet által szervezett falukutató utak szervezője volt.⁵² Ő tárgyalta annakidején a szegedi fiatalokkal is. Rajtuk kívül az angol delegációnak még két nőtagja s két vagy három férfitagja volt;⁵³ nevüket nem ismerjük, azonosítani nem sikerült őket. Különösebben neves társadalomtudósok -- legalábbis akkor még -- nem lehettek; a lapok ezt szétkürtölték volna. "Az angolok közül csak hatan jöttek -- írta róluk szeptember 10-én, már Dudaron Gáspár Zoltán --, őket nem

tudom olyan közelről tekinteni, mint még a németeket is, és nemcsak nyelvi okokból, bár ez maga is teljesen kielégítő indok lehetne, hanem az egész távolság miatt, ami azt hiszem még az angolul tudó s ottani viszonyokkal ismerős embert is elválaszt tőlük. Így kívülről annyit látni belőlük, hogy kedves és józan emberek, valószínűleg sem tudományos, sem egyéb tekintetben nem túlságosan magas rendűek, mégis lehetetlen őket valami európai szabású társadalomrajzi fogalommal megjelölni: láthatatlanul ott lebeg körülöttük a brittség titokzatos és hatalmas pneumája.⁵⁴ Ami -- fogalmibb nyelven -- valószínűleg azt jelenti, hogy jellegzetes mentalitás hordozói voltak.

Hogy Mannheim Károly, aki szintén az angolokkal jött volna, ott volt-e Dudaron, biztosan nem tudjuk. A Budapesti Hírlap szeptember 8-i száma szerint ő is megérkezett, a többi beszámoló azonban nem említi; nem szólt róla Tomori Viola beszámolója sem. Az látszik valószínűnek, hogy valami miatt az utolsó pillanatban lemondta a részvételt, s Dudarra már nem utazott le. Amennyiben mégis ott volt, nagy valószínűséggel állitható, hogy a "terepmunkában" nem vett részt.

A német delegáció kisebb volt, s pontosabban is rekonstruálható. Köztük -- s a konferencia valamennyi résztvevője közt -- kétségekívül Richard C. Thurnwald professzor volt a legnevesebb, s tudományos szempontból is a legjelentősebb.⁵⁵ 1937-ben már 68. évében járt; valójában nem is német, hanem osztrák volt. Bécsben, az Osztrák--Magyar Monarchia állampolgárának született (1869-ben), egyetemi tanulmányait is ott végezte (jogot, nemzetgazdaságtant és keleti

nyelveket tanult), s első jelentősebb írása is a monarchiához kötődött. Boszniáról szólt: *Wirtschaftliche und soziale Skizzen aus Bosnien*. Neue R. Wien, 9(1897). Kutatási területe pályája érett korszakában az ethnológia, a szociológia és szociálpszichológia háttérterületén mozgott; mai terminológiával élve: a "harmadik világ" népeit tanulmányozta. Fontosabb munkái is e tárgykörben születtek:

1. Banaro Society. Social Organization and Kinship System of a Tribe in the Interior of New Guinea. Lancaster (Pa.) 1916. (Memoirs of the Am Anthropological Ass, III. 4.)

2. Psychologie des primitiven Menschen. Hb der vergleichenden Psychologie, I: Die Entwicklungsstufen des Seelenlebens. München 1922.

3. Staat. Reallexikon der Vorgeschichte, XII. Berlin 1928. (Und andere mehr)

4. Die menschliche Gesellschaft in ihren ethnosozologischen Grundlegen. 5 Bde. Berlin, 1931--1935.

5. Economics in Primitive Communities. Oxford, 1932.

6. Black and Withe in East Africa. The Fabric of a New Civilization. London, 1935.

7. Wirtschaft der Naturvölker. In: Lehrbuch der Völkerkunde. Hrsge K. Th. Preuss. Stuttgart, 1937.

1919 és 23 közt Halléban volt egyetemi tanár, 1925-ben a berlini egyetemre került az ethnológia, szociológia és a szociálpszichológia professzorának. Tudományos érdemeinek elismeréseként 1926-ban tagjává választotta a Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. 1930--31-ben Tanganyikában dolgozott, majd az amerikai Yale egyetem vendégprofesszora volt. Pályája során, kutatási céllal, be-

utazta a Salamon-szigeteket, Új Guineát, Kelet-Afrikát, Ausztáliát; a különböző ún. primitív népek közt 6 évet töltött. Fölfogását, a funkcionális szociológia egyik változatát, Leo Frobenius romantikus elméletével szemben, mintegy annak ellenében dolgozta ki. Nevét a tudománytörténet Bronislaw Malinowski mellett emlegeti.

Igazi európeai egyéniség, megnyerő személyiség volt. "Thurnwald professzorral beszélgetni -- írta róla Gáspár Zoltán is, akit pedig túlzott tekintélytisztelettel nem lehetett vádolni -- még olyan töredékesen is, ahogy én németül képes vagyok, egészen nagy emberi élmény. Van benne valami egészen megrendítő és mély emberség, az életet és tudást apró részletekig bensőségesen ismerő nagy elmének az a magatartása, amellyel oly közel áll az élethez, hogy végül is biztosan feléje kerül. S mindebben valami meghatározó alázat, amit primér és torzító hétköznapi fogalomkészlettel csak szerénységnek lehet mondani; valójában persze sokkal több."⁵⁶

1933 után sem lett fasiszta; talán az sem véletlen, hogy utóbbi könyvvél már csak 1945 után, mint a berlini Humboldt egyetem ordináriusa jelentkezett.⁵⁷

A Magyarország munkatársának (ry-ly), még Dudar előtt, Budapesten nyilatkozott arról is, miért jött el Dudarra: "A primitív népeket már ismerem -- mondta az újságírónak --. Teljes hat évet töltöttem közöttük! Most az európai népet, a parasztságot akarom tanulmányozni. Azt kell megtudnom, hogyan hat az ősi parasztlélekre a város kulturája. Hogy alakítja át a zárt világban élő paraszt lelkét a városi levegő?"⁵⁸

Dudarra elkísérte felesége, Hilde Thurnwald is, maga is ethnológus. Másfél évtizeddel korábban tanítványa volt Thurn-

waldnak, majd munkatársa és felesége lett.⁵⁹ A "sydneyi Ausztráliai Nemzeti Tudományos Kutató Tanács vendégeként bejárta a szigetvilágot és tanulmányozta a Bougainvilleben élő bennszülötteket. Nyugat-Afrika Tanganyika-menti területén pedig a londoni Afrikai Nyelvek és Kultúra Nemzetközi Intézete megbízásából a Bantu néger törzseknél folytatott tanulmányokat."⁶⁰ Legjelentősebb munkáit, férje mellett, közös kutatóútjuk tapasztalatairól írta: Die Schwarze Frau im Wandel Afrikas (1937), Die Menschen der Südsee (1937). Ezek -- mint Tomori Viola egyik korábban már idézett megjegyzése tanúsítja -- a számottevő kutatók közé emelték. Gáspár Zoltán szerint egyébként benne is "rendkívül sok emberi és női szeretetreméltóság" volt.⁶¹

A német "csoport" harmadik tagja Willy Gierlichs fiatal kölni szociológia professzor volt, Theodor Wiese tanítványa és utóda a tanszéken. Ő, amennyire megállapítható, kiritt a dudari falutanulmányozás résztvevői közül; "megjelenésében, udvariasságában, fellépésében igazi porosz -- írta róla Gáspár --. Ezen felül, amennyire a kifogástalanul kezelt nemzetközi érintkezés formái és általában az ilyen kapcsolatokban jelenlevő kiegyenlített hőmérsékletű légkör hatásai között meg lehet állapítani, náci is. A konkrét esetben azonban semmi akadály, hogy kitűnően ne értsük meg egymást. Azért vele szemben valahogy úgy viselkedünk, mint Andrássy Gorcsakovval a berlini kongresszuson; ti. megkülönböztetett lendülettel barátkozunk vele, azzal az indoklással, hogyha valakivel, aki a mélységbe akar lőni, a szakadék szélén kell sétálnom, akkor legokosabb, ha jól karonfogom."⁶²

Az előzetes tervek szerint a német csoport negyedik tagja Herbert Bellmann, a Wost- und Bildarchiv der deutsche Volkskünde c. sorozat szerkesztője lett volna. A Budapesti Hírlap beszámolója (1937. szept. 8.) szerint meg is érkezett, dudari jelenlétének azonban egyéb nyoma nincs. Valószínűleg nem is volt ott; valami miatt -- akárcsak Mannheim -- az utolsó pillanatban ő is visszaléphetett.

A vendéglátók, a magyar résztvevők névsorát nehezebb rekonstruálni. Annyi biztos, hogy a falutanulmányozás szervezője, Tomori Viola végig jelen volt, mind a tíz napot Dudaron töltötte. Mikolás Kálmán írásából tudjuk, fáradhatatlanul végzte "a szállásmester, cicerone, előadó, tolmács, háziasszony, irányító nagyon nehéz, sok tapintatot, nagy nyelvképességet, figyelmet, kedvességet és kitartást igénylő feladattát."⁶³

Végig Dudaron volt a Szegedi Fiatalok közül Gáspár Zoltán (1901--1945) és Reitzer Béla (1911--1943) is. Ott volt, de valószínűleg csak néhány napig, Ortutay Gyula is.⁶⁴ Ők hárman a kollégium erősen társadalomtudományi érdeklődésű tagjai voltak, részvételük természetes és logikus volt. Bizonytalanabb Erdei Ferenc részvétele; ő már az első tervekben is előadóként, tehát igen fontos résztvevőként szerepelt, neve jó néhány beszámolóban, így pl. Móricz Virág szép és pontos cikkében is föltűnik.⁶⁵ A kollégiumnak kétségtelenül ő volt a legeredetibb, legnagyobb formátumú társadalomtudós tagja, szerepeltetése "kollégiumi érdek" lehetett. A "legilletékebb" beszámoló írója, Tomori Viola azonban nem említi nevét Magyar Szemle-beli cikkében. Nem lehetetlen azonban (s ez látszik a legvalószínűbbnek), hogy Erdei valóban ott volt Dudaron,

s neve Tomori irásából csak véletlenül, tollhiba révén maradt ki. A Szegedi Fiatalok közül más nem vett részt a munkában; maga Buday György is csak levelet küldött maga helyett.

Bizonyos, hogy ott voltak Dudaron -- a Szegedi Fiatalok barátaiként, vagy támogatóiként -- a "parasztkérdés" egyik nagy hatású, sok vihart kavart, ellentmondásaiban is izgalmas képviselője, Kerék Mihály, a tárgyi néprajz jeles művelője, Viski Károly (1883--1945) -- mindketten előadást is tartottak. Ott volt MórícZ Zsigmond irólánya, Virág (sz. 1909), Vajkai Rózsi szociális érzékenységű szobrászművésznő; mindketten tolmácsokként segítettek a dudari munkát. Ott volt Bartók nagy tehetségű zeneszerző-tanítványa, Veress Sándor (sz. 1907), aki mestere, Bartók Béla tanulmányát olvasta föl.⁶⁶ De ott volt Dudaron, nem tudjuk milyen minőségben, a Szabadságot tudósító Mikolás Kálmán; egyetlen nap volt ott a neves műfordító-író, Mohácsi Jenő (1886--1944), aki Thurnwaldnak tolmácsolt.⁶⁷ Valószínűleg ott volt Tomori Viola berlini ösztöndíjas társa, Eckert Irma is; mint tolmács, rá is nagy szükség lehetett. A konferenciával mindenesetre több irásában is foglalkozott.

Bartók Béla, bár szó volt személyes részvételéről, nem volt ott Dudaron.

Valószínű, hogy tolmácsként Tomori Violáéknak mások is segítettek még; közelebbit azonban nem tudunk róluk.

7. A falutanulmányozás "terepe": Dudar

Dudar, ahová ez a különleges összetételű falukutató csoport ellátogatott, ideális hely lehetett a falutanulmá-

nyozásra. Ez a kis, mindössze 1334 lakosú falu a Bakony kel-
lős közepén feküdt, elvágva a külvilágtól (a legközelebbi
vasúti állomás, a zirci is 8 kilométerre volt tőle) s rész-
ben a társadalomfejlődés "újabb" tendenciáitól. A környező
sváb és szlovák lakta falvak gyűrűjében ez a község régi,
szinmagyar községnek számított, ahol a lakosság a XII. szá-
zadtól folyamatosan magyar volt. Lakosai vallási szempontból
is elkülönültek a környező falvakéitól: a zirci apátság tö-
vében az egész falu protestáns volt.⁶⁸

1937-re a bakonyi falvak egy jelentős része üdülőfaluvá
vált, fejlődésük, mindennapi életük az idegenforgalomnak, a
turisztikának rendeződött alá. Dudar e tendencia alól is ki-
vétel volt; a konferencia idején még igen sokat megőrzött
régii állapotából. Tomori Viola éles szemmel vette észre, hogy
a faluban "sok tekintetben érintetlen a régi parasztközös-
ségi szervezet".⁶⁹ "Az egyéni viselkedés mindenestül [...]
meghatározott. [...] A vetésforgó egysége iratlan szabály,
melyet őriz az emlékezet, nincs egyetlen tábla sem, mely azt
mutatná, hogy gazdája más uton szállna szembe a természet-
tel, mint a többiek. Olyan az egész, mint valami nagy kert
[...]. A falut övező gyümölcsös osztatlan ma [1937-ben -- L.
A.] is, mesgye nem keríti el az egy portát illető fákat. A
természet művét az ember különben sem nagyon javítja. Régi
paraszti módszerek a földmívelésben és paraszti lelemény az
élettel való küzdelemben."⁷⁰

A házak jórészt a régi nemzetségi jellegű csoportok
szerint voltak építve, kerítést nem húztak föl közéjük, a
munkát sok területen még változatlanul közösen végezték.
Pénzért a dudariak a módosabbaknak nem dolgoztak, csak

"Kölcsönbe", azaz élelemért, fuvarért, szántásért stb. Az utcán sem rang (társadalmi pozíció) szerint köszöntek egymásnak; az üdvözlést más -- nem hierarchikus -- szempontok szabályozták.⁷¹

Birtokviszonyaikat is egyfajta -- alacsony szintre beállított -- nagymértékű kiegyenlítetttség jellemezte. Teljesen nincstelen csak 80 család (80 családfő, 207 családtag) volt, a többiek kisebb, zömmel 2-10 holdas "birtokkal" rendelkeztek.⁷²

A nagybirtok szorítását azonban érezték; közelükben a nagybirtok három változata (egyházi, kötött és kötetlen világi nagybirtok) is előfordult. "A 4300 holdas határból 1400 »a grófé« és a szomszéd határból is átnyulik az »uraságnak« még 150 holdja. 80 családnak nem jutott föld, 352 birtok közül 50 kisebb az egy holdnál és 157 az öt holdnál. Az öt hold pedig paraszti igényekkel is sovány kenyeret ad. A munkás ember vaksötétben kel, hogy látásra odaérjen az egyetlen munkahelyre, ahol tartósan szükség van rá, mert ugrásnyira van ugyan a képviselő birtoka, de dudarinak nincs munka, mivelhogy nem szavazott helyesen."⁷³

A falu fő foglalkozása természetesen a földművelés volt, de a dudariak -- különböző okok miatt -- kiegészítő foglalkozásokat is űztek. Tomori, mint jellegzetes, a mészégetést, járomfataragást, seprükötést, szövést-fonást említette.⁷⁴ Reitzer, beszámolójában, másról is szólt. "A szegény ember pedig úgy segít magán, ahogy tud. Leginkább más igájával járja a bakonyi vidéket és seprővel, mésszel, vagy almával kofálkodik, filléres jutalékra, keserves kockázattal. De ez a szegénység paraszti szegénység: az ember nem okol

miatta sem egyes embert, sem társadalmat. A vágyak célja: parasztnak lenni és azért érzi magát igazán nyomorultnak a munkás, mert ehhez egyre kevesebb a mód. Mindenkit kötelez még a paraszti szerep: művelni a földet és élni a paraszti életet. Voltak, akik egyenesen Amerikáig szaladtak, hogy ezzel a vargabetűvel jussanak el a paraszti élet teljességéhez, a földhöz. Odakint bányában és gyárban dolgoztak, némelyik még kereskedésre is adta a fejét, de mind visszajött parasztnak és ha az idegenekhez való baratságból nem próbálná az angol szavakat, misem árulná el, hogy némelyik mögött 15 amerikai esztendő is van."⁷⁵

1937-ben a férfiak még háziszőttes ingben és bő gatyában jártak, a nők ruhája azonban már "városiasabb" volt; a "kivetkőzés" tehát már megindult. "Szokásaik, babonáik bőven" voltak, igazi népművészetük azonban már nem, ha csak "igen szép énekeiket" nem számítjuk, "amelyeket fülsiketítően hangosan énekeltek".⁷⁶

Az infrastruktúra meglehetősen kezdetleges, kifejeletlen volt, noha "nyomorfaluként" nem lehetett emlegetni. Vasútállomása, orvosa nem volt; a falusi életre ráépülő vékony intézményrendszert a jegyző, a református pap, az osztatlan iskola tanítója képviselte. A "falusi intelligencia" tehát itt is a szokásos összetételű és mértékű volt.

A falu külső képe, e helyzetnek megfelelő, sajátos fellemás képet mutatott. 1937-ben, Tomori Viola jellemzése szerint, Dudar "rendetlenül elszórt házai szép kört alkotnak, a templom a falu közepén, a legmagasabb dombon fekszik. Két ház nem fekszik egyenlő magasságban, hepehupás utak, hosszú, nemzetiségű településű udvarok, kerítés, kapu nincs, sok bel-

sőség, amelyen keresztül-kasul járnak." "Igen romantikus a falu külseje is, a házai a dunántuli szép, kőoszlopos, gádoros építkezés tipikus példái." "A falu vidéke gyönyörű. Csupa erdő, szikla, patak és valóban a szó szoros értelmében kies dombvidék, gondosan megművelve."⁷⁷

Dudar tehát, ha egymagában nem is reprezentálhatta az egész magyar parasztságot, a parasztélet változástendenciáit, jellegzetes, számos összefüggést még (s már) tükröző falu volt. Olyan, amelyben a magyar parasztság egy archaikusabb állapotát is tanulmányozni lehetett, de már a változás is észlelhető, kielemezhető volt.

8. A falutanulmányozás tiz napja

Az angol és német kutatók dudari terepmunkájának adatfelvételeit, vagy egyéb, írásban is rögzített eredményeit nem ismerjük; a falutanulmányozásról szakszerű szociológiai beszámoló is legföljebb csak egy, a Tomori Violáé jelent meg⁷⁸ -- Reitzer Béla inkább Dudart, mint a dudari kutatást mutatta be. A kutatómunka menetét s konkrét tudományos eredményeit így jórészt csak néhány hirlapi s folyóiratbeli beszámolóból, hozzávetőlegesen mérhetjük föl.⁷⁹

A kutatók dudari "helyfoglalása", elszállásolása a tervek szerint alakult. "Minden vendég más parasztcsalád tiszta szobájában kapott szállást. Döngölt padlóju szobákban, ruganyos szalmazsákos, dunnás, sokpárnás ágyban aludtak. A gazda nyitott tűzhelyes konyhájában reggeliztek, de alig tudták negyedét megenni annak a sok tejnek, vajnak, gyümölcsnek, méznek, friss kukoricának, amit eléjük tálalt a gazdasszony." Thurnwald is, Farquharson is így élt; sem

koruk, sem tekintélyük nem jelentett számukra "fölmentést". Ebéd és vacsora a helyi kocsmában volt; teára -- délután ötkor -- "a református tiszteletes nagy ebédlőjében" jöttek össze.⁸⁰ Az angolok és németek számára úgy látszik ez a tíz nap -- Tomori terveinek megfelelően -- kényelmesen, már-már kirándulásszerűen telt. A munkának a föltételei megvoltak.

"A tulajdonképpeni kutatómunkát maguk a külföldiek végezték, előzetes munkafelosztás alapján. Külön dolgozott az angol csoport, Alexander Farquharsonnak [...] a vezetése alatt, Thurnwald és felesége pedig a maguk módszerét követve, szintén külön dolgoztak."⁸¹ Minden kutató mellett -- a nyelvi akadályok leküzdése végett -- "önkéntes tolmács segédkezett: a szegedi fiatalok és barátaik."⁸²

Az angolok, Farquharson szigorú irányításával, előre meghatározott program szerint dolgoztak.⁸³ A munka három csoportban folyt náluk; az "egyik csoport geológiával és földrajzzal, a második a családi élettel, végül a harmadik csoport a népesedési statisztikával, a ki- és bevándorlás kérdésével foglalkozott."⁸⁴ Farquharson a falu földrajzi fekvését, növényi és állatvilágát dolgozta fel, továbbá pontos térképet készített Dudarról, a hivatalos nagy kataszteri térkép alapján."⁸⁵ Móricz Virág szerint "valóságos tanulmányt dolgozott ki [...] a Bakony hegy- és vízrajzáról, növényvilágáról, közeteiről" is. "A többiek csoportokra osztva először a község egyénintuli, közösségi strukturáit vizsgálták, hivatalos község, egyház, iskola, paraszt képviselő- és végrehajtó testület, levante, önkéntes tűzoltóegylet stb.

Következő lépés volt a családok látogatása s magának a családi közösségnek a vizsgálata (mennyre él a család tudata ez egyes tagokban, hány generáció emlékét őrzik, milyen formában, a család meghatározó szerepe az egyes egyének életében stb.) s legvégül jutottak el az egyénhez."⁸⁶

Móricz Virág beszámolójából azt is tudjuk, kérdőívekkel, még hozzá "hosszú" (tehát nyilván részletes) kérdőívekkel dolgoztak.

Willy Gierlichs, érdekes mód, hozzájuk csatlakozott; velük dolgozott.⁸⁷ Neki, mint Wiese-tanítványnak egyébként nem lehetett szokatlan az ilyen munka, hisz éppen mestere volt az, aki Köln vidékén "annakidején az első gyakorlati kiszállásokat" megszervezte és irányította.

"Thurnwaldék az egyénből indultak ki s lehetőleg sok parasztcsaládot meglátogatva, egyéni életsorsokon keresztül próbálták az egyén helyét a közösségben s az egyénen keresztül a közösséget megismerni. A családokat felosztották maguk között, amennyiben Hilde Thurnwald a lehetőleg tipikus parasztcsaládokat látogatta meg (nincstelen, törpebirtokos, kisgazda és nagygazda parasztokat), Thurnwald professzor maga pedig a specialistákat járta sorra. Járomfafaragó, bogár, seprőköltő, kovács, cipész, kocsmáros, boltos, a babonák és kuruzslások specialistája stb. [...] Egy-egy család vagy egyén sorsát és jellemét minden esetben a családfa adatainak pontos feljegyzésétől kezdve a mindennapi élet számunkra [ti. Tomoriék számára -- L. A.] fel sem tűnő tényeiig teljes életszerű hűséggel igyekeztek megrajzolni. Igen érdekes volt Thurnwald professzort munka közben megfigyelni, hogy már a családfa feljegyzésénél az összeházasódásokból milyen ér-

dekes következtetéseket vont le a különböző rétegek, különböző falvak, vallások és nemzetiségek egymáshoz való viszonyáról."⁸⁸

Thurnwald egyik mélyinterjújának menetét, a neki tolmácsoló Mohácsi Jenő leírásából, konkrétan is ismerjük. A kutatás ötödik napján (tehát szeptember 12-én) Thurnwald egy idős parasztembert, Postás Jakab Pált faggatta -- Mohácsi szerint így:

"A vén parasztember [...] háza tornácán a fölfordított vályun ül [...]. Az öreg nyolcvanhárom esztendőös. Mellette ül a hatvankilenc éves felesége, barázdás ábrázattal. Mellettük széken ül a kutatókisasszony [= Tomori Viola -- L. A.], aki egészen városias. A falu népe kedveli, pedig nem igyekszik kifejezésben, tájszólásban hozzájuk hasonulni. Érezni rajta, hogy szereti a népet. A másik széken ül a világhírű egyetemi tanár [maga Thurnwald -- L. A.], csupaszképű, szelidtekintetű idősebb férfi, délszigetek vadnépeinek szerelmese. Oldalán, de már az udvar napfényében én ülök, műkedvelő tolmácsnak. Aztán ott ül még, a tornácoszlopok árnyékában a fiatal erdőmérnök, előtte vizslája fekszik. A nyalka, fiatal férfi a tudós kisasszony önkéntes kísézője. Az erdőmérnök a hitbizomány embere, néhány hónapra van itt. Ugy érzi magát, mint Ovidius Tomiban. Aztán odaszállingózik az oszlop köré az öregek fia, javakorabeli férfi, persze, falusi értelemben: harminc és negyven között, aztán annak felesége, pendelyes gyerekek a karján és tizenegyéves fia. Az öreg ösmeri már az idegeneket, rajtam kívül [...].

Vallatjuk, mint valami főtárgyaláson, ha nem is a vádlottat, de legalább is a tanut. A tanártól hozzám megy a né-

met szó, átvedlik magyarra. A felelet viasszaszáll magyarul, a kisasszonnyal versenyt fordítjuk.

Hogy hívják? Mért hívják Postás Jakab Pálnak? Mert hatan vannak Jakab Pálok a faluban, ő pedig valamikor rövid ideig a postát hordta. Hogy hívják a feleségét? Ötvenkét éve házasok. A vén ember svábosan is tud. Egy közeli faluban polgárnál szolga volt. Apja, anyja neve? Azok hol éltek? Ebben a faluban. Nagynya, öreganya ugyancsak itt élt. Neki mennyi földje van? Harmadfél holdja, ebből egy hold leadott (megváltott) föld. A ház az övé, éves süldője van, lova, tehene nincs. Kilenc gyerek volt, ketten meghaltak a háborúban. Most egy lány meg két gyerek él még. (Csak a fiu a gyerekek.) Kettő halva született. A két fiu nős. A Pali elvette a helybeli bába lányát, a Sándor felesége, az is falubeli, itt áll a gyerekekkel a karján, ez az Irénke, egyéves, a fiu Sándor meg tizenegyéves."⁸⁹ S így tovább.

"Még mindig dolgozom -- mondja Postás Jakab Pál. -- Tizenhároméves koromtól fogva mindig másnak keze-lába voltam. Édesapám harmincéves korában nyullesen a lába fejébe lőtt, brandot kapott a lábába, ettől meghalt. Mi akkoriban százötven forinttal tartoztunk a Breier zsidónak, mi gyerekek kicsinyek voltunk, nem tudtuk a földet magunk megdolgozni, ezért bérbe adtuk, egy fertály birtok volt. Nem tudtunk fizetni, a földet elárverezték.

Ez persze apránként mondódik, kérdés meg felelt németül-magyarul, magyarul-németül ide-oda röpköd. Szórul-szóra fordítok, a német tanár nagy öröme: Ich war immer die Hand und Fuss eines andern."⁹⁰

Mint minden ilyen munkának, természetesen a dúdarinak is kulcskérdése volt a tanulmányozandók és a kutatók viszonya: hogyan fogadják a falusiak a faggatózást, hogy tűrik el az életükbe való betekintést. Tomori Viola jól előkészítette a kutatást; személyes varázsával, figyelmességével, tapintatával a maga s a falukutatók mellé állította a dúdariakat. A viszony így a parasztok és a falukutatók közt kezdetben igen jó s barátságos volt; a parasztok nyíltan, közlékenyen reagáltak a kérdésekre, föltárták életüket. Az adatfelvétel azonban szükségszerűen érzékeny pontokhoz is eljutott; a kutatók, óhatatlanul, olyan problémákat is megbolygattak, amelyek -- nyilván mert változtathatatlanok voltak -- fájtak az embereknek. A kutatóknak ugyanis, mint kívülállóknak, kérdezniük kellett olyasmiket, amelyek ugyan lényegesek, hozzátartoznak a falu életéhez, de amelyekről a falusi ember nem szívesen beszélt. Egy jellemző esetet Mohácsi Jenő örökitett meg, aki leírta azt a pillanatot, amikor az egyik parasztasszony riadtan összerezszent, "pedig csak azt kérdeztük tőle, hogy mit szokott főzni ebédre".⁹¹ Érthető hát, hogy közlékenységüknek "később megjött a reakciója. Megijedtek, nyugtalanok lettek, elzárkóztak. A tolmácsokat faggatták, mi ez, miért irtak ezek az idegenek mindent fel? Még ha segíteni tudnának, még ha tanácsot adnának, de ennek nem lesz jó vége. Ráijedtek az őszinteség felelősségére, s a tolmácsoknak valóságos védőbeszédet kellett tartaniuk vendégeik mellett." A tolmácsok "védőbeszéde" azonban sikerre vezetett, az ijedelem elmúlt. "Elragadó volt az a könnyű és gyors hangulatváltozás -- folytatja Mórícz Virág --, amin a falusiak végigmentek, amint felzugott ben-

nük a nyugtalanság s amint lecsillapodott, mikor megértették, hogy itt népek barátkozásáról van szó, az egymást megismerés ennek a kirándulásnak a célja, a hasonló körülmények között élő emberek összehasonlítása és ezen keresztül a nép és nemzetnevelés nagy gondolata."⁹²

Általában s egészében a viszony jó volt, az ijedelem elmúlt.

A kutatómunka azonban a dudari programnak csak egyik része volt. A terepmunkát, az eredeti tervnek megfelelően, kiegészítette a tapasztalatok közös "földolgozása", megbeszélése. Délután ötkor minden nap összejöttek a kutatók s vendéglátóik a református pap nagy szobájában, s teázás keretében részben megbeszélték az aznapi tapasztalatokat, részben pedig a magyarok angol nyelven előadást tartottak Magyarország szociális és néprajzi viszonyairól, "hogy a külföldiek a Dudaron látottakat össze tudják hasonlítani Magyarország általános viszonyaival".⁹³ A Művészeti Kollégium Dudaron tartózkodó tagjai elemükben voltak, úgy viselkedtek (Gáspár Zoltán metaforájával élve) "mint az oxigénbe tett parázs"; a falutanulmányozás régi agrársettlementes múltjukat idézhette föl.⁹⁴ Az előadások többségét is ők tartották. Reitzer Béla a magyar paraszttársadalom szerkezetének átalakulásáról, Erdei Ferenc a település viszonyairól, Ortutay Gyula a szellemi néprajz bizonyos vonatkozásairól, elsősorban a népmesékről, Tomori Viola pedig a parasztság lélektanáról, szociálpszichológiájáról adott elő. Gáspár Zoltán hivatalos előadást nem tartott (angolul nem beszélt); ő valószínűleg csak a beszélgetésekből, eszmecserékből vette ki a részét -- tapasztalatok értelmezését segítette elő. Való-

szinü egyébként, hogy Erdei előadását is valaki más, talán az angolul jól tudó Reitzer Béla olvasta föl. Rajtuk kívül, előadásokat egy-egy szakterület problémáinak bemutatásával kiegészítendő, mások: "kültagok" is tartottak. Kerék Mihály a telepítések kérdéséről beszélt (e kérdéskörből számos írása nyomtatásban is megjelent, "telepítés-szakértőnek" számitott), Viski Károly a tárgyi néprajzi kutatás magyar eredményeiről számolt be -- 1940-ben egyetemi tanár is e tárgykörből lett. Bartók Béla előadását a magyar népzeneről pedig tanítványa, a zeneszerzőként is, népzene kutatóként is kiváló Veress Sándor olvasta föl.⁹⁵

Az előadások egyik része (a Bartóké, Erdeié) az akkori legmagasabb, a nemzetközi összehasonlítást is kiálló tudományos szintet képviselte, s a többi is föltétlenül az adott szakterület magyar élvonalába tartozott. Kitünő, lényeges dolgokat mondott Reitzer Béla is, pedig ő e tárgykörben addig szinte semmit nem publikált, s későbbi pályája is más érdeklődésről, más témaválasztásokról tanuskodik. Sőt, nyugodtan mondhatjuk, az egyik kulcselőadást, amely a dudari tapasztalatokat is megvilágíthatta, éppen ő tartotta, hisz a paraszttársadalom egészének mély és általános érvényű metamorfozisáról legtisztábban márcsak tárgya révén is, ő beszélt. Személyes Szeged-környéki szociográfiai élményeit, Erdeivel, Ortutayval, Bibó Istvánval folytatott eszmecseréinek tapasztalatait mindenesetre ő "tette át" az angolszász szociológia metanyelvére. A változást, az átalakulást egyébként valamiképpen mindegyik előadás érintette, némelyike részletesen tárgyalta is -- sőt, még a látszólag igen elvont, a paraszttársadalom mozgását csak bonyolult áttételek

sorozatán keresztül követő népzene interpretálásában is lényeges elem volt az "új stílus" jelentkezése, ill. ennek jellemzése.

Az előadások angol nyelvű sokszorosított szövegét az előadás után minden angol és német résztvevő megkapta. Szeptember 17-re, a dudari napok végére Buday György szép mappái valóban egy kisebb angol nyelvű magyar tanulmánykötetet rejtettek magukba.

A "hivatalos" programot egy nem hivatalos, kötetlen -- főleg, de nem kizárólag, esténkénti -- program is kiegészítette. A vendégek, magyar tolmácsaik kíséretében bejárták a környéket, megismerkedtek a nagybirtok működésével, a mészégetéssel stb. Közben természetesen a magyar résztvevők is tájékozódtak, "töltekeztek"; Veress Sándor pl. a dudariak közt rendszeresen fényképezett, sőt -- elsődleges érdeklődésének megfelelően -- módszeres népdalgyűjtést is végzett.⁹⁶ Gyűjteménye kicsiny töredékét -- éppen a Szegedi Fiatalok révén -- a Szegedi Kis Kalendárium 1938. évi (1937 végére elkészült) kötete közkinccsé is tette.

Esténként a külföldiek részt vettek a falu szórakozásaiban, vigalmaiban is; ez számukra nyilván szórakozás is, de tapasztalatszerzés is volt. Érdekes epizód, hogy a falukutatók kis csoportja esténként rendszeresen hallgatta az Ortutay Gyula irányításával, Bartók Béla, Lajtha László s mások közreműködésével készített magyar néprajzi hanglemezeket.⁹⁷

9 Dudar mérlege

A falut tanulmányozás szeptember 17-én ért véget; az angol és német kutatók csoportja még aznap délután vissza is tért Budapestre. Alexander Farquharson Pesten még interjút adott a Pesti Hírlap munkatársának, Oláh Liliannak -- nyilatkozata a lap másnapi számában meg is jelent (Oláh Lilian: Mit látott Farquharson Sándor, a londoni Szociológiai Intézet igazgatója a bakonyi magyar faluban? Pesti Hírlap, 1937. szept. 18.). Aznap este, vagy a következő nap viaszlemezre mondta dudari élményeit is; vallomását, nyilván Ortutay Gyula révén, aki a Rádió szerkesztője volt, október 7-én sugározta a magyar rádió.⁹⁸ Majd 18-án vagy 19-én reggel valamennyien hazautaztak Londonba.⁹⁹

Thurnwald és felesége tovább maradt. Élményeit, még Pesten, Thurnwald is viaszlemezre mondta (a két nyilatkozatot egyszerre sugározta a rádió), majd Hilde asszony adott interjút a Pesti Hírlapnak (O.: A néger férjnek járó "szívbalzsamról" és "huszonötéves vénkisasszonyokról" beszél Thurnwald Hilda, a világhírű ethnológusnő. Pesti Hírlap, 1937. szept. 23.). Szeptember 20. és 23. közt, Eckert Irma vendégeként négy napot Kalocsán töltöttek, ahol az ottani tanyavilágot tanulmányozták.¹⁰⁰ Szeptember 24-én Thurnwaldék Szegedre utaztak, ahol a professzor -- a Délmagyarország előzetes híre szerint -- aznap valószínűleg megtartotta előadását az egyetemen.¹⁰¹ Valószínű, hogy ekkor, ezekben a napokban -- ahogy még, tervként, Eckert Irmának nyilatkozta -- ellátogatott Tápéra és a szegedi tanyavilágba, Csengelére. Szegeden egy este Thurnwaldék Árvay Erzsébetnél és férjénél, a már akkor is neves fiatal matematikusnál, Kal-

már Lászlónál (1905--1976) vacsoráztak.¹⁰² Szegedi látogatásuk egyéb részlete jelenleg rekonstruálhatatlan.

Csaplár Ferenc tanulmánya szerint "Széll József belügy-miniszter utasítására a »dudari munkaközösségnek« jelentést kellett készítenie a két hét eseményeiről s a faluban szerzett tapasztalatokról. Ez a 20 oldalas írás -- amelynek másolatát Vajkai Rózsi őrizte meg -- remek szociológiai munka, méltó összegzés: nemcsak őszinte és tárgyyszerűen pontos helyzetelemzést ad, hanem egész sor konkrét javaslatot is tartalmaz."¹⁰³

A dudari tíz nap egyik eredménye -- bármennyire is paradoxnak tetszik -- kétséggel ez a tanulság volt. Tomori Violáék teljesen új, számukra szokatlan "terepet" ismertek meg az alföldi tapasztalatok után, s ezeket az újonnan szerzett ismereteiket, ha nem is publikációkban, de föl is dolgozták. Tapasztalataikat valamiképpen magukba táplálták, s később, így vagy úgy, de ezek az ismeretek motiválták fölfogásukat. (Külön tanulmányt érdemelne annak tisztázása, hogy ez hogyan ment végbe.) "De -- ahogy Reitzer Béla írta -- ezen túl adott egy végső bizonyosságot. Az alföldi élmények után »rendes« parasztokat láttunk, akiket még nem kezdett ki mindenféle »városi nyavalya«, vagy egyke és szektázó ré-
vület, láttunk sokat áhitozott ősi-kollektív életet. Nem tudunk örülni neki, de nem az irodalmi témává lett nyomor riasztó látványa miatt. Akármilyen lett volna a véleményünk a közösség, vagy a magárahagyott egyéniség értékbeli elsőbbségéről, élő valóság tanusította a régi szegedi felismerést: a paraszti kollektivitás, melyet annyian visszاسírnak, nem alkalmas arra, hogy a modern, racionalizált élet feladatait

hordozza. Ez a fajta kollektivitás egyet jelent azzal, hogy a parasztság védtelenül ki van szolgáltatva minden olyan társadalmi erőtenyezőnek, mely a maga céljait a modern társadalmi technika módszereivel tudja munkálni. És tudjuk, hogy a modern társadalmi technika készséges eszköz lehet minden cél szolgálatában. Flég elrettentő példát nyújt erre a mai magyar élet. De tudjuk azt is, hogy modern kollektivitás csak teljesen tudatosított egyének önként vállalt lemondásával és önkorlátozásával keletkezik. És tudjuk azt is, hogy önként vállalt kollektivitás csak a szabadság mély és nagy élményéből fakadhat. Ezért számunkra Dudar nemcsak társadalomfejlődési példa, hanem parancsoló utasítás a fejlődés igazi értelme és a haladás iránya tekintetében."¹⁰⁴

Jelentős mozzanat az is, hogy tapasztalataik -- jelentésük révén -- a "politika" számára is hozzáférhetővé váltak, s a politika helyzetismeretét növelték, növelhették. (Más kérdés, hogy az "illetékesek" éltek-e ezzel a helyzetismerettel, s a dudari munka egyéb eredményeivel.)

Dudar harmadik nagy eredménye az az "erkölcsi siker" lett, amelyről egyik levelében Tomori Viola számolt be. "Thurnwaldék és Farquharsonék a lehető legnagyobb elragadtatással távoztak s azt mondták, hogy egész Európában a legnagyobb élményük a mi csoportunk [ti. a Művészeti Kollégium -- L. A.] volt."¹⁰⁵ A Művészeti Kollégium reputációjának megnövekedése azonban csak egyik része volt az "erkölcsi sikernek"; legalább olyan fontos az is, hogy az angolok és németek megismerhettek egy magyar falut, s ezzel, ha csak pár ember számára is, valóságosabb és pontosabb kép kezdett alakulni az országról. Ennek a módosulásnak "hatását" fölmérni, persze,

nem lehet, s a hamarosan kitörő 2. világháború után új Európa s új magyar társadalom alakult ki. De mindez nem változtat azon a tényen, hogy Dudaron 1937-ben -- nem sokkal a világháború kitörése előtt -- a magyar falu megismerésének szándéka még össze tudott hozni angol, német és magyar kutatókat, s még elsődleges szempont lehetett egy társadalmi osztály tanulmányozásának, "megismerésének" szempontja. Ehhez az eszmetörténeti jelentőségű mozzanathoz képest elenyészik az a szakmai haszon, amely a másik fél által alkalmazott kutatástechnika megismeréséből, az "új" változástendenciák tudományos fölméréséből adódott a résztvevők számára.

A Szegedi Fiatalok "hallgatólagos búcsúja" mindenesetre jól sikerült.

Jegyzetek

I. Buday György és az Erdélyi Fiatalok

- 1 Elsősorban: Csaplár Ferenc: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Bp. 1967. 188 p. Valamint uő: Gáspár Zoltán (1901--1945). Tiszatáj, 1971. 12. sz. 1145-1149., uő: Arc-képvázlatok a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma történetéhez. Tiszatáj, 1970. 7. sz. 653-658., uő: Bartók és a Szegedi Fiatalok. A dudari tanulmányút -- 1937. Tiszatáj, 1971. 3. sz.
- 2 A Művészeti Kollégium Buday révén létrejött teljes kapcsolatrendszeréről nincs még tudományos földolgozás. Buday fiatalkori iratgyűjteményében azonban tekintélyes mennyiségű ilyen dokumentum található (Kodolányi, Németh László, Szabó Pál s mások levelei). Az iratgyűjteményt őrzője, dr. Buday Margit szíveségéből ismerem. A továbbiakban így említem: B. Gy. ir. gyűjt.
- 3 Bálint Györggyel való kapcsolatáról: Lengyel András: Egy barátság fejlődésive. Bálint György és Buday György kapcsolatáról. Népszabadság, 1983. jan. 29.
- 4 Vö. Csaplár Ferenc, A Szegedi Fiatalok... 30. Vö. még: Buday György: A szegedi Bethlen Gábor Kör. Vetés, 1929. szeptember, 7.
- 5 Pl. Reményi József, Gyomai Imre, Brachfeld Olivér.
- 6 Vö. pl. Mikó Imre: Erdélyi Fiatalok. Igaz Szó, 1970. 10. sz. 541-544. Az újabb irodalmat áttekinti: Cseke Péter: Az Erdélyi Fiatalok kutatásának mérlege. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1983. 2. sz. 133-142. (Klny. is.)

- 7 Vö. Csapody Miklós kéziratot doktori disszertációját az Erdélyi Fiatalokról, valamint Cseke Péter, i. m.
- 8 Idézi Mikó Imre, i.m.548.
- 9 Vö. Mikó Imre, i. m.
- 10 A bemutatás alapját Buday György Jancsóhoz, s Jancsó Budayhoz írott levelei adják; e dokumentumokat lásd B. Gy. ir. gyűjt. Vö. még: Jancsó Elemér: Buday György levelei Jancsó Bélához. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1971. 1. sz. 159-169., uő: Buday György levelei Jancsó Bélához. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1971. 2. sz. 361-367.
- 11 Idézi Mikó Imre, i. m. 544. Jancsóról lásd még: Jancsó Béla: Irodalom és közélet. Bukarest, 1973. (ebben Mikó Imre Jancsó Béla-portréja).
- 12 Dr. Buday Margit közlése.
- 13 Dr. Buday Margit közlése.
- 14 Vö. Mikó Imre Jancsó-portréját. Jancsó Béla, i. m.
- 15 Vö. Gaál György: Diáklapok másfélszáz éve. Korunk ~~É~~vkönyv. 1974. 269-281.
- 16 Buday György -- Ortutay Gyulához, 1968. ápr. 16. Másolat. B. Gy. ir. gyűjt.
- 17 Jancsó Béla, i. m.
- 18 Jancsó Béla, i. m.
- 19 Dr. Buday Margit közlése.
- 20 Buday György -- Ortutay Gyulához, 1968. ápr. 16. Másolat. B. Gy. ir. gyűjt.
- 21 Uo.
- 22 Lengyel András: Buday György és Szeged. Csongrád megyei Hírlap, 1981. nov. 15.

- 23 Buday György -- Jancsó Bélához. Szeged, 1929. márc. 31-
-ápr. 1. (Vö. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1971.
1. sz. 161-169.); Mürzsteg, 1929. aug. 15., Szeged, 1929.
nov. 14. Mindhárom: B. Gy. ir. gyűjt.
- 24 Buday György -- Jancsó Bélához, Mürzsteg, 1929. aug. 15.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 25 Buday György -- Jancsó Bélához, Szeged, 1929. nov. 14.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 26 Uo.
- 27 Buday György -- Jancsó Bélához, Mürzsteg, 1929. aug. 15.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 28 F kézirat lezárása után a hiányzó levelek egy része --
köztük sok fontos -- előkerült.
- 29 Jancsó Béla: A Szegedi Bethlen Gábor Kör tanyamunkája.
Erdélyi Fiatalok, 1930. 6. sz. 97.
- 30 Uo.
- 31 Erdélyi Fiatalok, 1931. 3. sz. 64.
- 32 Buday György -- Jancsó Bélához, Szeged, 1931. jún. 19.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 33 Uo.
- 34 Buday György -- Jancsó Bélához, keltezetlen (Szeged, 1932.
ápr. 3. előtt). B. Gy. ir. gyűjt.
- 35 Vö. e tanulmány Buday György és Kós Károly c. fejezetét.
- 36 Jancsó Béla: Arany János balladái Buday György képeivel.
Erdélyi Fiatalok, 1933. 2. sz. 59.
- 37 Bódis Gábor és Szócs Pál -- Jancsó Bélához, Szeged, 1933.
jan. 25. B. Gy. ir. gyűjt.
- 38 Baróti Dezső -- Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jan. 19.
B. Gy. ir. gyűjt.

- 39 Bódis Gábor -- Jancsó Bélához, Ant, 1934. jan. 29. B. Gy. ir. gyűjt.
- 40 Jancsó Béla -- Buday Györgyhöz, Kolozsvár, 1934. szept. 20. B. Gy. ir. gyűjt.
- 41 Jancsó Béla -- Buday Györgyhöz, Kolozsvár, 1934. dec. 31. B. Gy. ir. gyűjt.
- 42 Buday György -- Jancsó Bélához, Szeged, 1935. máj. 12. B. Gy. ir. gyűjt.
- 43 Buday György: A Szegedi Fiatalokról. Erdélyi Fiatalok, 1935. 3. sz.
- 44 Vö. Buday György -- Jancsó Bélához, Szeged, 1936. febr. 27. B. Gy. ir. gyűjt.

II. Buday György és Kós Károly

- 1 Buday György cím nélküli vallomása olvasmányairól. Uj Könyvek Könyve. Szerk. Kóhalmi Béla. Bp. 1937. 92-93.
- 2 Vö. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. I. Főszerk. Balogh Edgár. Bukarest, 1981. 295-296., Magyar Életrajzi Lexikon. III. Főszerk. Kenyeres Ágnes, Bp. 1981. 426-428.
- 3 Vö. Buday György -- Ortutay Gyulához, 1968. ápr. 16. Másolat. Buday György fiatalkori iratainak gyűjteményében, dr. Buday Margit tulajdonában. (Továbbiakban: B. Gy. ir. gyűjt.)
- 4 Vö. Szegedi Egyetemi Almanach 1921--1970. Szerk. Lisztes László és Zallár Andor. Szeged, 1971. 61., Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. I. Főszerk. Balogh Edgár. Bukarest, 1981. 295. Buday Árpád hagyatéka dr. Buday Margit tulajdonában.
- 5 Erre vall az Uj Könyvek Könyvében (Bp. 1937) megjelent vallomása, főleg azonban kapcsolatainak levelezésében tükröződő rendszere.

- 6 Indulásáról, jobb híján, a Móra Ferenc Múzeum állandó Buday-kiállítása tájékoztat. Itt szén- és krétarajzaiból is látható egy sorozat.
- 7 Lengyel András: Buday György és Szeged. Csongrád megyei Hírlap, 1981. nov. 15.
- 8 B. Gy. ir. gyűjt.
- 9 Jancsó Felmér: Buday György levelei Jancsó Bélához. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1971. 1. sz. 160.
- 10 Uo. 161. Jancsó Felmér közlése egyébként -- mint az eredetivel összevetve megállapítható -- némileg pontatlan.
- 11 Jó barátságban volt az akkor Szegeden tanuló Jancsó Bélával, Csögör Lajossal, Suba Károllyal, másokkal, rendszeresen levelezett Kovács Józseffel stb. Vö. még: Buday György -- Ortutay Gyulához, 1968. ápr. 16. Másolat. B. Gy. ir. gyűjt.
- 12 Kós Károly: Buday György grafikái. Erdélyi Helikon, 1932. 1. sz. 68-69.
- 13 Uo. 68-69.
- 14 Uo. 69.
- 15 Buday György -- Jancsó Bélához, Szeged, keltezetlen (valószínűleg: 1932. márc.). B. Gy. ir. gyűjt.
- 16 Uo.
- 17 Uo.
- 18 Uo.
- 19 Buday György -- Jancsó Bélához, Szeged, 1932. aug. 15. B. Gy. ir. gyűjt.
- 20 Uo.
- 21 Buday György -- Jancsó Bélához, Szeged, 1932. aug. 1. B. Gy. ir. gyűjt.
- 22 Uo.

- 23 Buday György -- Jancsó Bélához, Szeged, keltezetlen (valószínűleg: 1932. augusztus vége, vagy szeptember eleje).
B. Gy. ir. gyűjt.
- 24 Buday György -- Jancsó Bélához, Szeged, 1932. nov. 15.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 25 Buday Kovács Lászlóhoz írott, 1932. nov. 15-i levele szerint (B. Gy. ir. gyűjt) "három nappal ezelőtt", tehát nov. 12-én vette Kovács levelét.
- 26 Buday György -- Kovács Lászlóhoz, Szeged, 1932. nov. 15.
Indigós másolat. B. Gy. ir. gyűjt.
- 27 Uo.
- 28 Kós Károly -- Buday Györgyhez, Kolozsvár, 1932. dec. 9.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 29 Uo.
- 30 Uo.
- 31 Buday György -- Kós Károlyhoz, Szeged, 1932. dec. 12.
Indigós másolat. B. Gy. ir. gyűjt.
- 32 Uo.
- 33 Buday György -- Kós Károlyhoz, Szeged, keltezetlen (valószínűleg: 1933. febr. közepe), indigós másolat. B. Gy. ir. gyűjt.
- 34 Buday György -- Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jan. 21.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 35 Buday György -- Kós Károlyhoz, Szeged, keltezetlen (valószínűleg 1933. febr. közepe). Indigós másolat. B. Gy. ir. gyűjt.
- 36 Uo.
- 37 Uo.
- 38 Uo.

- 39 Kós Károly -- Buday Györgyhöz, Kolozsvár, 1933. febr.
17. B. Gy. ir. gyűjt.
- 40 Uo.
- 41 Uo.
- 42 Uo.
- 43 Uo.
- 44 Létéről csak Buday följegyzéséből tudunk.
- 45 Buday György -- Kós Károlyhoz, 1933. márc. 2. Indigós másolat. B. Gy. ir. gyűjt.
- 46 Uo.
- 47 Kós Károly -- Buday Györgyhöz, Kolozsvár, 1933. márc. 4.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 48 Vö. Kós Károly -- Buday Györgyhöz, Kolozsvár, 1933. márc.
6. B. Gy. ir. gyűjt.
- 49 Uo.
- 50 A márc. 6-i levél boritékján olvasható a szegedi kelet-
bélyegző.
- 51 Ez is a boritékról olvasható le.
- 52 Kós Károly -- Buday Györgyhöz, Kolozsvár, 1933. ápr. 14.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 53 Erről Buday György Kós Károly előbbi levelezőlapjára i-
rott följegyzéséből tudunk.
- 54 Kós Károly -- Buday Györgyhöz, Kolozsvár, 1933. máj. 25.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 55 Jancsó Béla: Arany János balladái Buday György képeivel.
Erdélyi Fiatalok, 1933. 2. sz.
- 56 Buday György -- Jancsó Bélához, Szeged, 1933. júl. 7.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 57 Csaplár Ferenc: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma.
Bp. 1967.

58 A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924--1944). I. Közzéteszi Marosi Ildikó. Bukarest, 1979. 15-16., valamint a kötet 1933 tavaszi levelei, különösen: 379-382.

58a Vö. Buday György -- Kós Károlyhoz, Szeged, keltezetlen (valószínűleg szeptember eleje). B. Gy. ir. gyűjt.

59 Uo.

60 Kós Károly -- Buday Györgyhez, Sztána, 1933. szept. 8. B. Gy. ir. gyűjt.

61 Vö. Buday György -- Kós Károlyhoz, Szeged, 1933. szept. 23. Indigós másolat. B. Gy. ir. gyűjt.

62 Uo.

63 Péter László: Ábel Szegeden. In: Szegedi örökség. Bp. 1983. 508-509.

64 Péter László, i. m. 509.

65 Vö. Kós Károly -- Buday Györgyhez, Kolozsvár, 1934. jan. 19. B. Gy. ir. gyűjt.

66 Uo.

67 Csaplár Ferenc, i. m.

68 Vásárhelyi Z. Emil: Székely balladák. Buday--Ortutay könyve. Erdélyi Helikon, 1935. november, 9. sz. 696-698.

69 Vö. Kós Károly -- Buday Györgyhez, Kolozsvár, 1936. nov. 14. B. Gy. ir. gyűjt.

70 Uo.

71 Uo.

72 Lengyel András: Buday György és Szeged. Csongrád megyei Hírlap, 1981. nov. 15.; valamint a szegedi Móra Ferenc Múzeum állandó Buday-kiállítása.

73 Kós nov. 14-i levelén ott van Gáspár Zoltán kézjegye, jeleül annak, hogy a levelet ő "adminisztrálta".

74 Gáspár Zoltán maga is több levelet váltott Kóssal.

75 Vö. Kós Károly -- Gáspár Zoltánhoz, Kolozsvár, 1936. (helyesn: 1937.) jan. 3. B. Gy. ir. gyűjt.

III. A szegedi fiatalok Erdélyi Kollégiuma

1 Csaplár Ferenc: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Bp. 1967., különösen: 20-31.

2 E tényre a Szegedi Fiatalok még élő tagjai többször felhívták a figyelmet. A mozgalom s a kör útja csak 1936-ban vált el végleg. Vö. Szabó Mihály és Szabó Katalin levele Buday Györgyhez, Szeged, 1936. okt. 31. Buday György fiatalkori iratgyűjteménye (továbbiakban: B. Gy. ir. gyűjt.), Szeged, Buday Margit tulajdonában.

3 Vö. A Kortárs utlevelére című vers ajánlását. Radnóti Miklós művei. Bp. 1978. 90. Valamint: Lengyel András: Radnóti Miklós ismeretlen öninterjúja. Tiszatáj, 1983. 2. sz. 57.

4 Tomori Viola szíves szóbeli közlése.

5 Gáspár Zoltán -- Kertész Jánoshoz, Szeged, 1937. jan. 4. Indigós másolat. B. Gy. ir. gyűjt.

6 Vö. pl. Csaplár, i. m. 34-38. A Szegedi Fiatalok még élő tagjai szintén hangsúlyozzák ezt.

7 Uj könyvek könyve. Szerk. Kóhalmi Béla. Bp. 1937. 88-89.

8 Vö. e dolgozat Buday György és Kós Károly c. fejezetét.

9 Lengyel András: Buday György és Szeged. Csongrád megyei Hírlap, 1981. nov. 15.

10 Uo.

11 Csaplár, i. m. 34-38., 119.

12 Az Erdélyi Kollégiumra eddig csak utalások történtek (pl. Csaplár, i. m. 119), a kollégium történetének összefoglaló földolgozása nem történt meg.

13 "Az Erdélyi Kollégium egyébként igen életrevaló dolognak indul." Vö. Buday György levelei Jancsó Bélához. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1971. 2. sz. 365.

14 Ligeti és Tamási irodalmi estjének nyomtatott meghívója, mely kétségtelenné teszi, hogy az estet az Erdélyi Kollégium szervezte, több példányban is fönmaradt. Van belőle Buday György iratgyűjteményében, s van belőle Bódis Gábornak is.

15 A programot legrészletesebben a nyomtatott meghívó adja meg. Vö. még: Péter László: Ábel Szegeden. In: Szegedi örökség. Bp. 1983. 508.

16 Vö. az est nyomtatott meghívóját.

17 Radnóti Miklós szegedi menyasszonyához. Tiszatáj, 1969. 5 sz. Idézi Baróti Dezső: Kortárs útlevelére. Bp. 1977. 208-209.

18 Uo., valamint Péter László, i. m. 508.

19 Révai József: Néhány szó a csütörtöki "irodalmi" estről. Szegedi Uj Nemzedék, 1931. nov. 22. Vö. Péter László, i. m. 508.

20 Ligeti Ernő: Az erdélyi magyar irodalom. Délmagyarország, 1931. dec. 25.

21 Bódis Gábor és Szócs Pál -- Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jan. 25. B. Gy. ir. gyűjt.

22 A Bethlen Gábor Kör új vezetősége. Szegedi Uj Nemzedék, 1932. okt. 16. 7.

- 23 A kollégium első fönmaradt irata, a Balta M. Mariushoz irt, 2/1932. sz. akta 1932. nov. 26-án kelt. Az alakulás ezt megelőzően, de legkésőbb november közepén történhetett meg.
- 24 Vö. a kollégium Bódis Gábornál fönmaradt iratait.
- 25 Bódis Gábor és Szócs Pál -- Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jan. 25. B. Gy. ir. gyűjt.
- 26 Bódis Gábor közlése.
- 27 Jegyzőkönyv az Erdélyi Kollégium ingóságainak átadásáról, Szeged, 1934. jún. 18. Bódis Gábor tulajdonában.
- 28 Bódis Gáborról önéletrajzi adatai alapján írok. Buday Györgyhöz írott levelei: B. Gy. ir. gyűjt.
- 29 Bódis Gábor keltezetlen -- 1983 áprilisi -- levele e tanulmány írójához.
- 30 Önéletrajzi adatok, hivatkozott levelében.
- 31 Bódis Gábor keltezetlen levele e tanulmány írójához. A fönmaradt -- s a későbbiekben idézendő -- dokumentumok megerősítik ezt.
- 32 Bódis Gábor és Virányi Flemér -- Balta M. Mariushoz, Szeged, 1932. nov. 26. Román nyelvü, indigós másolat. Bódis Gábor tulajdonában. A levelet -- mint a később idézendő egyéb román nyelvü leveleket is -- Kimpián Péter fordította.
- 33 Vö. [Rónay Mária] r. m.: Észak, Nyugat, Kelet, Dél irodalmi őrturnyai. Literatura, 1931. 2. sz. 40-42. Valamint: József Attila Összes Művei IV. Sajtó alá rend. Fehér Erzsébet és Szabolcsi Miklós. Bp. 1967. 208-209.
- 34 Bódis Gábor -- Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jún. 20. Indigós másolat Bódis Gábor tulajdonában.

- 35 Baróti Dezső -- Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jan. 19.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 36 Bódis Gábor és Szőcs Pál -- Jancsó Bélához, Szeged, 1933.
jan. 25. B. Gy. ir. gyűjt.
- 37 Uo.
- 38 Uo.
- 39 Bódis Gábor -- Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jún. 20. In-
digós másolat. Bódis Gábor tulajdonában.
- 40 Március 15. Délmagyarország, 1933. márc. 15. 2.
- 41 Vö. Csaplár, i. m. 40.
- 42 Bódis Gábor -- Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jún. 20. In-
digós másolat. Bódis Gábor tulajdonában.
- 43 Uo.
- 44 Buday Kálmán -- Bódis Gáborhoz, Wien, 1933. máj. 19. Bó-
dis Gábor tulajdonában.
- 45 Vö. Csaplár, i. m. 40.
- 46 Az 1934 eleji leveleket Bódis és Baróti már új minőségük-
ben irták alá.
- 47 F levélről csak St. Pasca 1934. febr. 10-i leveléből tu-
dunk; szövege nem maradt fön.
- 48* Bódis Gábor és Baróti Dezső -- Dumitru (!) Gustihoz, Sze-
ged, 1934. jan. 29., román nyelvű autográf fogalmazvány; Bó-
dis Gábor és Baróti Dezső -- Sextil Puscariuhoz, Szeged, 1934.
jan. 29., román nyelvű autográf fogalmazvány. Mindkettő Bó-
dis Gábor tulajdonában.
- 49 Uo.
- 50 St. Pasca -- Bódis Gáborhoz, Kolozsvár, 1934. febr. 10.
Bódis Gábor tulajdonában.
- 51 Uo.

- 52 G. Vladescu-Racoasa -- Bódis Gáborhoz, Bukarest, 1934. febr. 26. Bódis Gábor tulajdonában.
- 53 Bódis Gábor és Ortutay Gyula -- G. Vladescu-Racoasához, Szeged, 1934. ápr. 6. Indigós másolat. Bódis Gábor tulajdonában.
- 54 Jon Breanu -- Bódis Gáborhoz, Kolozsvár, 1934. jún. 12. Bódis Gábor tulajdonában.
- 55 Uo.
- 56 Jegyzőkönyv az Erdélyi Kollégium ingóságainak átadásáról. Szeged, 1934. jún. 18. Bódis Gábor tulajdonában.
- 57 Bódis Gábor levele e tanulmány írójához.
- 58 Vö. Tasi József: Kelet-európai szeminárium ötven évvel ezelőtt. Magyar Nemzet, 1979. jún. 7.
- 59 Bódis Gábor levele e tanulmány írójához.

IV. A dudari falutanolmányozás

- 1 Csaplár Ferenc: Bartók és a Szegedi Fiatalok. A dudari tanulmányút -- 1937. Tiszatáj, 1971. 3. sz. 252.
- 2 Csaplár Ferenc: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Bp. 1967.
- 3 Buday György -- Erődi Harrach Bélához, Szeged, 1934. dec. 13. Indigós másolat Buday György Szegeden őrzött fiatalkori iratanyagában (továbbiakban: B. Gy. ir. gyűjt.); ennek a levélnek s az egész iratgyűjteménynek az ismeretét megőrzőjének, dr. Buday Margit ny. főorvosnak köszönöm, akinek önzetlen segítsége nélkül e tanulmány sem születhetett volna meg.
- 4 Csaplár F., A Szegedi Fiatalok, 143-147. Ezt tanúsítja Buday egész iratanyaga is. Vö. Még: Lengyel András: A Szegedi Fiatalok és a Szép Szó. Kézirat.

- 5 Gáspár Zoltán -- Kertész Jánoshoz, Szeged, 1937. jan. 4.
Indigós másolat. B. Gy. ir. gyűjt.
- 6 Balogh Edgár -- Buday Györgyhöz, Temesvár, 1935. aug. 7.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 7 Lengyel András: Buday György és Szeged. Csongrád megyei
Hirlap, 1981. nov. 15. Vö. még a Móra Ferenc Múzeum (Szeged)
Buday György életéről és művészetéről c. állandó kiállítását.
- 8 Csaplár Ferenc, Bartók és a Szegedi Fiatalok, 252.
- 9 Gáspár Zoltán -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. aug. 27.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 10 A konferenciáról német nyelvű propagandaismertetője a-
lapján irok (Dritte Internationale Konferenz für Soziale
arbeit...), B. Gy. ir. gyűjt.
- 11 Lukács Sarolta -- Buday Györgyhöz, (több levél); B. Gy.
ir. gyűjt.
- 12 Buday Árpádot ekkor gyomorrákkal kellett megoperálni;
később, György fia 30. születésnapján, 1937. ápr. 7-én ez
a betegség okozta halálát is.
- 13 A Le Play House 1937. évi (angol nyelvű, cím nélküli)
nyomtatott propagandafüzete; B. Gy. ir. gyűjt.
- 14 Buday György -- Erődi Harrach Bélához, Szeged, 1934. dec.
13., Gáspár Zoltán -- Kertész Jánoshoz, Szeged, 1937. jan. 4.
(mindkettő indigós másolat); B. Gy. ir. gyűjt.
- 15 Vö. Tomori Viola Budayhoz írott 1937. évi levelét; B. Gy.
ir. gyűjt.
- 16 Tomori életrajzának rövid vázlatát önéletrajza alapján
adom: Tomori Viola: A parasztság szellemének alakulása. Sze-
ged, 1935. 6.

- 17 A tanyamunkában való részvételről: Csaplár, A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, 25., 27., 40., 42., 79., 136-137., 149., 150., 156., 169., 177-179., valamint: Buday György -- Fródi Harrach Bélához, Szeged, 1934. dec. 13. B. Gy. ir. gyűjt.
- 18 Vö. Tomori Viola Budayhoz írott 1937. évi leveleit. B. Gy. ir. gyűjt.
- 19 Gáspár Zoltán -- Kertész Jánoshoz, Szeged, 1937. jan. 4. B. Gy. ir. gyűjt.
- 20 Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Berlin, 1937 eleje. B. Gy. ir. gyűjt.
- 21 Gáspár Zoltán -- Richard Thurnwaldhoz, Szeged, 1937. jún. 4. Német nyelvű gépelt fogalmazvány (fordítás?); valószínűleg ennek letisztázott, legépelt változata ment el Thurnwaldhoz. B. Gy. ir. gyűjt.
- 22 Richard Thurnwald -- Gáspár Zoltánhoz, Berlin, 1937. jún. 14. Német nyelvű, gépelt missilis levél, autográf aláírással. B. Gy. ir. gyűjt.
- 23 Gáspár Zoltán -- Richard Thurnwaldhoz, Szeged, 1937. jún. (második fele). Német nyelvű gépelt fogalmazvány (fordítás?); valószínűleg ennek letisztázott változata ment el a címzett-hez.
- 24 Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. júl. 18. B. Gy. ir. gyűjt.
- 25 Uo.
- 26 Uo.
- 27 Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. júl. 28. B. Gy. ir. gyűjt.
- 28 Uo.

29 Uo.

30 Uo.

31 Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Bp. 1937. aug. 3. B. Gy. ir. gyűjt.

32 Ortutay Gyula -- Buday Györgyhöz, Bp. 1937. aug. 3. B. Gy. ir. gyűjt.

33 Tomori Viola -- Gáspár Zoltánhoz, Bp. 1937. aug. 5. B. Gy. ir. gyűjt.

34 Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. aug. 9. B. Gy. ir. gyűjt.

35 Uo.

36 Mannheim két különlenyomata (a német nyelvű dedikációval) megmaradt Reitzer Béla könyvtárában. Ortutay Gyula és Mannheim találkozásáról Ortutay szives közlése (1970-es évek eleje).

37 Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. aug. 9. B. Gy. ir. gyűjt.

38 Vö. Rómában, 1937 tavaszán készített ösztöndíjkérvényét; kelte: Róma, 1937. febr. 12. -- A kérvény a Móra Ferenc Múzeum állandó Buday-kiállításán látható.

39 Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. aug. 20. (távirat); B. Gy. ir. gyűjt.

40 Ortutay Gyula -- Buday Györgyhöz, Bp. 1937. aug. 22. B. Gy. ir. gyűjt.

41 Csaplár, Bartók és a Szegedi Fiatalok.

42 Gáspár Zoltán -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. aug. 23. B. Gy. ir. gyűjt.

43 Kalmár Lászlóné Árvay Erzsébet (sz. 1910.), az agrársett-lement mozgalom és a Művészeti Kollégium alapító tagja. Vö.

Csaplár, A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, 34. -- A

dudari konferencián, bár ő azon kevés tag közé tartozott, aki megmaradt "szegedinek", elfoglaltságai miatt nem vehetett részt; ekkor "csak" "beugrott" a szervezésbe. -- Szives szóbeli közlése, dr. Buday Margit közvetítésével.

44 Gáspár Zoltán -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. aug. 27. B. Gy. ir. gyűjt.

45 Gáspár Zoltán -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. aug. 29., Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Bp. 1937. aug. vége, szept. eleje. Mindkettő: B. Gy. ir. gyűjt.

46 Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Bp. 1937. aug. vége, szept. eleje. B. Gy. ir. gyűjt.

47 Buday György -- a dudari konferencia résztvevőihöz, Róma, 1937. szept. 1. (indigós másolat); B. Gy. ir. gyűjt.

48 Gáspár Zoltán -- Buday Györgyhöz, Dudar, 1937. szept. 10. B. Gy. ir. gyűjt. -- Csaplár Ferenc szerint (Bartók és a Szegedi Fiatalok) a szegedi egyetem rektora avatkozott közbe; a konferenciát letiltó utasítását csak a Nemzetközi Vöröskereszt segítségével sikerült "kivédeni".

49 Budapesti Hírlap, 1937. szept. 8. 7.

50 Gáspár (Budayhoz írott velelében) hat, Tomori Viola (Magyar Szemle-beli, később idézett beszámolójában) hét angolról ir. Lehet, hogy a vezető, A. Farquharson beszámítása, ill. be nem számítása okozza a különbséget.

51 Farquharsonról: Móricz Virág: Angol és német falukutatók a Bakonyban. Magyarország, 1937. szept. 19. 7., Oláh Lillian: Mit látott Farquharson Sándor, a londoni Szociológiai Intézet igazgatója a bakonyi magyar faluban? Pesti Hírlap, 1937. szept. 18. 5.

- 52 Dorothea Farquharsonról: ry-li: Megérkeztek Dudarra a világhírű angol és német falukutató tudósok. Magyarország, 1937. szept. 8. 11.
- 53 Őket szintén a ry-li jelű újságíró említi; Pesti Hírlap, 1937. szept. 8. 11.
- 54 Gáspár Zoltán -- Buday Györgyhöz, Dudar, 1937. szept. 10. B. Gy. ir. gyűjt.
- 55 Thurnwaldról: Sigrid Westphal-Hellbusch: Thurnwald, Richard Christian. In: Handwörterbuch der Sozialwissenschaften. 10er Bd. Stuttgart--Tübingen--Göttingen, 1959. 392-394., a cikk bibliográfiát is ad. Megemlítendő még (bár látni nem láthattam): Hilde Thurnwald: Richard Thurnwald. Lebensweg und Werk. In: Beiträge zur Gesellschafts- und Völkerwissenschaft. Festg. f. Richard Thurnwald. Berlin, 1950. (Bibliográfiával!) Részletesen szóltak róla természetesen az egykorú hírlapi cikkek, beszámolók is. Magyar nyelvű lexikonaink közül csak a Révai Nagy Lexikon 21. kötete (Bp. 1935.) jegyzi: 799.
- 56 Gáspár Zoltán -- Buday Györgyhöz, Dudar, 1937. szept. 10. B. Gy. ir. gyűjt.
- 57 Sigrid Westphal-Hellbusch, i. m. 393.
- 58 ry-li, i. m. (Magyarország, 1937. szept. 8.)
- 59 Pl. Móricz Virág, i. m.
- 60 Pesti Hírlap, 1937. szept. 23. 6.
- 61 Gáspár Zoltán -- Buday Györgyhöz, Dudar, 1937. szept. 10. B. Gy. ir. gyűjt.
- 62 Uo.
- 63 Mikolás Kálmán: Falukutatók Dudaron. Szabadság, 1937. okt. 3.

- 64 Mindhármukat említik a beszámolók.
- 65 Móricz V, i. m.
- 66 Csaplár, Bartók és a Szegedi Fiatalok
- 67 Uo.
- 68 Tomori Viola: Dudari napok. Magyar Szemle, 1937. nov. 31. köt. 3. (123.) sz. 269-272., uő: Dudar, egy kicsi dunántúli falu. Budapesti Hírlap, 1937. szept. 5. 5., Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. júl. 28. B. Gy. ir. gyűjt. [Reitzer Béla] Rovó Béla: Híradás Dudarról. Válasz, 1937. 758-762.
- 69 Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. júl. 28. B. Gy. ir. gyűjt.
- 70 Reitzer B, 758-762.
- 71 Tomori V, Dudari napok, 270-271.
- 72 Tomori V, Dudari napok, 270.
- 73 Reitzer B, i. m. 758-762.
- 74 Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. júl. 28. B. Gy. ir. gyűjt.
- 75 Reitzer B, i. m. 758-762.
- 76 Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. júl. 28. B. Gy. ir. gyűjt.
- 77 Uo.
- 78 Tomori V, Dudari napok, 269-272.
- 79 Tomori V, Dudari napok, 269-272., Reitzer B, i. m. 758-762., Móricz V, i. m., Mikolás Kálmán, i. m., Oláh Lillian, i. m., Mohácsi Jenő: Falukutató. Nyugat, 1937. nov. 11. sz. 352-355.
- 80 Móricz V, i. m.
- 81 Tomori V, i. m. 271.

- 82 Móricz V, i. m.
- 83 Móricz V, i. m.
- 84 Oláh Lilian, i. m.
- 85 Tomori V, Dudari napok, 272.
- 86 Tomori V, Dudari napok, 272.
- 87 Móricz V, i. m.
- 88 Tomori V, Dudari napok, 271-272.
- 89 Mohácsi J, 352-353.
- 90 Mohácsi J, 353.
- 91 Mohácsi J, 355.
- 92 Móricz V, i. m.
- 93 Tomori V, Dudari napok, 271.
- 94 Gáspár Zoltán -- Buday Györgyhöz, Dudar, 1937. szept.
10. B. Gy. ir. gyűjt.
- 95 Tomori V, Dudari napok, 271., Móricz V, i. m. Vö még:
Csaplár F, Bartók és a Szegedi Fiatalok, 253. -- Bartók,
Reitzer, Kerék Mihály, Viski Károly előadásainak angol nyelvű
sokszorosított szövege a Buday készítette egyik mappában
megmaradt (B. Gy. ir. gyűjt.). Tomori előadása nyomtatásban
jelent meg: A magyar parasztság lélektana. Társadalomtudomány,
1938. 1-3. sz. 28-39.
- 96 Tomori V, Dudari napok, Móricz V, i. m., Mikolás K, i. m.
- 97 Móricz V, i. m.
- 98 Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. okt. 5.
B. Gy. ir. gyűjt.
- 99 Oláh Lilian, i. m.
- 100 Eckert Irma: Thurnwald Richard, a világhírű szociológus
Kalocsán. Pesti Hírlap, 1937. szept. 25.

- 101 Előadás. Délmagyarország, 1937. szept. 19. 13. F hír szerint Thurnwald szept. 24-én, du. 6 órakor az egyetem aulájában tervezett előadni Umstellung und Anpassung im Lichte der Völkerforschung címmel. Beszámoló az előadásról nem jelent meg.
- 102 Kalmár Lászlóné Árvay Erzsébet közlése, dr. Buday Margit közvetítésével.
- 103 Csaplár F, Bartók és a Szegedi Fiatalok, 255.
- 104 Reitzer B, i. m. 762.
- 105 Tomori Viola -- Buday Györgyhöz, Szeged, 1937. okt. 5. B. Gy. ir. gyűjt.

tekintő megfigyelésére. A felhívással kapcsol-
atosan ^{vélemény} eljegy állomás a skizoprenia a korunk.

Figyelembe véve a leírásokat meg, hogy
~~nem literárius jellegű~~ ^{nem literárius jellegű} és az a korunkban
~~szűkebb~~ ^{szűkebb} és figyelembe véve a művelődési kör-
nyezetével való összhangot.

1. ~~Ami a legfontosabb~~ ^{Ami a legfontosabb} az a tény,
hogy megfigyelés és értékelés a fel-
sőbbrendű állatoknál figyelembe véve a
szociális környezet ^{közvetlen} öszi visé-
sét, ill. az azon körülmények
amelyek között állnak.

2. Az a megfigyelés összhangban
a pszichológiai állomány szociá-
lis környezetével.

3. A ~~pszichológiai~~ ^{pszichológiai} állomány ~~szociá-~~
lis körülmények közötti művel-
ődését (kutatás és ill.) mindig a körülmények
szociális és gazdasági, szociális és gazdasági.

52

- H. mydous agine - schinige -
- mind m.f. klup!

71- 2 Esays kall.

How labelled of you concision & speed

Up/own? Publication?